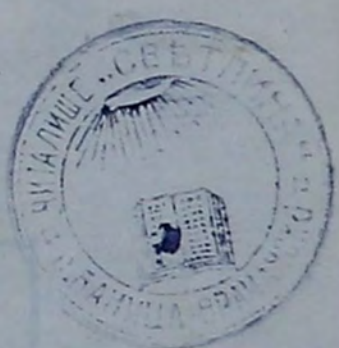

ВЪЗПОМЕНАТЕЛЕНЪ СБОРНИКЪ
за ВАСИЛЪ КЖНЧОВЪ

ПО СЛУЧАЙ 25 ГОДИШНИНАТА ОТЪ СМЪРТЬТА МУ
(1902—1927)

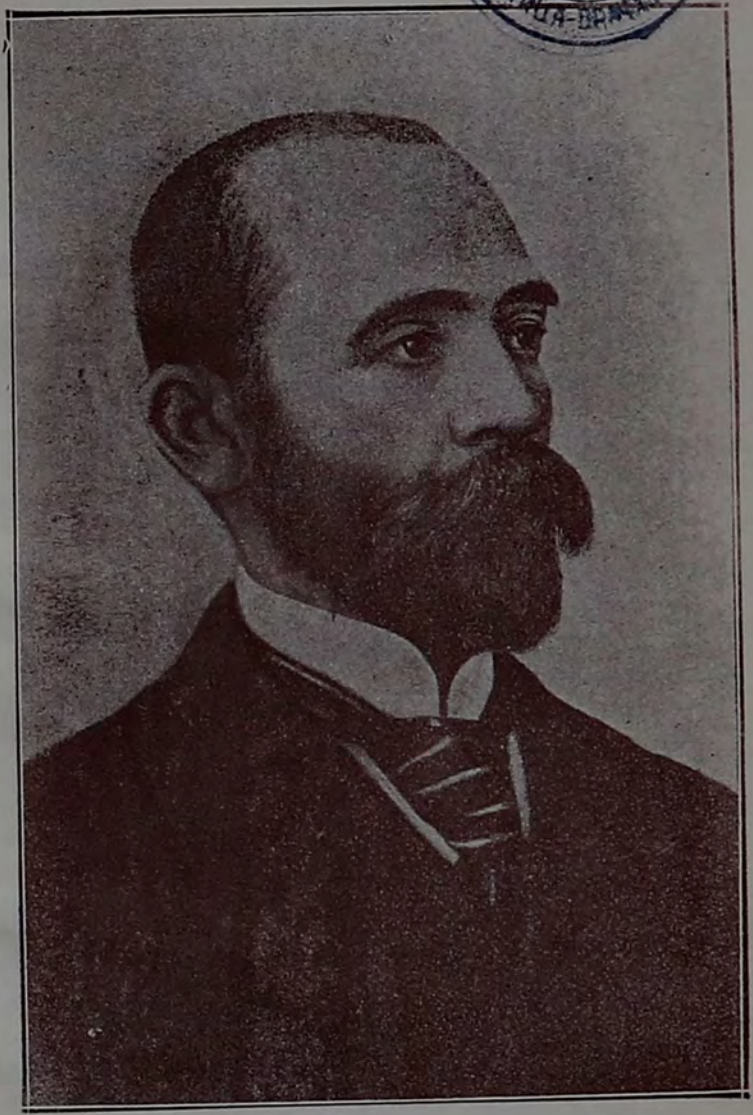
ИЗДАВА ГРАЖДАНСКИ КОМИТЕТЪ ПРИ
УЧЕНОЛЮБИВО Д-ВО „РАЗВИТИЕ“
ВРАЦА.

949.82.05
Д.96
949.82.05 1(092) +92
+92
оф. 28,103/918
ОКР. БИБЛИОТЕКА
гр. ВРАЦА
Л

64. ПЕЧАТНИЦА СТ. ЦЕКОВЪ — ВРАЦА. 1927.

ЧИТАЛИЩЕ „СВѢТЛИНА“
С. БАНЯ-ПЛОВДИВСКО

Васил Друмев

Предговоръ.

Основаниятъ при Ученолюбивото Д-во „Развитие“— Враца Въспоменателенъ комитетъ „В. Кѫнчовъ“, като счита личностьта и дѣлата на голѣмия покойникъ Василъ Кѫнчовъ за твърдѣ редъкъ и ценен примѣръ на назидателна научна и обществена дейность, реши да честувува 25 годишнината отъ трагичната му смърть, между другото и съ издаването на настоящия Въспоменателенъ Сборникъ, съдържащъ кратки данни за неговото творчество, животъ и дейность.

На поканата на комитета се отзоваха видни наши общественици и Кѫнчови близки, чийто статии, заедно съ нѣколко кѫси и характерни Кѫнчови творения и съ биографическия очеркъ на Б. Секуловъ, съставятъ съдържанието на сборника. Въ сѫщия се помѣстиха и доста илюстрационни данни за Кѫнчова, както и двѣ статии на проф. В. Н. Златарски и проф. С. С. Бобчевъ.

Краткото врѣме съ което разполагаше комитета, както и ограничения размѣръ на сборника и труднитѣ условия за издаването му, не даваха възможность да се изчерпа системно всичко което може и трѣбва да се направи за освѣтляване и популяризиране на голѣмитѣ и ценни заслуги на Кѫнчова, съ огледъ на огромното имъ научно, национално и възпитателно значение. Дано по-късно съ издаване на всичкитѣ му — повечето изчерпани творения се направи нужното и въ това направление.

Комитета счита за свой дългъ да изкаже най-сърдечната си благодарность на всички които тъй драговолно се отзоваха съ сътрудничеството си въ сборника.

Отъ комитета „В. КѪНЧОВЪ.“

В. Кжнчовъ

Иманяри

Тъмна пролѣтна нощь. Мѣсечина нѣма. Черни облаци бѣха покрили небето. Слабъ вѣтрецъ подухва. Студеничко. Подъ една голѣма липа гори слабъ огънь. Около огъня четворица човѣци.

Единъ петдесетгодишенъ мжжъ, седналъ на голѣмъ пънъ. До него другъ по-младъ седи кръстатомъ на земята, а отсрѣща имъ двама още по-млади легнали по коремъ, надигнали глави, пушатъ луличкитѣ си.

— Много рано дойдохме — каза петдесетгодишниятъ мжжъ.

— Нищо, Бай Горане, отговори по младиятъ до него: — ще изпушимъ още по двѣ-три лули тютюнъ и то ще стане врѣме.

— Страхъ ме е, че ни усетиха — каза Горанъ. — Божилъ ни слѣдѣше. Той подуши като хъртъ.

— Защо не повикахме и него? — каза по младиятъ. — Той е якъ като вълкъ и хубаво върти търнокопа!

Около дружината имаше два-три търнокопа и толкозъ лопати.

— Вълко, Вълко! — каза Горанъ: — Толкова години си скиталъ по тия работи, оголѣлъ си като циганинъ и пакъ ги не разбирашъ!

И наистина, Вълко бѣше така скжсанъ, щото отъ всѣкждѣ висѣха парцали по него. Той носѣше едни окжсани беневреци, които едвамъ се познаваха, че сж били нѣкога отъ бѣлъ шаякъ. Сега цвѣтътъ имъ не можеше се точно описа. Конопената му риза приличаше повече на мушама. Върху ризата едно вехто дорамаче. Гърдитѣ му голи, рунтави, почернѣли отъ лѣтни пекове и отъ зимни мразове, понеже ризата не се закопчваше. Царвулитѣ си бѣ обулъ на боси крака. Тѣ бѣха толкова яки, щото и пръститѣ му, и петитѣ му свободно се показваха навънъ. Сухъ бѣше Вълко: само кости и кожа, пъргавъ като сърна. Имаше дълъгъ и остъръ носъ, вирнатъ нагорѣ, тънки дълги мустаци, завити право на горѣ,

малки, черни и живи очи. Това бѣ Вълко Иманяра, прочутъ по 9 нахии.

— Защо тъй бе, бае Горане? — попита Вълко.

— Глей питане! Защо?.. Ами ти помнишъ каква бъбрица е Божилъ? Може ли той да държи дума? Азъ съмъ се заклѣлъ, никога да не ходя съ него. Той щѣше да ме изгори по-лани. И не само мене...

— За Младеновата работа ли? — попита единъ отъ по-младитѣ, Нино Пустинята.

— За нея.

— Бе, бай Горане, какъ стана тая работа? Отиде, сиромахътъ Младенъ! Богъ да го прости!

— Отиде, каза Горанъ: — кой му е кривъ? Отиде!

— Ами казватъ, че у Генчо е била всичката грѣшка

— Да пази Господъ! — каза Горанъ и си напълни наново лулата. — То отъ край си пойде работата наопаки. Да ви разкажа азъ, да видите вие. Азъ си бѣхъ на лозето. Легналъ съмъ подъ явора да спя. Нощѣ бѣше вече. И едва съмъ задрѣмалъ, нѣкой ме вика. Събудихъ се. Гледамъ Младенъ дошълъ при менъ. „Що търсишъ нощесъ тукъ?“ питамъ го азъ. Той ми разправи, че при него дошли двама селени отъ Дива-Лъка и му разказали за Петканината чука. Имането било тамъ! Тъкмо, дѣто Искъртъ закривява покрай чуката. Станахъ азъ, запушихъ лулата и дойдохъ съ Младена у село. Селенитѣ тамъ. Разпитахъ ги азъ хубаво. Работата наредъ. Селенитѣ ходили срѣщу Благовецъ за риба и закъснѣли. Минуватъ покрай чуката и нѣщо почнало да шуми. Водата се върти. Спиратъ се като омагйосани. Изъ водата излиза биволъ, голѣмъ и прѣголѣмъ. Уста като хала, зжби като плочи, уши виснали като на шопаръ, отъ носа му вода изхвърча. Очитѣ му горятъ като вжглени. Играе биволътъ изъ водата, плиска, рипа, бреца. На опашката му вързана торба. Торбата дрънка, като че ли има подкови въ нея. Тѣ се досѣтили каква е работата. Свиятъ се до единъ камъкъ и мълчатъ. А биволътъ играе сѐ по-лудо и по-лудо. Мѣта се като шаранъ изъ водата. Най-послѣ тежко избрецалъ; като че ли издъхналъ и се пъхналъ въ водата. Това ми разказаха селенитѣ. Азъ разбрахъ работата. Тамъ сж паритѣ. Биволътъ е кралътъ, който ги пази. Знамъ азъ тази работа. Още майка ми е говорила за тия пари.

— Крали Марко ли? — попита Вълко.

— Не, това е другъ краль Тѣ били двама братя крале. Отиватъ веднъжъ на война, пъкъ се боятъ дома си да оставятъ паритѣ. Боятъ се отъ женитѣ си И тогава женитѣ сѫ били като сегашнитѣ: да печелятъ не знаятъ, ама да харчатъ — бива ги! Мѫжътъ съ кола да внася, а жената съ игла да изнася, пакъ дотрайва. Тъй казватъ старитѣ хора. И така, двамата братя натоварватъ на 9 катъри имането си и го докарватъ въ една пещера до Искъра, скриятъ го, и отидатъ на война. Минало се врѣме. Свършила се войната, а братята се връщатъ да си търсятъ паритѣ Човѣшката душа е лакома за пари!.. Право е казано, че за пари братъ брата продава. Безъ паритѣ свѣтътъ щѣше по-добъръ да бѫде. Нѣмаше хората да се хапятъ като кучетата! По старияъ братъ убилъ по-малкия за да земе дѣлътъ. Убилъ го, омилъ ржцетѣ си на Искъра и отива право въ пещерата. Едвамъ що влѣзълъ въ пещерата, като се разлюти оня ти Искъръ, като се разбучи, разпѣни, дига се отъ леглото си и право въ пещерата. Залѣе пещерата и кралътъ се удавилъ Удавилъ се, но Богъ пакъ не му простилъ. Той билъ прѣсторенъ на биволъ и оставенъ да варди паритѣ. Тоя биволъ седи всичката година вързанъ до паритѣ съ дереть синджири и само единъ пѫтъ въ годината се отвързва да види бѣлъ свѣтъ. Божие наказание!.. Това е то. Ето отъ дѣ сѫ паритѣ Деветь товари имане!

— Ставаме ние прѣзъ нощьта и отиваме право на Искъра. Викнахме и Генка. На пѫтя срѣщаме попъ Сребро отъ Горнодинци. „Спукана ни е работата“, викамъ азъ на дружината. „Попъть е Божи човѣкъ, но срѣщата му е дяволска! Да се върнемъ назадъ“. „Не бива“ вика Божилъ, „това сѫ бабини приказки“. „Хубаво, нека тъй да е“, помислихъ си азъ и замълчахъ. Стигнахме на чуката. Сега трѣбваше да спуснемъ съ вѫже едного въ водата. Той като стигне пещерата, ще я прѣкръстии и ще влѣзе вѫтрѣ. Вѫтрѣ въ пещерата вода нѣма. Тамъ е сухо. Биволътъ ще го плаши, но то нищо. Дръжъ бивола за ушитѣ и не се бой. Той нищо неможе ти стори. Младенъ поиска да го пуснемъ първъ. Да види, дѣ е пещерата, тогази щѣхъ да слѣзна азъ.

Вързахме го и го пуснахме въ водата. Азъ му казвахъ: „ако видишъ нѣщо на злѣ, поклати вѫжето, ние

ще те изтеглимъ". Пускаме съ Генко. Пускаме, пускаме а вжжето се не заклатва, нито се пъкъ тегли. Пущаме още .Мина се дълго врѣме. „Що стана съ тоя човѣкъ?" питамъ азъ. „Той е вече въ пещерата", дума Генко. Азъ взехъ да се съмнявамъ. „Що стана съ този човѣкъ? Време се мина! Да теглимъ!" викамъ азъ. „Да теглимъ", вика Генко. Теглимъ, теглимъ, измъкнахме Младена, ама що да видишъ! Младенъ се озжбилъ. Удавилъ се проклетиятъ човѣкъ. Удавилъ се и не поклатилъ вжжето.

„Изгнихме по абсанитѣ", извика единъ отъ селенитѣ. „Отидоха ни децата!" Че кото удариха единъ бѣгъ, отидоха та се не видѣха.

Ние съ Генко и Божилъ изровихме единъ гробъ и заринахме Младена. Дадохме вѣра и клетва, че всичко ще остане между нази си и си отидохме.

Тъй стана тая работа. Търсиха отъ конака Младена на всѣкждѣ; питаха, разпитваха, затваряха много хора, пакъ, слава Богу, нищо не излѣзе. Едни викатъ, че Младенъ е забѣгналъ по Влахията, защото има много борчове. Други викатъ, че го отвлѣкли самодивитѣ. Приказки много!

Мина се месецъ, два, азъ се поотслабихъ. Работата се забрави. Ама не щешъ ли ти единъ пжть Божилъ се напилъ на Нинчовата механа и казалъ, че знае, дѣ е погиналъ Младенъ! Улавятъ го та на конака. Турятъ го на изпитъ. Проклѣтиятъ синъ се свѣстилъ, изтрѣзнѣлъ на часътъ и не казалъ нищо, 50 тояги бой му ударили, той си мълчи. Досѣтилъ се той, че има 4 дѣца и че ще ги остави на пжтя, ако каже! Прѣмълчалъ. То хубаво, ама колко страхъ изтеглихъ азъ! Тогава съмъ се заклелъ, че по такива работи съ Божилъ не отивамъ вече. Божилъ е добъръ човѣкъ, ама когато се напие не знае що говори.

— Ами паритѣ що станаха? — попита Нино Пустинята и очитѣ му свѣтѣха като на лисица.

— Тамъ си сж — отговори Горанъ. — Ще се помжчимъ още нѣкой пжть около Искъра, ако е рекълъ Богъ!

Горанъ говорѣше като добъръ познавачъ на работитѣ. Говорѣше съ увѣреность. Всички го слушаха. Той едничкиятъ бѣше по добрѣ облѣченъ отъ другитѣ. Голѣми черни потури, аленъ поясъ и на пояса силяхъ съ

два пищова и единъ дълъгъ, съ бѣлъ черенъ ножъ. Шаеченъ елекъ, затегнатъ на гърдитѣ му и отгорѣ голѣмъ кожухъ. Юнашки изгледъ имаше лицето му. Смѣлость блѣстѣше въ голѣмитѣ му сиви очи, надъ които висѣха дълги рѣсници отъ клепачитѣ. Руси мустаци, руси вежди. Широко чело съ два бѣлѣга отъ ножъ. Рунтавъ калпакъ покриваше до половина лицето му. Едъръ, плешестъ, гърдестъ, човѣкъ като стѣна.

— Дали не е врѣме? попита Пустинята.

— Рано е, каза Горанъ.

Читателътъ вече се е сетилъ, какви хора сж тие, що се разговарятъ подъ липата. Това сж иманяри, хора, които търсятъ скрито имане, останало отъ стари врѣмена. Горанъ само съ това се занимаваше. Той бѣ пропѫтувалъ на кръстъ Стара Планина, бѣ ходилъ по Витоша, по Рила, по Пиринъ, по Шаръ Планина. Даже въ Влашко ходилъ единъ пѫть. Отъ сърце и душа бѣ прѣданенъ на тази работа Хората отъ страна приказваха за него много работи; говорѣха, че той намѣрилъ много имане при Слѣпчанския монастиръ, че имането му се дало, като заклалъ едно циганче курбанъ на мѣстото; че той това имане сега не може да употрѣблява, защото паритѣ бити „клети“ и много други работи се разказваха за Горана. Той рѣдко говорѣше за свойтѣ похождения, и никога не казваше, че е намѣрилъ нѣщо. Само съ това не се занимаваше Горанъ. Той си имаше ниви, ливади и лозя. Жена му, дъщеря му и синъ му Петъръ си гледаха полската работа, а Горанъ всичкото лѣто обикаляше горитѣ.

Вълко бѣ отъ сѫщата пасмина хора. Той бѣ съсипалъ всичко, що бѣ останало отъ баща му за тая работа и живѣеше като кукувица. Кждѣ найде, тамъ спи, тамъ яде. Кога нѣма, гладува. Не се оплаква отъ сждбата си, всѣкога вѣселъ, безгриженъ, като че ли има ергеле отъ 300 кобили!

Вълко имаше и другъ занаятъ. Той бѣше биляринъ. Събираше прѣзъ лѣтото всѣкакви билки, сушеше ги и съ тѣхъ лѣкуваше отъ всѣкакви болѣсти. Билкитѣ си носи въ една вехта торба, която никога не падаше отъ гърба му. Билкитѣ сж навързани на вѫзели. За всѣка болка и лѣкъ. Има и такива билки, каквито сж врати-

ката, комаиниката, овчарската тинтява, старото биле, чемерика и др., които лѣкуватъ по нѣколко болести.

Вълко понѣкога имаше голѣми успѣхи въ биляр-ството, понѣкога му излизаше кисело.

Единъ пжть той даде на единъ калугеръ вода отъ чемерика. Калугера ималъ нѣкаква болесть въ гърдитѣ. Нѣщо му шавало подъ лъжичката. Изпие калугера водата, пъкъ му стане злѣ, и до вечерьта умре. Улавятъ другитѣ калугери Вълка, удрятъ му единъ бой и го затварятъ въ мънастирската тъмница при лудитѣ. 36 дни Вълко седѣлъ въ тѣзи мънастирски клещи. Само хлѣбъ и вода му давали. Но Вълко не стоялъ съ сгърнати ржцѣ. Съ лудитѣ заедно провалилъ една дупка въ тъмницата и избѣгалъ една нощь. По него всички луди! Често си спомняше Вълко за тоя калугеръ. „Тъмницата нищо", викаше той. „ами боя нѣма да забравя". „Да бѣше българинъ", казваше Вълко, „не щеше да умре проклетиятъ синъ! Колко българи съмъ поилъ съ чемерика и нищо имъ нѣма. Гръкъ бѣше, дяволъ да го вземе, мекушавъ, не може да издържи, наду се и умре. Дѣ може гръкъ да пие чемерика. Пиперъ не може да яде гръкъ, а камо ли чемерика да пие! Чемерика е деветь пжти по-люта отъ пиперъ!"

Другитѣ двама бѣха Нино Пустинята и Пейо Крачулътъ. И двамата обѣщаваха много. Пустинята бѣше якъ като бикъ, безстрашенъ и пъргавъ, а пъкъ Пейо, да му речеше Горанъ въ огънь да стжпи, ще стжпи.

Четворицата очакваха полунощь. Това бѣше срѣщу Гергйовъ-день. Горанъ знаеше, че ако има нейде имане, заровено въ земята, то ще се появи поличба на това мѣсто срѣщу Гергйовъ день на полунощь. Пламъкъ ще се види надъ земята.

— Слушайте сега! — викаше Горднъ на дружината си: ще излѣземъ ние на върха, като се мине още малко. Ще гледаме на всички страни. Всѣки ще си отваря очитѣ хубаво. Щомъ забѣлѣжи нѣкой, че се свѣтка нѣйдѣ, ще посочи мѣстото на другитѣ и всинца ще тичаме къмъ мѣстото. Всинца и вкупъ! Никой нѣма да приказва. Пази Боже! Една дума проговорена и работата е съсипана. Мълчешката ще бѣгаме къмъ мѣстото. Ако би, че на мѣстото се появи нѣкоя гадина, нѣкой звѣръ, то се не

Жената на В. Кжнчовъ—Христина.

плашете. Страхъ да нѣма! Дръжъ за ушитѣ и тегли! Куражъ малко се иска тука и нищо друго!

— И човѣкъ да видитѣ — притури Вълко — пакъ се не бойте. Било човѣкъ, било нѣкой арапинъ, все едно. Страхъ да нѣма!

— Окото нѣма да ми трепне — викаше Пустинята. — Биволъ да е, пакъ ще му изкубя ушитѣ!

— Ехъ! дружина, дружина! — викаше Вълко и пълнѣше лулата: дайтѣ ми едно разковниче и въ два дни отгорѣ вие ще потънете въ злато! Нѣма, нѣма, разковниче нѣма!... Колко съмъ ходилъ, колко съмъ скиталъ и нѣма!...

— Ами какво нѣщо е разковничето? — попита Петъръ Крачулътъ. — Виждалъ ли си го ти?

— Разкозничето? То е трѣва, коренъ, прилича на медната билка. Не съмъ го виждалъ азъ, но го зная. Виждали ли сте вие трѣва детелина? Тя има на всѣко клонче по три листовце. Търсете вие детелина, дѣто има по 4 листовце на клонче. Намѣрите ли, свършена ви е работата. Това е разковничето! Копай въ земята, вади корена.

— Рѣдко сж тия човѣци, дѣто могатъ разковниче да намѣрятъ — каза Горанъ — много рѣдко. Въ старо врѣме по-често сж се случвали, но тогава свѣтътъ е билъ по-добъръ.

— Само желвата знае, дѣ е разковничето — каза Вълко — тя, костената жаба. Тя го знае. Тя е подиръ таралежа най-стара по години на свѣта. Три дни е постаръ таралежътъ отъ желвата. И не всѣка желва знае разковничето, не. Само нѣкои стари желви го знаятъ. Желвата живѣе съ орлитѣ. 500 години може тя да живѣе.

— До колкото азъ помня — продължи Вълко — само дѣдо Соколъ е ималъ разковниче. Синоветѣ му иматъ сега по 2000 кози и колко друго имане!..

— Дѣдо Соколъ, като пасълъ козитѣ, намѣрилъ яйцата на една желва. Досѣтилъ се дѣдо Соколъ и и загражда яйцата на желвата. Иде тя и не може да ги доближи. Обикаля два пѫти и почва да плаче. Плаче като човѣкъ. Сълзи рони. Дълго врѣме стояла тъй, па се връща назадъ. Дѣдо Соколъ по нея. До срѣдъ нощь ходила, дѣдо Соколъ все по нея. Намира тя разковни-

чето, изравя го изъ земята и се връща назадъ. Положи го до камънитѣ, съ които бѣха заградени яйцата ѝ, и тѣ въ мигъ се прѣхвърлятъ. Скрие разковничето тамъ на близо. Дѣдо Соколъ го земе. Съ това разковниче дѣдо Соколъ е отворилъ калето на Моминото Градище горѣ, хе, дѣто извира рѣката Осойница. Голѣмо имане е изнелъ отъ тамъ дѣдо Соколъ. Въ цѣлата каза нѣмаше човѣкъ, който по имане да се сравни съ дѣда Сокола.

— Ами сега дѣ е това разковниче? — попита Крачулътъ, който все си лежеше по коремъ и зяпаше съ голѣмо внимание къмъ Вълко.

— Ехъ, брате! загуби се то, пропадна като въ дънъ земя, — каза Вълко и тежко издихна. — Разбойници нападнаха една нощь кжщата на дѣдо Сокола, когато синоветѣ му не били въ селото. По кошаритѣ сж били синоветѣ му. Цѣла нощь мжчили стареца да имъ даде разковничето, а той не го далъ. Инатъ старецъ бѣ дѣдо Соколъ. Думата му на две не се сѣчеше. Речено — отсѣчено. Умрѣ стареца отъ мжки и не каза, дѣ е разковничето.

— Да би могло да се намѣри! — каза Пустинята.

— Камо! — каза Вълко, и замахна съ ржка: — да го намѣря азъ, нѣма да го мѣня за всичкото Влашко царство!

Нощьта ставаше все повече и повече тъмна. Чернитѣ облаци сѣ се сгжстяваха. Вѣтърътъ се усили. Отъ врѣме на врѣме бистра свѣткавица озаряваше околнитѣ поля и гори и се чуваше гръмъ.

— Врѣме е вече — каза Горанъ; — стѣгайте се!

Всички настанаха. Зеха си торбитѣ, зеха търнокопитѣ и лопатитѣ.

— Сега — викаше Горанъ — ще се качиме на върха и ще гледаме наоколо. Хубаво ще си отваряте очитѣ. Никой нѣма дума да продума. Нѣми ще бждете. Щомъ се появи нѣйдѣ огънь, било само пламъкъ, било каква да е свѣтлина, всички ше тичаме къмъ мѣстото, По-нататъкъ знаете, що ще правите. Само страхъ да нѣма. Мжже бждете! Вкупомъ всички. Хубаво се дръжте. Куче ли ви излѣзе на срѣща, змия ли, звѣръ ли нѣкой, или човѣкъ, или дяволъ, сѣ едно е. Дръжте за ушитѣ и не се бойте! Хайде напредъ!

Отидоха на върха и гледаха на всички страни. Нищо се не види. Само вѣтърътъ бучи страшно. Клонетѣ на

гъвкитѣ дървета се прѣкланятъ до земята прѣдъ силата му. Бучи вѣтърътъ и скѫсаното дорамце на Вълко се пери. Вѣтърътъ свободно минава прѣзъ него, само надига увисналитѣ сѫдрани крайща. Гледатъ нашитѣ иманяри и нищо не видятъ. Стоятъ като вцѣпенени. И тежко и мѫчно имъ е на душата. Убийствено мълчание. Мина се половинъ часъ, нѣма нищо. Нино Пустинята тропна съ кракъ отъ ядъ. Вълко плюна, отвори си устата да изругае вѣтъра, пакъ се досѣти, че трѣбва да мълчи. прѣхапа си устната и замълча. Мина се още половинъ часъ — пакъ нищо. Нино почна до се отчайва, но видѣ Горановото спокойно лице, когато блѣсна свѣткавицата и се окуражи.

Вълко като че ли видѣ нѣщо да се свѣтна на една страна, па изтръпна отъ страхъ и радость. Побутна Горана и му посочи съ пръстъ на една страна. Горанъ нищо не видѣ. Никой другъ нищо не видѣ. Вълко и той вече нищо не види. Измама, люта измама!

Минува се врѣмето, вѣтърътъ все бучи, а дружината стои.

Далечъ нейдѣ въ една долина нѣщо свѣтна. Горанъ видѣ. Видѣ и Пейо. Ето огънъ, ето пламъкъ. Вѣтърътъ го завѣва. Всички го виждатъ. Горанъ ги спира съ рѫце да търпятъ. Трѣбва хубаво да опрѣдѣли и тогава да вървятъ. Изгасна огъньтъ, и пакъ свѣтна... Нà, огънь! Никакво съмнѣние нѣма. Пламъкъ! Горанъ устреми своя орлавъ погледъ тъкмо къмъ пламъка. Свѣткавицата блѣсна и той позна мѣстото. Тамъ е! Даде знакъ на дружината да върви по него. Понахлупи си калпака да го не отнесе вѣтърътъ и полетѣ къмъ пламъка. Другитѣ по него, като пилци по майка си.

Горанъ бѣше едъръ човѣкъ, а и годинитѣ му се понапълнили, но Горанъ не знаеше, що е това уморяване отъ пѫтъ. Бѣга Горанъ, та трѣвата слага. Промъква се като смокъ прѣзъ храстето, прѣскача като кошута трънетѣ. Върви като стрѣла!

Нино Пустинята бѣга по-силно отъ хъртъ. Нино не гледа прѣдъ себе си. Необяснима радость го тика напрѣдъ и нему му се чини, че хвърка, че е лекъ като перо! Врани биволи и ковани кола се мѣркатъ отъ сега още на Пейо. Колко той обичаше врани, едри, съ вити

рогове биволи, но дѣ пари? Пари нѣмаше то тогазъ. А сега?... Още малко и котелъ съ жълтици лежи прѣдъ очитѣ му!

Вълко си загуби единъ царвулъ и бѣга съ единъ босъ кракъ. Отъ кремъцитѣ и капинитѣ кракътъ му се порѣза. Кръвь течеше отъ него. Но дѣ усѣща Вълко болки?... Бѣга Вълко, що сила има!

Каква тъмнина! Да ти бръкне човѣкъ въ очитѣ, нѣма да го видишъ! Само ослѣпителния блѣсъкъ на свѣткавицата озаряваше отъ врѣме на врѣме мѣстото. И тогава се виждаха четворицата дружина, какъ скачаха прѣзъ буреняка, кото нѣкои духове.

На Вълко се закачи другия царвулъ еднъжъ за една шубрака и той се върголи, като отсѣчено дърво на земята. Въ мигъ обаче стана и, безъ да каже поне едно „охъ", сграбчи капата въ ржцѣ и отиде вихри вѣтри подиръ дружината.

Ето вече наближаватъ. Ето лозето на попъ Станоя. Тукъ свѣтна огъньтъ. На горния край на лозето. Спрѣ се Горанъ. Всички спрѣха. Горанъ легна на корема си къмъ горния край на лозето. Всички следветъ примѣра му.

Една бистра свѣтказица освѣти за мигъ пространството. Нино Пустинята се метна като сърна изъ главинитѣ. Той видѣ глава и дълги уши. Сграбчи ушитѣ, що сила има и тегли. Нѣщо рипа, нѣщо скача. Нино нищо не види. Вълко усѣти нѣщо, че го плѣска по шията. Държи съ ржцѣ, нѣщо като опашка, Нѣщо като опашка въ ржцѣтѣ му. Запъна се Вълко и тегли. Горанъ гледа вторачено. Нѣщо шава между лозинитѣ, движи се нѣщо. Пейо настръхна и дигна търнокопа да го удари. Горанъ му спрѣ ржката и се наведе, напипа косми, като че ли е брада! Улови брадата и тегли. Чуватъ се охкания. — Охъ! охъ, олеле! — Гласъ човѣшки. Горанъ тегли. Пейо стои съ подигнатъ търнокопъ.

Всички се стрѣснаха.

— Боже. Боже, избавление, огънь, жупелъ, устрѣли, злия бѣси! Сатано, прокле...

Страшна свѣткавица прострѣля изъ тъмнитѣ облаци. Ослѣпителна! Дружината потрѣпера на мѣстата си. Вкамениха се. Ужасенъ гръмъ послѣдва. Земята се разтърси. Нино пусна ушитѣ и хукна да бѣга. Гръмътъ се

повтори, проехтѣ атмосферата и Вълко удари на бѣгъ. Гърмътъ потрети съ такава сила, щото Горанъ цѣлъ се потресе. Свитки излѣзоха изъ очитѣ му, пусна брадата и въ мигъ му се зави свѣтъ, блѣсна прѣдъ очитѣ му дългъ ножъ, видѣ крилѣ. Не удържа, прѣкръсти се и побѣгна. Пейо го послѣдва...

Всичко това стана мигновено.

На другия день въ с. Гайтаница, попъ Станой седи въ Минковата механа на едно малко столче. Около се собрали всички селени. Пълна механата и на двора има селени.

Жално изгледва попъ Станой. Кръвь нѣма на лицето му. Половината отъ брадата му оскубана. Той бѣ подпухналъ. Попъ Станой разказва и на около му гробна тишина. Всички слушатъ съ голѣмо внимание.

... — Стигнахъ азъ късно на лозето. Вързахъ магарето на горния край на липата. Извадихъ отъ дисагитѣ винце, пийнахъ си малко. То се стъмни. И каква тъмнина! Нищо се не види. Даде Господъ, че се изви единъ вѣтъръ, та гората кърти.

Обиколихъ лозето, пакъ запушихъ лулата и чакамъ да заспя. Като заспя, азъ мжчно ставамъ. Михъ си очитѣ съ вода, пушихъ тютюнъ, ходихъ нагорѣ-надолу, врѣмето дойде.

Дойде времето азъ зехъ малко отъ сламата и я запалихъ, прѣчетохъ една молитва и запалихъ сламата. Запалихъ и на другия край на лозето една жъмка слама и се свихъ между главинитѣ наблизо до магаренцето да дрѣмя.

— Ами защо запали сламата, дѣдо пове? попита Нино Пустинята, който смирено седѣше на едно малко столченце и си пушеше изъ дългата чабучка.

— Ехъ, че ти още ли незнаешъ, че споредъ Гергйовъ-еень се пали свѣтена слама на лозето, да го не бие градъ! Свѣтена слама бѣ това, на Коледа е освѣтена. Ти не знаешъ ли, че коледната слама пази отъ градъ? Ти не знаешъ ли, че въ яслата, дѣто се роди Исусъ, имаше слама?

— Ние сме прости хора, дѣдо попе, каза Нино Пустинята. Ние не разбираме тия работи

— Тъй, Нино, тъй. Тая слама се пали за градобитие. Запалихъ азъ сламата и си легнахъ. Едвамъ съмъ задремалъ и една страшна вихрушка се ови около мене. Събудихъ се и що да видя! Единъ цѣлъ роякъ нечестиви духове се въртятъ всредъ вихрушката! И какви грозотии! Смързнахъ се на мѣстото... Тю, грозно нѣщо е Сатаната!

Дѣдо попъ се прѣкръсти. Всички селени се прекръстиха. Нино Пустинята се прекръсти три пѫти.

— Да ви не дава Господ да срѣщнете такова нѣщо. Жлъчката може да ви се пукне отъ страхъ. Видѣхъ единъ дяволъ, като ракъ, само че черенъ като вѫгленъ. Съ двѣтѣ си клѣщи той хвана магарето за ушитѣ. Другъ дяволъ обѣзди бѣдното магаренце. Укачи се на него. Трети дяволъ възседна втория, четвърти пъкъ отгорѣ, и тъй дяволъ връзъ дяволъ на магарето. Другъ пъкъ, на когото очитѣ свѣтѣха като въглени, хвана магарето за опашката. Свѣткавицата свѣтне, а тѣ подскокнатъ нагорѣ, завъртятъ си опашкитѣ и си изплѣзятъ езицитѣ...

— Тю! Грозотило! Богъ и св Николай да запазятъ всѣкиго отъ такива бѣди!..

— Ехъ, братя, о нищо, слушайте нататъкъ да видите, що изтегли дѣдо ви попъ. — Хвана ме единъ отъ нечестивитѣ за брадата и тегли проклѣтиятъ сатана! Изкуба ми брадата. Какъвъ страхъ, какви болки! Свѣтна свѣткавицата и азъ видѣхъ проклетия дяволъ, какъ стои прѣдъ мене, прѣсторенъ на мечка, а главата му като на бухалъ, а очитѣ му кървави... Душата ми пойде да излиза. И усѣтихъ какъ се дигаше душата ми изъ гърдитѣ. И се сѣтихъ за Бога. Боже! извикахъ: помилуй мя, порази злия бѣси!.. И отъ единъ пѫть блѣсна една чудна свѣткавица. Единъ такъвъ трѣсъкъ, единъ такъвъ гърмежъ се раздаде, че земята потрепера. И духоветѣ въ мигъ изчезнаха. Видѣхъ ги, какъ хвръкнаха, какъ вихрушката ги отнесе. Тъй, селени, тъй се свърши тая работа Отъ моята брада половината отиде, а попадията налага ушитѣ на магарето съ квасъ.

— Богъ да запази всѣкиго отъ такава бѣда, каза Нино Пустинята, — а лицето му показваше голѣма скрѣбь, съжаляваше дѣдо поповата брада, която снощи бѣ останала въ неговитѣ рѫцѣ.

Сегашното и недавното минѫло на градъ Велесъ.

I

ЕСТЕСТВЕНЪ ПРѢГЛЕДЪ

1. Градъ Велесъ.

Мѣстоположение. Улици и чаршията. Блиската околность на градътъ. Стария градъ Велесъ. Въздигането на Кюпрули. Изселяване на Българетѣ отъ стария градъ. Народонаселение. Климатъ.

Градъ Велесъ се намира на желѣзопѫтната линия. която води отъ Солунъ за Бѣлградъ. Той отстои на 192 кил. отъ Солунъ, и е една отъ важнитѣ станции на тази линия.

Градътъ има живописно мѣстоположение. Той е заселенъ по двата брѣга на р. Вардаръ, по ребрата на два високи хълма, които стоятъ единъ срѣщу други, и на южната часть на градътъ до толкова се гоближаватъ, че остава мѣсто само за шумливия Вардаръ да се промъква между тѣхъ. Желѣзния пѫть, който върви по дѣсния брѣгъ на рѣката, е прокараиъ тукъ подъ камениста скала, която отдѣсно стои надъ Вардаръ. Срѣщу тази скала на противния брѣгъ се въздига единъ каменистъ върхъ, който бързо се възвишавя нагорѣ и се слива съ общия хълмъ, на който е разположена източната пололовина на градътъ; и между тѣхъ е едно тѣсно устие, което нѣма повече отъ 55 метра ширина и е захванато изцѣло съ водитѣ на гордата рѣка, която тукъ сѣкога бучи, защото бързо слиза на долѣ. Подъ това устие долината на Вардаръ се расширява малко и на западния брѣгъ се вижда красивото гърло на малката рѣкичка Тополка. На с. отъ града долината на Вардаръ отвеенжжь се расширява и по дѣсния брѣгъ на рѣката е расположено едно малко прѣхубаво поленце, покрито съ пшенични и кукурузени ниви. Когато пѫтникътъ влиза въ градътъ отъ къмъ това поленце, двата хжлма се

испрѣчватъ прѣдъ очитѣ му, като двѣ грамадни полунадигнати крила на нѣкоя гигантска птица, главата на която се крие задъ тѣснотойюжно устае, а на мѣстото на гърбътъ ѝ е широкия лекоподвиженъ Вардаръ. Кжщитѣ се трупатъ една върху друга по стръмнитѣ брѣгове и изгледватъ, като че ли сѣки по горенъ редъ е налѣгалъ на по-долния. Дворове не се виждатъ, а само прозорци надъ прозорци и кумини надъ кумини. Найдолнитѣ редове стоятъ прави надъ Вардаръ и постоянно се оглеждатъ въ нѣговитѣ лоди, а най-горнитѣ сж високо кждѣ срѣдата на хълмоветѣ и за да достигне до тѣхъ човѣкъ, трѣбва нѣколко пжти да почива изъ кривитѣ тѣсни стърмни улички покрити прѣди десетки години съ такъвъ оргиналенъ калдъръмъ, щото неопитния пжтникъ ще си стоши краката, прѣди да стигне до горнитѣ краище на градътъ.

Източния ржъ е по-високъ отъ западния. Той е раздѣленъ на двѣ половинки отъ единъ малъкъ потокъ, нарѣченъ *Дервентъ*, който минува презъ срѣдъ градътъ и се влива въ Вардаръ. Този ржтъ е продължение отъ голитѣ безлѣсни хълмести възвищения, съ които е покрито пространството между рѣкитѣ Брѣгалница и Пчиня, нарѣчено *Овче-поле*. Грозенъ е този хълмъ: той бързо се издига надъ послѣднитѣ бѣдни кжщички и намърдженo нѣкакъ си гледа на отсрѣшния си събратъ, който не се отличава отъ него, нито по стръмнотата си, нито по това, дѣто ни едно дръвче не е останало да украсява озжбения каманякъ. Западния така сжщо до срѣдата е покритъ съ кжщи, а отъ срѣдата на горѣ е съвсѣмъ голъ. Той е послѣдния хълмъ на една не висока планинска верига, която иде отъ Бабуна-планина и върви сѐ покрай лѣвия брѣгъ на р. Тополка дори до Вардарь.

Най-хубавото украшение на тия каменисти възвишения сж двѣтѣ велешки църкви, съзидани една срѣщу друга кждѣ срѣдата на южнитѣ имъ страни, далечъ отъ послѣднитѣ кжщи на градътъ. На източната страна е *св. Спасъ*, която лежи на самия гърбъ на стръмния хълмъ, който далечъ още се повдига надъ църковнитѣ огради. Право срѣщу нея на западния брѣгъ е залепена въ една долчинка другата църква *св. Панталеймонъ*; тя безъ съмнѣние е съзидана въ най-раскошното мѣсто на тѣзи ска-

ли и е обиколена съ високи дървета. Има хубавъ изгледъ отъ срѣщната страна.

Великолепенъ, фантастиченъ изгледъ има Велесъ вечерно врѣме, когато тъмния мракъ заври намърщенитѣ голи канари, когато блѣдната свѣтлина на мѣсечината залива малкитѣ кжщички, когато засвѣтятъ хиляди прозорчета, надвесени едно надъ друго, като малки мѣсеци, звездици, пърснати въ безпорядъкъ по двата срещуположни брѣга. Колко е хубавъ тогазъ и широкия Вардаръ, който се любува на витата мѣсечинка, на Божиитѣ звездици, що се огледватъ въ него!

Двѣтѣ части на Велесъ сж съединени съ два моста на Вардаръ. Единиятъ е кжде срѣдата на градътъ, той е по-старъ и по-якъ. Направенъ е отъ дърво. Има 120 крачки дължина. По него минуватъ и кола. Другиятъ мостъ е новъ и тѣсенъ. Той е на сѣверния край на градътъ. Тамъ има едно малко островче, близо до лѣвия брѣгъ на рѣката и моста съединява отъ двѣтѣ страни островчето съ сушата. По него вървятъ само пешаци, за кола е тѣсенъ. Островчето е земисто и посадено съ градински растения. Принадлежи на беледието. Има едно просто кафене, което лѣтѣ доста много се посѣщава*).

Велешката чаршия не прѣдставлява нищо особенно. Тя се състои отъ обикновенни малки дървени дукянчета, както е на сѣкжде по насъ. По-голѣмата часть отъ дукянитѣ ѝ сж на изт. страна, нарѣчена още *Ларцорѣкъ***). Тамъ сж и по-добритѣ търговски дукяни.

Тамъ, дѣто потокътъ Дервентъ се излива въ Вардаръ, има единъ малъкъ площадъ, заобиколенъ съ полусрутени дукянчета.

---

*) Австрийски пжтешественикъ V. Hahn, като говори за Велесъ казва: „Природата сама е назначила това мѣсто за мостъ. Тя е дала на рѣката едно тѣсно корито и скалисти високи брѣгове. Отъ когато човѣкъ е почналъ да прави мостове, се трѣбва тукъ, единъ такъвъ да е имало. И сега (1858 г.) не липсува тукъ мостъ, макаръ че е съвсѣмъ лошавъ, почти прѣгнилъ и отъ него градътъ е получилъ турското си име Кюпрули. . . . Стр 166 Reise von Belgrad nach Salonik.

**) Нѣкои Велешани казватъ, че името на тая часть отъ градътъ е собствено Бързорѣкъ, а въ устата на народа е измѣнено на Церцорѣкъ; други пъкъ настояватъ, че това име е произлѣзло отъ думата прекорѣкъ.

ОНР БИБЛИОТЕКА

Едно врѣме тукъ е кипѣла голѣма дѣятелность: покрай брѣгътъ Вардаръ е билъ покритъ съ търговски салове, а полусрутенитѣ дукянчета сѫ биле пълни съ сурави и обработени произведения, които сѫ изпровождали за Солунъ.

Забѣлѣжителни здания, било по хубостьта си, било по старината си, тукъ нѣма. Градътъ на това мѣсто, дѣто е сега, е заселенъ на ново врѣме, затова тукъ липсватъ сѣкакви старини.

Стария градъ е билъ малко по̀ на югъ отъ сегашния, именно тамъ дѣто Тополка се влива въ Вардаръ. Надъ устието на р. Тополка отъ южна страна се издига единъ стърменъ баиръ, който отъ едната страна гледа въ хубавата долина на тази рѣкичка, отъ друга страна стръмно се спуща къмъ Вардаръ, а отъ югъ се мие отъ бистратата рѣкичка, *Бабуча*. По върхътъ на този хълмъ и по неговитѣ ребра отъ къмъ Тополка е билъ заселенъ стария градъ. На върхътъ сѫ биле укрѣпления, които сѫ командували на тритѣ околни долини.

За прѣвземанието на Велесъ отъ Турцитѣ нѣма никакви въспоминания. Разказватъ само, че Турцитѣ биле заложили топове на единъ върхъ отъ другата страна на Вардара и отъ тамъ били градътъ. Подиръ прѣвземанието крѣпоститѣ биле разрушени, но градътъ си останалъ на мѣстото.

Дѣто е сегашния Велесъ, имало здравъ мостъ на Вардаръ, и тамъ било основано едно турско военно засѣлище, което имало грижата да пази мостътъ. Това засѣлище се нарекло Кюпрули. Въ послѣднитѣ столѣтия почнали да се прѣселватъ Българе отъ стария градъ въ Кюпрули. Вѣроятно разбойнически нападения сѫ принудили гражданитѣ да търсятъ безопасность при мостътъ Кога сѫ станали първитѣ засѣлвания е неизвѣстно. Знае се само, че до прѣди 200 години твърдѣ малко Българе е имало въ Кюпрули, а главната масса сѫ биле още въ *Долния градъ*, както го наричатъ сега Велешанетѣ. Отъ началото на миналото столѣтие прѣселяването е добило широки размѣри. Казватъ, че до кѫде 1750 год. велешкия владика е живѣлъ въ стария градъ. Оссбенно въ първитѣ години на настоящето столѣтие, когато Турската Империя бѣше станала огнище на размирици, прѣселяването съвсѣмъ се е усилило и въ 1855 г. сѫ се прѣселили

оѣлѣднитѣ двѣ кѫщи въ новия градъ; това сѫ биле именно кѫщата на *Баба Ката* и родътъ на *Карталовци*; тѣзи двѣ семейства нѣколко години сѫ живѣли самички въ ст. градъ, като имъ е било тежко да оставатъ старитѣ си жилища.

Сега на мѣстото на стария градъ се гледатъ само купища развалини.

Велесъ има по настоящемъ 3280 кѫщи. Отъ тѣхъ 1900 сѫ български, 1200 турски, 100 цигански и 80 влашки.

Отъ направенитѣ изчисления на 200 кѫщи българско население се оказва, че на кѫща се падатъ срѣдне 5·5 жит. За Власитѣ и Циганитѣ се вѣрва, че ще иматъ сѫщото срѣдньо число, но относително турскитѣ кѫщи по̀ вѣроятно е, че срѣдньото число ще бѫде по̀-малко, защото както ни е извѣстно, домашния животъ на турцитѣ не позволява да се събиратъ повече фамилии на купъ Прѣдполагамъ, че ще бѫде по̀-вѣрно, ако земемъ за турскитѣ кѫщи числото 5 за срѣдньо число.

Споредъ това, Велесъ има приблизително слѣдующето население:

Българи	10.450
Турци	6000
Цигани.	550
Власи	440
Всичко . .	17.440

До прѣди войната Велесъ е ималъ по̀-вече население. Тежкия икономически кризисъ, който настана за градътъ, подиръ отварянието на желѣзната линия, принуди една голѣма часть граждане да търсятъ поминака си въ новоосвободена България и да се заселятъ тамъ окончателно. До една степень, това изселвание се попълни съ новопридошли Турци отъ България, които не искахѫ да се мирятъ съ новия ходъ на историческитѣ прѣврати.

По вѣра населението се дѣли: на Православни Християне и Мухамедане. Православни сѫ: Българетѣ, Власитѣ и около 200 души отъ Циганетѣ. Мухамедане сѫ: Турцитѣ и останалитѣ Цигани

Всичко православни християни . .	11.090
„ Мухамедане	6.350

Протестантитѣ сѫ се опитвали често въ Велесъ да спечелятъ привърженици, но не сѫ имали никакъвъ успѣхъ. Тоже униятски агитатори сѫ кръстосвали както градътъ, тъй и селата, но и тѣ не сѫ могли да направятъ нищо.

Евреи въ Велесъ нѣма. И то не по причина, че ги гони населението, а защото не могли да се задържатъ. На нѣколко пѫти сѫ се установлявали по два три търговски дукяни, но сѐ сѫ биле принудени да напуснѫтъ работата си.

Мухамеданитѣ иматъ нѣколко джамии. Българетѣ иматъ двѣ църкви и Власитѣ — една. За църквитѣ ще говоримъ по̀-подирь.

Въ здравословно отношение Велесъ е поставенъ много добрѣ. Климатътъ е и умѣренъ и здравъ. Зимата е мегка сравнително съ околнитѣ мѣста. Градътъ е доста добрѣ защитенъ отъ сѣвероизточнитѣ вѣтрове. Лѣтото е прохладно. Широкия Вардаръ умѣрява голѣмитѣ горещини. Въ на̀й-топлитѣ мѣсеци единъ слабъ вѣтрецъ по течението на рѣката прохладява жилищата на Велешане, които, като се наредени амфитеатрално по брѣговетѣ, не се задушаватъ едно отъ друго. Нито пролѣть, нито есень не се забѣлѣжва голѣма влажность.

Освѣнъ това, и двѣтѣ части на градътъ сѫ снабдени съ достаточно количество вода, особенно западната половина се отличава съ приятна, вкусна, бистра балканска вода, каквато такава рѣдко се срѣща по другитѣ градове. И тази вода е въ толкова изобилие, щото сѣки гражданинъ, като плати една малка сума, може да си пущи вода въ двора. Тази вода е докарана отъ планината прѣзъ миналата година, благодарение на общитѣ усилия на гражданетѣ и правитечството.

2. Велешката кааза

Расположение на каазата. — Прѣдѣли. — Планини, планински върхове. — Лѣсове. — Рѣкитѣ Бабуна, Тополка и Влахчанска. — Статистика на населението. — Административно раздѣление. — Нахиитѣ, Никодинска и Богомилска. — Башано село

Велесъ е сѣдалище на каймакаминъ. Той е казалийски градъ и влиза въ състава на голѣмия Солунски санджакъ. Каазата захваща една планинска и хълмиста

мѣстность по двѣтѣ страни на р. Вардаръ, като се вдава пòвече на югозападъ — на къмъ Прилѣпско. Граничи на изтокъ съ Щипската кааза, отъ сѣверъ — съ Скопската, отъ западъ — съ Прилѣпската и отъ югъ — съ Тиквишката. На юго-западната граница на каазата се протака *Бабуна планина*, на която височината достига до 1540 метра; тя отдѣля Прилѣпско отъ Велешко. Единъ редъ клонове отъ Бабуна пл. се спущатъ къмъ Вардаръ и пълнятъ Велешката кааза. Нàй-южния се отклонява отъ кѫдѣ сѣдловината Плетваръ и като върви къмъ севѣро изтокъ, отдѣля нàй-долното течение на р. Църна отъ коритото на р. Бабуна. Този клонь на разни мѣста носи разни названия, споредъ селата, които сѫ около него и се свършва до р. Вардаръ съ единъ високъ хълмъ, нареченъ *Клѐпа*)*; отъ тукъ и цѣлата околность е зела името *Клѐпа*. Втория клонъ върви между р. р. Тополка и Бабуна и се състои отъ низки голи планински възвишения; той се свършва надъ Вардаръ съ онзи стръменъ хълмъ, на който стоятъ развалинитѣ на стария градъ Велесъ. Мѣстностьта на коритата на двѣгѣ рѣки се нарича *Азотъ*. Третия клонъ се начева между изворитѣ на р. Тополка и *Маркова рѣка*; той изначало е много високъ, гористъ и недостѫпенъ, носи название *Муссосъ*, сѣтне се дѣли на нѣколко клонове, отъ които нàй-сѣверния е нàй-високъ (до 2510 м.) и отива покрай Маркова рѣка до р. Вардаръ (въ скопската кааза); нàй-южния се казва *Голешница-планина*. Тя спада въ Велешката кааза и дѣли р. Тополка отъ една малка рѣкичка — *Влахчанска рѣка*. Прѣди да достигне до Вардаръ, хълмътъ се раздѣля на двѣ бърда и между тѣхъ остава малкото хубаво поленце на гр. Велесъ, за което вече споменахме. По южния рѫтъ е разположенъ западния Велесъ, а сѣверния се издига доста стръмно надъ поленцето и се нарича *Грàотъ*. Отъ тукъ цѣлата мѣстность е нарѣчена съ това име.

Пò-голѣмата часть отъ тия планински вериги сѫ голи. Лѣсоветѣ сѫ осѣчени. Хубави гористи мѣста се срѣщатъ само по политѣ на планината Бабуна, и тукъ тамѣ по политѣ на веригитѣ, които се отдѣлятъ отъ нея, особено около нàй-горнитѣ течения на р. р. Тополка и Бабуна.

*) Въ Австрийската карта погрѣшно е написано „Gleb“.

По лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, само една тѣсна ивица земя спада въ Велешката кааза, тѫзи ивица се простира между устието на р. Брѣгалница отъ югъ и устието на р. Пчиня отъ сѣверъ. Всичката тая мѣстность се състои пòвечето отъ голи грозни хълмове до 400 м. височина, които съ продължение отъ високата хълмиста мѣстность — *Овче-поле*. На нѣкои мѣста тѣзи хълмове стръмно допиратъ до р. Вардаръ, а на нѣкои мѣста се отдалечаватъ малко и праватъ коритото му пò-широко. Твърде рѣдко сѫ останали нѣкои жални остатки отъ едноврѣмешни лѣсове, които сѫ правили долината на р. Вардаръ дива и величествена.

Р. Бабуна извира изъ Бабуна-планина при върхътъ *Алягица*. Тоя върхъ е високъ, дивъ и гористъ. Докато слѣзе рѣката отъ планинскитѣ височини, прави много извивки и приема водата отъ много извори по долинитѣ на планината. Близо до изворитѣ е било село *Нежилово*, което село се е прѣселило по ниско на сѫщата рѣка. Като слѣзе въ подножието на Алягица, рѣката зима източно направление и върви изъ една долина, заградена отъ сѣверъ и югъ съ клоньоветѣ отъ Бабуна, които отиватъ на къмъ Вардаръ. Това сѫ рѫтлини не много високи, които тукъ-тамѣ сѫ покрити съ гора. Колкото отиваме къмъ истокъ, толкова гората намалява. Долината на много мѣста е прѣкрасна. Селата сѫ гѫсто едно до друго, ту по лѣвия, ту по дѣсния брѣгъ на рѣката. Земята е плодородна и добрѣ разработена. Много малки приточки дохождатъ отъ рѫтлинитѣ; отъ тѣхъ струва да се спомене притокътъ *Рѣка*. Той извира не далечъ отъ монастирьтъ *Грѣскавецъ*, въ Прилѣпската кааза; върви право на сѣвероизтокъ, като прѣсича селата Войница и Крайници и се влива въ Бабуна недалеко отъ селото Войници. По долината на Рѣка върви главния пѫть отъ Прилепъ за Велесъ. Бабуна, като приема Рѣка, зима североизточно направление и се влива въ Вардаръ подъ самия оня хълмъ, на който стоятъ развалинитѣ отъ стария градъ Велесъ.

Селата, които се намѣрватъ покрай рѣка Бабуна, начинайки отъ изворитѣ ѝ, сѫ следующитѣ: Нежилово (на лѣвия брѣгъ), Чрешнево (л. б.), Орѣше (д. б.). Папрадище (д. б.), Богомила (на двата брѣга), Бистрица (д. б), Согле (л. б.), Теово (л. б.), Оморани (д б.), Мартолци

(л. б.), Стари градъ (л. б.), Бусилци (л. б.), Врановци (д. б.) Вишанци (л. б.), Ораовецъ (д. б.), Църквино (д.б.), и Бабуна (л. б.).

Изворитѣ на Бабуна сѫ далечъ отъ Велесъ около 13 – 14 часа пѫть.

И. Тополча извира малко по̀ на сѣверъ отъ Бабуна. Растоянието между най-горнитѣ имъ течения е 2 часа пѫть. Тамъ, дѣто сѫ изворитѣ на рѣката, планината се нарича *Мокренска планина*. Тая планина трѣбва да е продължение на веригата, която ние съ общо име наричаме Бабуна, макаръ че това име се дава само на онія части, дѣто сѫ изворитѣ на р. Бабуна. Мѣстностьта, дѣто извира Тополка, се нарича *Беговo*. Коритото на тая рѣка върви почти успоредно съ коритото на Бабуна. Гориста е само най горната часть на това корито. Хълмоветѣ, които го заграждатъ на долу и се протикатъ на къмъ Вирдарь сѫ голи. Долината на рѣката е съвсѣмъ сходна съ онія на Бабуна, сѫщо така е плодородна и населена. Рѣката се влива чрѣзъ едно тѣсно канариство устие въ Вардаръ подъ самия градъ Велесъ. Близо до устието е расположенъ мънастирьтъ св. Димитрий.

Покрай Тополка лежатъ слѣдующитѣ села: Ябълчица Горно и Долно (д. б.), Дрѣново (д. б.), Лисиче (д. б.) Глозинци (д. б.) Еловецъ (л. б.), Чашка (л. б.), Раковецъ Горно и Долно (л. б.), Огищено (л. б.), Оризари Горно (л. б.), Оризари Долно (д. б.) и Ращани (л. б.).

Изворитѣ на Тополка сѫ около 12 часа далечъ отъ Велесъ.

По течението на двѣтѣ рѣки има множество малки воденички.

Влахчанската рѣкичка, която се влива въ рѣка Вардаръ на сѣверъ отъ върхътъ Гро'отъ, е съвсѣмъ малка и незначителна; лѣтѣ обикновенно прѣсѫхва.

Велешката кааза има 89 села, които се дѣлятъ на 4 отдѣления, споредъ мѣстноститѣ, гдѣ сѫ намиратъ; това сѫ: Клепа, Азотъ и Гро'отъ — по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ м Кючукъ Колъ на лѣвия брѣгъ на рѣка Вардаръ.

Тукъ се излага една таблица на всичкитѣ села и чифлици; показани сѫ числата на кѫщитѣ, защото това е едничкия способъ за прѣброявание на населението въ Турция. Почти е невъзможно да се прѣброятъ жите-

Селата и чифлицитѣ на Велешката кааза

№ по редъ	Името на селото	Числото на кжщитѣ					Училища	Църкви	Чифликъ или Раятско
		Български	Помашки	Турски	Арнаутски	Всичко			
	Клепа								
1	Никодимъ . .	160	—	—	—	160	—	1	Раятско
2	Попадия . .	40	—	—	—	40	—	1	„
3	Кърнино . .	40	—	—	—	40	—	—	„
4	Подлѣсъ . .	120	—	—	—	120	1	1	14 е чифликъ
5	Гор. Чичово .	130	—	—	—	130	1	2	13 „ „
6	Долно „ . .	—	—	—	—	80	—	—	Свое
7	Градско . . .	13	—	—	—	13	—	—	Чифликъ
8	Виничани . .	—	80	120	—	120	—	—	Свое
9	Водоврати . .	—	—	100	—	100	—	—	„
10	Дворища . .	12	—	—	—	12	—	—	Чифликъ
11	Сгорополци .	10	—	—	—	10	—	—	„
12	Свакяни. . .	20	—	—	—	20	—	1	18 чифликъ
13	Скачанци . .	70	—	—	—	70	1	1	Раятско
14	Припоръ . .	6	—	—	—	6	—	—	Чифликъ
15	Крайници . .	50	—	—	—	50	—	—	Раятско
16	Врановци Д. .	25	30	—	—	55	—	—	Бълг. чифл.
17	Врановци Г. .	—	—	—	75	75	—	—	Свое
18	Войница. . .	170	—	—	—	170	1	1	Раятско
19	Ораовецъ . .	85	—	—	—	85	1	1	„
20	Църквино . .	30	—	30	—	60	—	1	12 отъ Бъл. ч
21	Бабуна . . .	6	—	—	—	6	—	—	Чифликъ
22	Грънчища . .	42	—	40	—	82	1	1	14 отъ аъл.ч.
	Азотъ								
23	Стари-градъ .	30	—	—	—	30	—	1	Чифликъ
24	Мартолци . .	27	—	—	—	27	—	1	„
25	Изворъ . . .	30	—	—	—	30	—	1	„
26	Плѣвънъ . .	10	—	—	—	10	—	—	Раятско
27	Оморани . .	100	—	—	20	120	—	1	„
28	Степанци . .	35	—	—	—	35	—	1	„
29	Теево. . . .	146	—	—	—	146	—	1	110 чифликъ
30	Согле. . . .	—	—	—	100	100	—	—	Свое
31	Бистрица . .	160	—	—	—	160	1	1	Раятско
32	Чрешнево . .	30	—	—	—	30	—	1	„
33	Къпиново . .	10	—	—	—	10	—	—	„
34	Нежилово . .	70	—	—	—	70	—	1	„
35	Попрадища .	55	—	—	—	55	—	1	„
36	Орѣшъ . . .	55	—	—	—	55	—	1	2
37	Богомила . .	170	—	—	—	170	1	1	„
38	Габровникъ .	60	—	—	—	60	—	1	„

№ по редъ	Името на селото	Числото на кжщитѣ					Училища	Църкви	Чифликъ или Раятско
		Български	Помашки	Турски	Арнаутски	Всичко			
39	Мокрени . .	70	—	—	—	70	—	1	Раятско
40	Оравъ-долъ .	80	—	—	—	80	—	1	„
41	Поменово . .	150	—	—	—	150	—	1	„
42	Смиловци . .	15	—	—	—	15	—	—	„
43	Ясеново. . .	10	—	—	—	10	—	—	Чифликъ
44	Владиловци .	60	—	—	—	60	—	1	1/3 чифликъ
	Гро'отъ								
45	Кара-Бунище.	15	—	13	—	28	—	—	Раятско
46	Сълпъ . . .	80	—	—	—	80	1	1	„
47	Влахчани . .	2	—	—	10	12	—	—	Бъл чифл.
48	Бѣлѣшевица .	10	—	—	—	10	—	—	Чифликъ
49	Рашани. . .	30	—	—	—	30	—	1	1/3 чифликъ
50	Жрлевци . .	25	—	—	—	25	—	—	2/5 „
51	Дрѣново . .	62	—	—	—	62	—	1	Раятско
52	Лесича . . .	100	—	—	—	100	1	1	1/10 чифл.
53	Ябълчиища Г.	—	—	—	160	160	—	—	Свое
54	„ Д.	—	—	—	170	170	—	—	„
55	Баници . . .	30	—	—	—	30	—	—	1/3 чифликъ
56	Отищено . .	30	—	—	—	30	—	—	Чифликъ
57	Г. Раковецъ .	17	—	—	—	17	—	1	„
58	Д. „ . . .	13	—	—	—	13	—	—	„
59	Чашка . . .	35	—	—	—	35	—	—	1/3 чифликъ
60	Еловецъ . .	40	—	—	—	40	—	—	1/3 чифликъ
61	Г. Оризари	—	100	—	—	100	—	—	Свое
62	Дол. „ . .	4	12	—	—	16	—	—	Бъл чифликъ
63	Витанци. . .	10	—	—	—	10	—	—	Раятско
64	Босилци . .	30	—	—	—	30	—	1	1/4 раятско
65	Ново-село . .	30	—	—	—	30	—	1	1/2 чифликъ
66	Крива Круша.	10	—	—	—	10	—	1	Раятско
67	Мелница . .	—	150	—	—	150	—	—	Свое
68	Голозинци . .	25	—	—	—	25	—	—	Чифликъ
	Кючукъ Колъ								
69	Ногаевци . .	40	—	—	—	40	—	1	2/3 чифликъ
70	Кочанци . .	—	—	150	—	150	—	—	Свое
71	Г. Караслари	—	—	80	—	80	—	—	„
72	Дол. „ . .	15	—	10	—	25	—	—	Бъл. чифл.
73	Срѣдне„ . .	—	—	40	—	40	—	—	Свое
74	Кьоселери . .	—	—	20	—	20	—	—	„
75	Куру Дере. .	—	—	30	—	30	—	—	„

№ по редъ	Името на селото	Числото на кѫщитѣ					Училища	Църкви	Чифликъ или Раятско
		Български	Помашки	Турски	Арнаутски	Всичко			
76	Ново-село . .	20	—	—	—	20	—	—	1/2 Чифликъ
77	Кумарино . .	10	—	—	—	10	—	—	Чифликъ
78	Гузумелци . .	30	—	—	—	30	—	—	1/2 чифликъ
79	Иванковци .	—	—	160	—	160	—	—	Своѳ
80	Юнусъ-бегово	30	—	—	—	30	—	—	1/3 чифликъ
81	Чука	2	—	2	—	4	—	—	Раятско
82	Лугунци. .	30	—	—	—	30	—	—	1/2 чифликъ
83	Оговица. . .	10	—	—	—	10	—	—	„
84	Рудникъ. . .	55	—	—	—	55	1	—	1,6 „
85	Чалъшово.. .	30	—	—	—	30	—	—	1/3 „
86	Башино-село .	160	—	—	—	160	2	1	Раятско
87	Новачани . .	60	—	—	—	60	1	1	„
88	Сопотъ . . .	10	—	—	—	10	—	—	1/2 „
89	Ветърско . .	30	—	—	—	30	—	—	1/4 „
		3532	372	795	535	5234	41	40	647 к. сѫ чиф.

литѣ половно; на нуфузнитѣ тефтери не може да се даде вѣра, понеже населението винѫги се стрѣми да скрива истинното число на жителитѣ, да умалява мѫжетѣ, та селскитѣ даноци сравнително да сѫ по-малки.

Отъ изложената таблица излиза, че грададното болшинство отъ населението на Велешката кааза е българско. За да се направи приблизителна смѣтка за числото на жителитѣ, трѣбва да се земе една цифра за срѣдньо число човѣци на кѫща.

Въ чифлицитѣ живѣѫтъ по-много човѣци въ единъ домъ, понеже притежателитѣ не желаѫтъ да правать отдѣлни кѫщи за братията отъ едно семейство, що се женятъ. Има чифлици, дѣто на кѫща се падатъ по 7—8 души. Въ селата, що живѣѫтъ на своя земя, сѫщо тъй по по-вече души живѣѫтъ въ една кѫща, отъ колкото въ градътъ. Ако зememъ за християнското население по 6 души срѣдньо число на кѫща, то никакъ нѣма да увеличимъ цифрата на жителитѣ, а наопаки може би ще ѫ намалимъ. За мухамеданското население, неможемъ да поставимъ по-вече отъ 5 души на кѫща по

сѫщитѣ причини, които смоменахме, кога говорихме за Велесъ.

Споредъ това Велешката каза брои:

Българе.	21,192
Помаци	1.860
Турци	3.975
Арнаути.	2.675
Всичко	29,602

При това число трѣбва да прибавимъ около 800 души Цигане, които водятъ скитнически животъ по селата, и всичко ще имаме 30.502 жители.

Като прибавимъ тукъ и жителитѣ на градътъ Велесъ, ще имаме:

Българе	христиане. . . .	31.642
„	Помаци.	1,860
	Турци	9.957
	Арнаути	2.675
	Цигани.	1.350
	Власи	440
	Всичко	47.942

Българетѣ христиане и мухамедане съставляватъ приблизително 71.1% отъ всичкото население. Но понеже Помацитѣ, макаръ че сѫ запазили подпълно езикътъ а и нравитѣ си, никакъ не съчувствуватъ на Българетѣ,си сѫ по̀ вече фанатици отъ самитѣ Турци, то ние неможемъ да ги броимъ едно съ Българетѣ При все това пакъ българското християнско население съставлява 67% отъ всичкитѣ жители на каазата.

Турцитѣ държатъ второ мѣсто по численостьта въ каазата. Тѣ съставляватъ 20.7% отъ всичкитѣ жители. Дѣлятъ се на двѣ: на *сѫщински Турци*, които населяватъ градътъ и селата по дѣсния брѣгъ на Вардаръ и *Юруци*, които населяватъ селата по лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Юруцитѣ се отличаватъ твърде много отъ Турцитѣ, както по нравитѣ, тъй и по облѣкло и занаятъ. Тѣ сѫ много прѣдадени на скотовѫдство. Трѣвва да има разлика и въ езикътъ имъ.

Арнаутитѣ населяватъ 4 сѣла въ западния край на каазата. Тѣ се прѣселници отъ Порѣчието. Кога сѫ дошле въ тия мѣста, не ми е извѣстно. Гѣ сѫ бичъ за окол-

ното население, и си остават така диви и неукротими, както на сѣкждѣ.

Власи, освѣнъ въ градътъ, нѣма нигдѣ по каазата.

Цигане се намѣрватъ въ сѣкое отъ по-голѣмитѣ села по 1 или 2 кжщи, които не живѣжтъ постоянно на едно мѣсто, а се движатъ отъ село на село. Има по нѣкждѣ ковачи, които си иматъ кжщя.

По вѣра населението отъ Велешката кааза се дѣли на *Православни християни и мухамедани*. Християнетѣ сж Българетѣ, власитѣ и малка часть отъ циганитѣ, всичко около 32,482 души. А мухамеданетѣ сж: Турцитѣ, българитѣ помаци, Арнаутитѣ и по-голѣмата часть отъ циганитѣ, всичко около 15.460 души.

Въ административно отношение каазата е раздѣлена на 3 части. Селата отъ Клепа съставляватъ една нахия, нарѣчена *Никодинска нахия*, но мюдурътъ не сѣди въ главното село Никодинъ, а въ селото *Долно Чичово*, понеже послѣдното е по въ центъра на каазата и има прѣимущество за властитѣ, че е населено съ мухамедани. Никодинъ е най-голѣмото и най-важното село въ нахията. Има около 1000 души жители. Лежи въ южнитѣ поли на най-южнитѣ отъ тритѣ вериги, що се отдѣлятъ отъ Бабуна и вървятъ кждѣ Вардаръ. Второ мѣсто държи селото *Горно Чичово* съ 680 души жители. То има хубаво мѣстоположение въ политѣ на върхътъ *Клепа*. Има двѣ църкви и българско училище. Земята му е много плодородна. Близо до селото е мънастирътъ св. Архангелъ, нарѣченъ още Чичовски мънастирь.

Селата отъ Азотъ съставятъ Богомилската нахия, която е пърсната по коритата на рѣкитѣ Тополка и Бабуна. Центъръ на нахията е селото *Богомила* съ нѣщо по-вечко отъ 1000 дущи жители. Селото е красиво разхвърлено по двата брѣга на р. Бабуна. Има църква и училище.

Осталитѣ села отъ Гроотъ и по лѣвия Вардарски брѣгъ сж подчинени на право подъ Велешкия каймакаминъ. Най-важно отъ тѣхъ е *Башино село*, разположено по лѣвия брѣгъ на р. Вардаръ, $^1/_2$ часъ на сѣверъ отъ градътъ. Гледано отъ градътъ прави прѣкрасно впечатление. Селенитѣ сж доста събудени, иматъ 2 училища и една църква. Училищата имъ сж отъ най-старитѣ въ каазата. Селенитѣ сж зимали живо учасие въ църк.въпросъ.

3. Икономическо положение на населението.

Занаятитѣ и търговията въ градътъ Велесъ прѣди 2-та половина на настоящето столѣтие- — Земледѣлието и главнитѣ земледѣлчески продукти, които се добиватъ въ Велешко. — Скотовъдство. — Чифлици. — Даждията едно врѣме и сега. — Спахиитѣ. — Лихваритѣ. Разбоиничеството. — Рушветчилъкътъ.

Велесъ е билъ напрѣдъ единъ отъ нàй-силнитѣ търговски градове въ Македония. Неговитѣ търговци сѫ биле извѣстни по цѣлата страна. Велешкия пазаръ е билъ извѣстенъ далечъ задъ прѣдѣлитѣ на Македония. Днесъ този градъ е въ нàй-жалко състоянне и, при това нѣма още пълни двѣ десетолѣтия, кога Велесъ е билъ на висотата на своето положение. При паданието на Велесъ, ние ще покажемъ най-блѣстящъ примѣръ, какъ неумѣнието на едно правителство е въ състоние да съсипе, да уничтожи до конецъ благосъстоянието на своитѣ подданници.

Три главни занаяти сѫ повдигали Велесъ: *Работението на сахтияни, търговията* и *лозарството*.

Въ Велесъ отъ дални врѣмена сѫ работили сахтияни, и то именно жълтитѣ сахтияни отъ кози кожи сѫ биле първокачественни. На година въ Велесъ сѫ изработвали до 400 хиляди кожи. Руй (смрадлика) за работението на тѣзи кожи се е докарвало отъ Дяково, Призрѣнъ, а по нѣкои пѫти даже отъ Плѣвненско. Една четвъртъ отъ населението се е занимавало съ това занятие. Кози сѫ се клали въ градътъ само за кожитѣ и месото е било съвършенно ефтино, тъй щото и нàй-бѣднитѣ сѫ могли да се хранятъ добре. Обаче въ това врѣме бѣдни въ Велесъ не е имало.

Велешкитѣ търговци сѫ купували сахтиянъ и сѫ го карали въ Пеща, дѣто е билъ главния пазаръ на тая стока. Сѫщеврѣменно Велешкитѣ търговци сѫ купували бѣлъ сахтиянъ отъ Дяково, Призрѣнъ и Ипекъ, дѣто той нàй-хубавъ се е изработвалъ и сѫ го карали въ Вѣна.

Когато сѫ излизали стокитѣ изъ градътъ и когато сѫ се връщали търговцитѣ отъ сполучливата продажба, е било настояще праздненство въ градътъ.

Когато подиръ пѫтуванието на Ханъ сѫ почнали да се пърскатъ слухове за градение на желѣзенъ пѫть по долината на р. Вардаръ, търговцитѣ сѫ се радвали, се търговията имъ при ефтиния и сигурния прѣносъ съ

парнитѣ кола ще процъвти още по-вече. Тѣзи благи сѫниша, обаче, не сѫ осѫществихѫ.

Хитритѣ австрийски държавни мѫже се готвили да унищожатъ търговията на Балканския п-ов-, а не да ѫ съживатъ. Тѣхната цѣль била ясна, като бѣлъ день. Тѣ искали да се съградятъ желѣзни линии прѣзъ Турция и Сърбия, за да завладѣятъ икономически тая богата страна. Недалновиднитѣ цариградски дипломати усърдно помагали на Австрия. Прѣди още да били направени желѣзнитѣ линии прѣзъ п-ва, произведенията, които влизали отъ него въ Австрия, биле обложени съ тежки мита, а Австрия осигорила за себе си внисането на стоки въ п ва съ нищожни мита. Велешане скоро почувствували недобритѣ намѣрения на Австрийскитѣ дипломати. На единъ пѫть Австрия обложила сахтиянитѣ съ едно мито 30%. Турското правителство побързало да помогне на Австрия да се разруши тѫзи богата индустрия въ държавата му То наложило отъ своя страна 12% мито за изнасяние кожитѣ на вънъ. Сърбитѣ наложили 6% за право на прѣносъ прѣзъ Сърбия и отъ единъ пѫть търговцитѣ трѣбвало да платятъ 48% мито на кожитѣ, за да ги изнесѫтъ на пазаритѣ въ Австрия. Това било невъзможно. Нѣколко кѫщи които имали голѣмо количество готови кожи, сѫ опропастили; заведенията, въ които прѣди малко царувала дѣятелна работа, за една година опустели; занаятчиитѣ посърнали; стотини семейства останали моментално безъ хлѣбъ. Това повлияло и на скотовъдцитѣ, защото козитѣ и овцитѣ уефтенели; забѣлѣжило се въ едно кѫсо врѣме общъ упздъкъ въ Велесъ и въ околностьта му. По такъвъ сѫщо начинъ се е опропастила търговията съ кожи и въ Призрѣнъ, Ипекъ и други мѣста по п-ова, дето тя е цъвтѣла.

Остана на Велесъ търговията съ храни и лозарство. Търговията съ храни, особенно се повдигнала въ тоя градъ въ врѣме на Севастополската война, когато хранитѣ по цѣла Европа бѣхѫ оскѫпнѣли. Тогава сѫ почнали Велешане да искарватъ житата съ салове по Вардаръ. Кога точно се е наченало това искарване съ салеве, не е извѣстно. Прѣкарването станало по-ефтино; храна се докарвало отъ Скопско, отъ кѫдѣ Паланка, отъ кѫдѣ Щипско въ Велесъ и отъ тамъ се прѣнасяли въ Солунъ. Но и за тѫзи търговия настанали тежки врѣ

мена. Ефтинитѣ жита отъ Индия и Америка свалихѫ цѣнитѣ на житата отъ Балканския п-овъ, а подобрѣния, било въ обработванието, било въ прѣнасянието не станало. Данъцитѣ почнахѫ да се увеличаватъ, а населението да осиромашава. Желѣзната линия неповдигна търговията съ житата, понеже прѣвозътъ на нашитѣ сурови произведения съ Хиршовитѣ желѣзници е много скѫпъ. А Велесъ, частно за себе си, подирь отварянието на желѣзницитѣ съвсѣмъ изгуби, защото прѣнасяние на жита съ салове прѣстана и сѫ отворихѫ много станции, отъ дѣто населението отъ разни мѣста си искарва своитѣ продукти.

Остана лозарството. Велесъ има грамадно количество лозя. Виното отъ тия лозя, обаче, е доста слабо; то въ Велесъ исключително служи за правение на ракия. Тази ракия се разнасяше по цяла сѣверна, западна и източна Македония, но най повече се е продавала въ Кюстендилско, Дупнишко и Софийско. Споредъ австрийски пѫтешественникъ Ханъ[1]), когато той е пѫтувалъ по тия мѣста, въ Велесъ е имало около 1200 дюлума лозя. Градътъ произвеждалъ до 6000 товара ракия (1 товаръ 70 оки). Единъ товаръ е струвалъ около 160—200 гроша. Така щото градътъ е получавалъ около единъ милионъ гроша отъ ракия.

Подирь Руско-Турската война и на тѫзи търговия се нанесе жестокъ ударъ. Онѣзи мѣста, които най-много купуваха ракия отъ Велесъ, се отдѣлихѫ отъ турската империя и на ракията се наложи гранично мито, което тя не може да прѣнесе; а, освѣнъ това, нахлуването на европейскитѣ шпиртове окончателно онищожи това производство. И сега се обработва ракия въ Велесъ, но въ много по-малко количество. По голѣмата часть отъ лозята сѫ запустѣли.

И тъй едно по едно се унищожихѫ тритѣ главни занятия, съ които населението се поминуваше, и то скоро осиромашѣ. Селата тоже осиромашѣхѫ и днесъ положението на населението въ Велесъ и каазата е плачевно. На всѣкѫдѣ царува отчаянна сиромашия. Градътъ изглежда като запустѣлъ, селата тоже. Тукъ-тамъ сѫ се повдигнали нѣкои отдѣлни личности, които благодарение на лихварството и на спаихчилѫкѫ, едничкитѣ до-

[1]) Reise von Belgrad nach Salonik, стр. 170.

ходни занятия, сѫ станали голѣми богаташи, а близо до тѣхъ цѣла масса население съ нàй-голѣми мѫки и трудове едвамъ може да намѣри рѫженъ хлѣбъ, за да утоли гладътъ си.

Днесъ за днесъ главния поминъкъ на населението въ Велесъ и каазата му остава земледѣлието. Понеже Велешане иматъ твърдѣ малко земя за работа, то тѣ пакъ гледатъ на своитѣ лозя и се мѫчатъ съ тѣхъ, както могѫтъ, за да искаратъ поминъкътъ си. Тѣ пакъ бихѫ могли съ ракията да поминуватъ, ако не бѣше европейския шпиртъ, който, като се докарва ефтино отъ Австрия, принуди гражданитѣ да продаватъ ракията си съ съвсѣмъ долня цѣна. Нѣколко богати кѫщи донесоха голѣми европейски казани, и като варятъ голѣмо количество ракия, мѣшатъ я съ шпиртъ; на двѣ части разреденъ шпиртъ, туратъ една часть ракия и я продаватъ съ долна цѣна, която на сиромашкитѣ винари никакъ не иде на смѣтка. Освѣнъ това тѣзи богаташи сѫ овързали майсторски селянитѣ, които купуватъ ракия, понеже всичкитѣ тѣзи селяни иматъ да имъ даватъ пари и сѫ дължни, щѫтъ не щѫтъ, отъ своитѣ заимодавци да купуватъ.

Въ нàй-ново врѣме почна да се работи макъ въ Велешката кааза. Понеже афионътъ намира добра цѣна и земята въ Велешко се оказа прѣвъзходна за макътъ, то и Велешане почнахѫ да работятъ това растение. Ако имаше малко повече земя, градътъ би се поправилъ отъ страшния упадъкъ.

Другъ единъ клонь отъ земледѣлието, съ който се занимаватъ много кѫщи е *градинарството*. Въ малката котловена на с. отъ Велесъ и около Вардаръ, на югъ отъ градътъ на голѣмо растояние се простиратъ градини, въ които се произвежда лукъ, чесанъ, пиперъ, любеници, дини и други градински произведения, които се разнасятъ надалечъ по околнитѣ мѣста. Особенно за забѣлѣжване сѫ велешкитѣ любеници, които се славатъ по своя хубавъ вкусъ. И наистина тѣ струватъ похвала. Такива любеници рѣдко се намиратъ по нашитѣ мѣста. Тѣ сѫ отъ срѣдна голѣмина, съвършенно валчести, съ тънки кори и ситни сѣмки, които сѫ твърдѣ малко въ любеницата.

Отъ занаятитѣ въ градъть се е запазило по-добрѣ грънчарството. Велесъ и Рѣсенъ сѫ двата града въ Македония, дѣто грънчаритѣ сѫ направили нѣкои успѣхи. Тукъ се работятъ отъ най-добро качество всичкитѣ домашни глинени сѫдове, които нашето населѐние употрѣбява. Грънчаритѣ иматъ доста хубава пръсть, която добрѣ се изпича. Негледжосанитѣ велешки стомни държатъ лѣтѣ добрѣ студена вода, защото сѫ много шупливи и става прѣзъ стенитѣ бързо изпаряване. Около 40 кѫщи се поминуватъ съ този занаятъ.

Една голѣма часть отъ гражданитѣ се поминаватъ съ дрѣбна търговийка и съ други домашни занаяти. Отъ турското население една малка часть сѫ богати чифликчии, т. е. притежатели на чифлици, които се обработватъ отъ селянитѣ. Останалитѣ търсятъ прехраната си или отъ чиновничеството, или отъ нѣкои занаяти, напр. налбатство, кафеджийство и пр. Власитѣ обикновенно се занимаватъ съ търговия.

Въ градътъ се отгледватъ по-малко кожурци. Тукъ тѣ могатъ да станатъ много добри, но понеже нѣма черничеви градини, не се развъждатъ много. По напрѣдъ не сѫ имали жителитѣ нужда да садятъ такива дървета, а сега още имъ е жалъ да изкоренятъ лозята си и да ги прѣобърнѫтъ на черничеви градини. Азъ вѣровамъ, че този занаятъ въ Велесъ би ималъ голѣмъ успѣхъ. Нѣкои мѣста отъ Южна Македония, каквато е напр. Гевгелий, живѣѫтъ исключително отъ развъждание на кожурцитѣ.

Въ Велесъ и до днесъ още става панаиръ. Начева се въ първия понедѣлникъ подиръ Гергев-день и трае 15 деня. Той, обаче, е изгубилъ прѣдньото си значение. Било е врѣме, когато на панаира улицитѣ въ Велесъ сѫ биле непроходими отъ грамадно множество народъ. Сега дохаждатъ само селяни отъ най-ближнитѣ села и на панаира се продава исключително жива стока: овци, кози, коне и волове. Цѣната на стоката е низка, защото обикновенно всѣкога има повече продавачи, нежели купувачи.

На селското население главния поминъкъ е земледѣлието. Въ Велешката кааза се ражда най много ечменъ, жито, ръжь и макъ. Второ мѣсто държѫтъ ове-

сътъ, кукурузътъ, памукътъ, оризътъ, сусамътъ, просото, урова, лещата, бобътъ и сланутокътъ (нахутъ),

Ечменьтъ се работи най-много отъ всичкитѣ храни. Той, освѣнъ че се продава твърдѣ много за износъ, но сжщеврѣменно служи, като главна храна на населението. Обикновенно селския хлѣбъ се прави отъ 3 или 4 части ечменено брашно и една часть ржжено брашно. Работи се най много четвероредния и шесторедния ечменъ.

Лшеница се работи по селата исключително за продавание. Бива три вида: *твърда цървенка*, която се продава най скжпо, отива въ Солунъ, за правение на по-добро качество брашно; *стара бѣла*, то е мѣкото брашнено жито, дава по бѣло брашно отъ първото, но не е толкозъ вкусно, и само отъ него не става добъръ хлѣбъ; *осатка*, то е мѣко жито съ дълги осили, което се продава главно за велешкитѣ фурни и за градското население.

Ржжь (жржж) държи третьо мѣсто, изнася се твърдѣ малко на вънъ, а повечето служи за храна на населението. Тя става на всѣкждѣ по каазата.

Овесътъ се работи малко, и то по високитѣ планински мѣста Малко се искарва на вънь, служи за храна на добитъка. Въ гладни години и селското население се храни съ овесенъ хлѣбъ. *Кукурузъ* се сѣе по долинитѣ на рѣкитѣ въ твърдѣ малко количество, служи за храна на населението. *Просо* се тоже съвсѣмъ малко работи. *Сланутокъ* се е работилъ по напрѣдъ доста много, и се е искарвалъ на вънъ, сега се работи твърде малко, колкото за въ кжщи. Велешане го много обичатъ и го поднасятъ всѣки пжть на своитѣ гости, заедно съ хубавата препечена ракия.

Оризъ става по долинитѣ на р. р. Бабуна и Тополка. Главнитѣ мѣста, дѣто го произвождатъ, сж селата: Бабуна, Теово, Богомила, Раовъ-долъ, Горно и Долно Оризари и Мартолци. Този оризъ е много по-добъръ отъ индийския, лесно се вари, има сладъкъ вкусъ, но отстжпва на Кочанския, който се слави, като най-добрия оризъ въ Македония, особенно за правение на пилавъ. Оризътъ отъ Велешкитѣ села се продава въ Велесъ и Солунъ.

Уровъ (бурчакъ — Vicia sativa) се работи по-малко количество на всѣкждѣ по селата. Това е едно растение, което принадлежи къмъ бобовитѣ, дава малки зърна,

които служатъ, като прѣкрасна храна за едрия добитъкъ. Работи се не само въ Велешко, но и въ цѣла Македония въ малко количество,

Сусамъ се сѣеше въ много голѣмо количество навсѣкждѣ по Македония, тъй сжщо и въ Велешката каза. Сега обработването му е много отпаднало, защото маковото сѣме силно му конкурира. Макаръ, че сусамътъ дава по-хубаво масло, нежели макътъ, но за то сусамовото масло излиза много по-скжпо. Сега въ Велешко сусамъ се работи исключително въ селата отъ *Клепа*.

Бобъ и леща се работжтъ малко, колкото за мѣстно употрѣбление.

Памукътъ става по долината на Вардаръ и по всичкитѣ по-низки мѣста на каазата, но не отъ добро качество, затоза се работи малко, и служи на селянкитѣ за да приготовляватъ отъ него платове за въ кжщи,

Спахилъкътъ на сичкитѣ тѣзи произведения струва средньо число около 2500 турски лири. Прѣдполага се, че полученитѣ десетъци могатъ да се продататъ за около 3000 лири т. Отъ тукъ приблизително може да се прѣсмѣтне, колко храна дава каазата. Едно на друго хранитѣ могътъ да се продадатъ по 80 гроша сто-тѣхъ; споредъ тая смѣтка, за да се зематъ 3000 лири, трѣбва да се събере близо 408,000 ока десетъци. Споредъ по-новитѣ закони, спахиитѣ зиматъ $11\frac{1}{2}$ на сто-тѣхъ; тогазъ горното количество трѣбва да се земе близо до 3,300 000 оки храна. Споредъ опрѣдѣлението на вѣщи хора, всичкото това количество е раздѣлено на 10 части: 4 падатъ на ечменя, $2\frac{1}{2}$ на пшеницата, $1\frac{1}{2}$ на ръжьта и останалитѣ 2 части на всичкитѣ остали храни. Ако се приеме това опредѣление за приблизително вѣрно, Велешката каза произвожда годишно 1,320.000 оки ечменъ, 825,000 оки жито, 495 000 ръжь и 660,000 оки овесъ, кукурузъ, памукъ, оризъ, сусамъ и пр.

Макътъ днесъ за днесъ е най важното растение за земледѣлцитѣ въ Велешко. Той е почналь да се обработва въ най-ново врѣме. Тука е прѣминало неговото обработване отъ Щипско, дѣто още прѣди 20 год. той е почналъ да се култивира. Населението е забѣлѣжило, че макътъ става добъръ на земята, а сжщеврѣменно търговци за опиума се появявали се по-вече и по-вече, и цѣната била сѣкога добра. Това подбудило

населението подиръ войната да се завземе още по-енергично за тѫзи работа и успѣхитѣ въ кѫсо врѣме сѫ прѣкрасни. Днесъ съ сигурность можемъ да кажемъ, че обработването на мака е главното срѣдство за поддържание на осиромашелото население. И ако селянинътъ не е подложенъ на единъ систематически грабежъ, той би могълъ при своя икономически животъ да излѣзе отъ това мизерно положение, въ което днесъ за днесъ се намира,

Прѣзъ 1889 год. въ Велешката каза е полученъ около 8000 ока опиумъ, а за 1890 год. това количество се е увеличило до 13,500 ока. И всичкия полученъ продуктъ е продаденъ, току що свалень отъ растението. Понеже приблизително единъ дюлумъ земя дава до 2 ока афионъ (ако тя е срѣдня и плодородието е срѣдньо), то излиза, че въ Велешко до 6750 дюлума земя се обработва съ мака.

Миналата година, опиумътъ се е продавалъ до 165 гроша златни, тѫзи година е достигналъ до 2 л. за оката, така щото каазата е получила 27.000 лири Но това не е единствения приходъ отъ маковото растение; то дава още и сѣме, отъ което се получава масло. Отъ единъ дюлумъ се добива до 50 оки сѣме, което се продава 70 пари до 2 гроша оката. Споредъ това каазата дава около 338,000 ока семѣ, което се продава за 5,900 лири. Всичкия приходъ отъ маковото растение се въскачва на 32,900 лири или 740 250 лева.

Ако поне $^1/_3$ отъ тоя доходъ оставаше въ ржцѣтѣ на бѣднитѣ селяни, тѣ не бихѫ ѣли цѣлата година ечеменѫнъ хлѣбъ!

Десетъкътъ на опиума се продава отдѣлно отъ десетъцитѣ на хранитѣ, затова той не влиза въ смѣтка на числата, които споменахме по-прѣди относително хранитѣ.

Скотовъдството въ тѣзи мѣста е съвсѣмъ слабо. Грабежитѣ не сѫ оставили този клонъ за поминъка да се развие, а напротивъ сѫ го уничтожили, и колкото е сѫществувалъ въ попрѣднитѣ врѣмена. Дѫже мухамеданетѣ не смѣѫтъ да държатъ голѣми стада добитъкъ. По тѫзи причина пасбищата съвсѣмъ сѫ уничтожени по тия мѣста. Ливади има твърдѣ малко. Едъръ добитъкъ се отгледва, колкото за работа, и то исключително волове. Коне нѣма, освѣнъ по нѣколко въ нѣкои бейски

чифлици, Кози и овци се развъждатъ въ малко количество на сѣкждe. Твърдѣ рѣдки сж случаитѣ, дѣто една кжща притежава 70—80 брави; обикновенно се срѣщатъ по 10—15—20 брави въ пò-заможнитѣ семейства. Въ бѣднитѣ по 5—10, а много кжщи нѣматъ никакъ. Овцитѣ се гледатъ главно за вълната, отъ която селянкитѣ приготовляватъ шаеци за дрѣхи На вънъ не излиза нито вълна, нито шаец1, нито пъкъ сирене и масло.

Гори въ каазата сж останали съвършенно малко. Едноврѣмешнитѣ пространни лѣсове отдавна сж уничтожени. Само въ политѣ на Бабуна сж останали не голѣми пространства лѣсове, но никждѣ нѣма развита нѣкаква горска индустрия Дърва за градътъ се докарватъ отъ Скопско. Селянетѣ срѣщатъ голѣма нужда за топливо. На много мѣста сушатъ лайната отъ говедата и ги употрѣбляватъ за огънь. Мѣстностьта можемъ, безъ стѣснение, да я нарѣчемъ *безлѣсна*.

Лозя има въ тврдѣ малко количество по нѣкои села.

Кожурци се отглеждатъ тоже твърдѣ рѣдко по нѣкои мѣста, и то въ съвсѣмъ ограничено количество.

Това е сичкото, което можемъ да кажемъ относително производителностьта на каазата.

Ужасно лошаво е положението на селянина въ тия мѣста. Ала и на жителитѣ въ града не е по-добрѣ — ³/₄ отъ тѣхъ тоже сж крайно сиромаси. Работи злочестния земледѣлецъ отъ тъмнина до тъмнина, бие си главата цѣла година и въ резултатъ на всичко това, той едвамъ има чърнъ коравъ хлѣбь за дѣцата си и постоянно е потънжлъ въ неисплатими дългове.

Кжщитѣ на населението сж бѣдни колибки; пòвечето сж състоятъ само отъ една стая, и за спане, и за работа, и за зимѣ, и за лѣтѣ. Рѣдко се вижда по нѣкоя пò-голѣмичка кжщичка. Покжщнина — най примитивна, и лишения отъ най-необходимитѣ нѣща се срѣщатъ на всѣка крачка. Особенно грозенъ изгледъ иматъ чифлицитѣ. Виждате една низка, вехта, полусъборена дълга барака, раздѣлена на малки килийки и въ всѣка такава килийка живѣе цѣло семейство. Облѣклото е одрано, вехто и дѣцата ходятъ полуголи. Месо и блажнина виждатъ сиромашкитѣ работници само на най-голѣмитѣ праздници. Прѣзъ останалото врѣме храната се състои

отъ ръженъ хлѣбъ, соль, пиперъ, по нѣкой пѫть бобъ, и прѣзъ лѣтото по нѣкое зеленило

Главнитѣ причини на тази сиромашия сѫ: чифлицитѣ, тежкитѣ данъци, спахиитѣ, лихваритѣ и разбойницитѣ.

Чифлици. Отъ всичко българско население по селата $^1/_6$ е безъ земя (около 600 кѫщи) и е принудено да работи чужди земи, за да се прѣхранва. Тѣзи селски кѫщи, които живѣѫтъ на чужда земя, се наричатъ чифлици. Мухамедански села нѣма чифлици. Отначало господари на чифлицитѣ сѫ били исключително мухамедане, но въ настоящето столѣтие, много чифлици сѫ прѣминали въ християнски рѫцѣ. Почти всичкитѣ села въ долинитѣ на рѣкитѣ и по полетата сѫ биле чифлици. Отъ втората четвьртина на сегашното столѣтие сѫ почнали селата да се откупуватъ и до послѣднята Русско-Турска война $^5/_6$ отъ населението се е било вече откупило. Отъ тогазъ насамъ твърдѣ малко кѫщи сѫ се избавили отъ поземелното робство.

Селянетѣ, които живѣѫтъ на чифлици, нѣматъ никакъвъ недвижимъ имотъ. Кѫщитѣ, лозята, градинитѣ, нивитѣ — сичко е на господаря. Той дава и сѣмето, по нѣкои мѣста той дава и желѣзо за земледѣлческитѣ орѫдия. Отъ селянина е трудътъ и работния добитъкъ. Господарьтъ е нравственно задълженъ въ случай на нужда да дава на своитѣ селяни пари въ заемъ безъ лихва. Обаче по настоящемъ малцина сѫ тия господари, що испълняватъ това важно условие. Когато храната се прибере отъ полето, съвсѣмъ очистена, изваѫда се отъ това, що се пада на падаря и на спахията, и останалото се дѣли на двѣ равни части, едната зима господаря на земята, другата работника. Семѣто не се вади отъ общия купъ, както това се прави по Солунското поле. Тъй става съ житото, ечеменя, ориза, ръжьта, просото, кукуруза, сусама, овеса, боба и лещата. Сламата остава на селянина. Уровътъ се работи само толкова, колкото е нуженъ за работнитѣ добичета, и той всичкия остава на работника. Ако се работи повече, трѣбва да се дѣли. Сѫщето е и съ памука. Селянитѣ иматъ право да работятъ по толкози, колкото имъ трѣбва за въ кѫщи, и тогазъ господарьтъ нѣма право да зима отъ него дѣлъ. Бостанитѣ и овощията, ако сѫ въ ограничено количество, оставатъ сѫщо за селянитѣ. Опиумътъ тоже се дѣли на

половина, но господарьтъ дава половината работници при събиранието му отъ стърковетѣ.

Лозята ги сади чифчията и ги обработва 5 години на редъ. До това врѣме що се роди, дѣли се на половина. Подирь петата година тѣ сѫ дѣлятъ на двѣ части и едната остава пълно притежание на селянина, другата работи господарьтъ за своя смѣтка.

Господарьтъ има пълна свобода да прогони чифчиитѣ отъ земята си всѣкоя есень, щомъ се приберѫтъ и раздѣлятъ продуктитѣ. И чифчията има сѫщо тъй право въ това врѣме да напусне чифликътъ, щомъ като пожелае и нѣма дългъ на господарьтъ, което въ рѣдки случаи бива. При тия условия, ако господарьтъ е добръ и не злоупотрѣблява съ чифликчиитѣ си, а ги защищава отъ разни злоупотрѣбления, то селянитѣ могѫтъ до една стѣпень добрѣ да живѣѫтъ. Но такива случаи сѫ рѣдки за сега Господаритѣ обикновенно се мѫчатъ да експлоатиратъ селянитѣ по разни начини. Принуждаватъ ги да имъ даватъ лихва за дълговетѣ, съгласяватъ се съ спахиитѣ да грабятъ селенитѣ. Принуждаватъ ги да купуватъ нужни нѣща за въ кѫщи отъ тѣхнитѣ дукяни (ако ги иматъ) съ прѣскѫпи цѣни, понеже е на вересия. Ограничаватъ имъ правото за сѣение на памукъ, уровъ, бостанъ и пр.

Даноцитѣ. Днесъ за днесъ даноцитѣ сѫ много тежки за населението. Властитѣ отъ година на година увеличаватъ даноцитѣ безъ да гледатъ, че населението осиромашява. Едно врѣме даждията сѫ биле много леки. Прямитѣ даждия сѫ биле само вергията, арачътъ, бегликътъ и десетъкътъ. Вергия сѫ плащали само ония мѫже, които сѫ били възрастни и сѫ могли да работятъ. Старцитѣ и дѣцата сѫ били избавени отъ това даждие. Сиромаситѣ сѫ плащали 8 гроша на капа (на човѣкъ), срѣдня ржка човѣци до 15 гроша, а богатитѣ до 20 гроша годишно.

Арачътъ, който и днесъ се плаща подъ друго име, въ прѣднитѣ години е билъ много лекъ. Прѣзъ Мартъ сѫ се събирали на едно опрѣдѣленно мѣсто сичкитѣ млади момци, за да се опрѣдѣли, кому ще се рѣже арачъ. Това опрѣдѣлявание е ставало по единъ доста оргиналенъ начинъ. Съ една вървь се обиколи вратътъ на момъка, и се забѣлѣжи до кѫдѣ е стигнала обиколъ-

ката. Даватъ му послѣ да захапе краятъ на врѫвьта и мѣстото до дѣ е забѣлѣжено, той ги държи ягко съ зжбитѣ си. Врѫвьта остава прѣвита на двѣ. Този, който мѣри, хваща прѣвитата врѫвь и я разгръща, пакъ се мѣчи да я прѣкара прѣзъ главата на момъка; ако мине, казватъ „сиджима му мина“ и той плаща арачъ. Плащало се е обикновенно 10 гроша на глава, а послѣ 15 гро ша. Който плащалъ 20 години на редъ, освобождавалъ се отъ този данъкъ.

Бегликъ се е взимало въ натура на 10 овци или кози по една. На другитѣ животни не се е зимало нищо.

Спахиитѣ сж зимали на 10 части отъ земнитѣ произведения една часть.

Други даждия не е имало.

Такъвъ порядъкъ е било почти до Кримската война. Отъ тогазъ насамъ постоянно се увеличаватъ сжществующитѣ даждия, измислюватъ се нови, подъ разни и разнообразни имена, и сиромашията зима ужасающи размѣри.

Тукъ излагаме прямитѣ даждия, на които е подложено по настоящемъ населението.

1. *Емлякъ*. Това е даждие на недвижимитѣ имущества: на кжщята, зданията около кжщята, двороветѣ, градинитѣ, лозята и нивята. Оцѣняватъ се всичкитѣ тия имущества и се налага данокъ на опрѣдѣленната имъ стойность. Но кжщята съ двороветѣ и постройкитѣ въ тѣхъ, ако не струватъ повече отъ 20,000 гроша, плаща се годишенъ данъкъ 5% отъ стойностьта имъ. Ако ли сж оцѣненни по-скжпо отъ 20,000, плаша се 8%. Емляка на лозята и нивитѣ е 4%.

2. На дукянетѣ се плаща особено даждие наречено „Иджаръ“. Иджаръть е 8% отъ стойностьта на дукянъть.

3. *Низамие*. Това е едноврѣмешния арачъ. Това даждие се плаща само отъ мжжкото население на християнетѣ. Сега се плаща по 40 гроша на всѣкоя мжжка душа. Никакво исключение не се прави. Щомъ се роди мжжко дѣте, баща му почва да плаща за него низамие. Нито старци нито болни — никой християнинъ не се освобождава отъ низамието. Тоя е единъ отъ най тежкитѣ данъци за бѣдното население. Ако единъ сиромахъ човѣкъ има 5 мжжки дѣца той е длъженъ да дава 240 гроша низамие. А това е една голѣма сумма за нашитѣ мѣста. Низамието се налага на махали и на села. Въ

Василъ Кжнчовъ и дъщеря му Невѣна

едно село има напр. 800 мѫжки деца. правителството ще иска отъ него 32,000 гроша низамие, а на населението се оставя само да рàзхвърга даждието по кѫщята, както намѣри за добрѣ. Въ мѣкои мѣста изхвъргатъ старцитѣ и дѣцата и дѣлятъ суммата, която има да се плаща само между ония, що могѫтъ да работятъ и при това се пъкъ стрѣматъ да поставатъ пòзечко на-пò-богатитѣ. На други мѣста изхвъргатъ нàй бѣднитѣ и цѣлия данокъ се раздѣля между останалитѣ. Но понеже разхвърлянието на даждието е пòвечето пѫти въ рѫцетѣ на пò-богатитѣ, то они сѣкога умѣжтъ да защитятъ интереситѣ си, така щото за справедливо пропорционално разхвърляние на низамието. номоже и да се мисли.

4. *Тиджаретъ. Данъкъ на приходитѣ.* Той се налага отъ централното правителство на вилаетитѣ. Вилаетскитѣ мезличи го раздѣлятъ между каазитѣ, а отъ тамъ се раздѣля между селата и махалитѣ. Въ градътъ Велесъ нàй-бѣднитѣ кѫщя плащатъ отъ 25 до 75 гроша годишно; срѣдня рѫка човѣци плащатъ отъ 75 до 150 гроша, на богатитѣ — отъ 150 до 350 гроша. Страшни несправедливости се срѣщатъ при разпрѣдѣляванието на това даждие. Тѣ сѫ още пò голѣми оть ония, що се практикуватъ при низамието, защото тамъ има поне една мѣрка, която не може да се надмине, а тукъ всичко зависи отъ произвола на градскитѣ влиятелни кѫщи. Градоветѣ сѣкога се стрѣмятъ да свалятъ тежестьта на селата. Турскитѣ бегове се стрѣмятъ колкото е възможно да олѣкчатъ турскитѣ махали и села. Коджа башиитѣ въ селата отъ своя страна въ съюзъ съ пò влиятелнитѣ селени трупатъ това даждие на безгласнитѣ сиромаси. И така срѣщатъ се ужасающи несъразмѣрности. Напр. единъ бегъ, който има 2 села съ 150 кѫщя чифлици, плаща 200 гроша тиджаретъ, а единъ селянинъ съ десетина погона ниви и единъ чифтъ волове плаща 250 гр!

5. *Иолъ-параси.* Пѫтна повинность 16 гр. на кѫща.

6. *Моарифъ-параси.* Даждие за подържание на училищата. По 2 пари на сѣкой грошъ отъ всичкото даждие на домакина. И при това още не е бивало примѣръ, дѣто правителството да помогне на нѣкое българско училище поне съ 5 лири.

7. *Беглихъ.* На овцитѣ и козитѣ се зима по 6 гроша на сѣкоя глава, а на свинетѣ по 3 гроша.

8. *Десятъкъ*. Той е нàй-тежкия данъкъ за населението, защото нàй-голѣмитѣ несправедливости се практикуватъ при нѣговото събирание. По-доле ние ще поговоримъ на отдѣлно за десятъкътъ. Споредъ законитѣ на държавата. населението трѣбва да дава $11\frac{1}{2}\%$ отъ всичкитѣ продукти, които се получаватъ отъ земята.

Освѣнъ тия редовни даждия, има и други, напр. даждие за позволение на женидба 16 гроша; за рождение на дѣте 2 гроша. Даждие на пѫдарина. който пази селото; той зима годишна заплата, освѣнъ това на чифтъ волове отъ 2 до 4 шиника житэ, на нѣкои мѣста пòвече.

Много често на населението се трупатъ съвсѣмъ произволни тягости, напр. принуждава се да работи безплатно, както това бѣше при постройката на Велешкитѣ казарми, които съвсѣмъ безъ пари се направихѫ отъ бѣдното население.

Днесъ за днесъ нàй-съсипителни нѣща за населението въ Велешко сѫ: *десятъцитѣ, лихварството. разбойничеството* и развратното *чиновничество*. Ние ще кажемъ нѣколко думи за тия съсипии на народа, които не сѫ само въ Велешко, а сѫ болѣсть за цѣла Македония.

Десятъцитѣ. Системата на събиранието на десятъцигѣ въ Турция днесъ е такава. каквато бѣше прѣди 20 години. Сѣкое село се продава на търгъ и тоя, който го земе, самъ съ своя чиновникъ събира десятъкътъ отъ населението. Купувачътъ, обикновенно наричанъ *спахия*, употрѣбява всевъзможни мѣрки, за да истъргне колкото се може пòвече отъ населението.

Спахиитѣ на всѣкѫдѣ систематически грабятъ населението, но въ нѣкои мѣста, тоя грабежъ достига до ужасни размѣри. Нѣма друга неволя, отъ която повече да се оплакватъ Велешкитѣ селени, колкото отъ грабежитѣ на спахиитѣ.

Въ Велесъ се е образувала една компания отъ турски бегозе и първенци, които държатъ десятъцитѣ на цѣлата кааза въ рѫцѣтѣ си. Християни не смѣѫтъ да купуватъ десятъци. На тази компаня помага съ пари единъ погърченъ влахъ *Захо*, който е прѣдставитель въ Велесь на нàй богатата кѫща въ Македония — на Солунския евреинъ Саулъ. Когато дойде врѣме да се продаватъ десятъцитѣ, казанитѣ бегове се съгласяватъ помежду си да не се борѫтъ за селата, ами доброволно да

си ги раздѣлжтъ и да не наддаватъ. За да бѫде работата по-гладка, дава се нѣкоя и друга лира на каймаканина и сичко е свършено. Спахилъцитѣ се купуватъ отъ правителството съ съвсѣмъ долна цѣна. Ако бѣхѫ се задоволили само съ това, а не грабѣхѫ населението, то би било добрѣ. Но работата не излиза тъй. Тѣ грабятъ хазната, грабятъ и селянитѣ Спахията самъ никога не смѣе да пѫтува. Той отива въ село съ 7—8 души въоружени арнаути. Установлява се въ кѫщата на Коджабашията, и селото е длъжно да го храни заедно съ тайфата му, до дѣто стоѫтъ тамъ. Злочеститѣ селени, които не сѫ се облажили цѣла година, сега колѫтъ кокошки за спахията и свитата му, правятъ имъ баници и пр. За това не се плаща нищо.

Почне се писанието на снопието на нивята. Спахията е чѣкалъ до като врѣме за вършитба е минало, и селянитѣ почнатъ да се пържатъ въ кожата си, едно отъ страхъ да не би лошаво врѣме да имъ съсипе храната на полето, друго защото нѣма що да ѣдѫтъ. Тѣ съ голѣмо нетърпѣние чѣкатъ тоя честитъ денъ, кога писанието ще се начене. Той дохажда и намѣсто радость — плачь. Спахията отива на снопето и пише: „У Стоянъ Цоло 5000 снопѣ". „Нѣма ага, вика злочестия селянинъ, повече отъ 3000 снопове нѣма!" „Има гяуръ, ти мене киоравъ ли ще правишъ, 15 години азъ съмъ спахия!" „Да ги прѣброимъ ага, вѣровай Бога, 3000 снопе сѫ!" Но напразно. Спахията е неумолимъ, а селския мухтаринъ си мълчи. Селянинътъ плаче, скубе си коситѣ — безсърдечнитѣ грабители се подсмиватъ подъ мустакъ и си заминуватъ. 575 снопа трѣбва селянина да отдѣли за спахията, защото той зима на 100 тѣ $11\frac{1}{2}$ и тъй $\frac{1}{5}$ отъ трудътъ го взима спахията. Това се повтаря на 2-та нива, на 3 та и пр. Избавени оставатъ само мухтари и още 3—4 кѫщи, които могатъ да мѫтятъ водата. Въ селото е плачъ и олелия. Чорбаджиитѣ оставатъ доволни, че тѣхната кожа останала здрава.

Още по-лошаво е, кога се пишатъ овощията, бостанитѣ и лозята. Спахиитѣ за тѣхъ не взиматъ въ натура десетъцитѣ, а въ пари. И се ухитряватъ по нѣкога да зиматъ на стотѣхъ 90. Спахията записва въ село, колко оки плодове има селянинътъ, колко гроздье ще набере и колко любеници и дини, разбира се, че по

сѫщата система, както видехме, че се прави съ записване на снопето, даже тукъ е още по̀-лошаво, защото снопето въ краенъ случай, при силенъ натискъ отъ страна на селянитѣ, може да се прѣброи, тъй сѫщо и кукуруза и боба, а плодоветѣ, които се бератъ не на единъ пѫть, немогѫтъ да се измѣратъ. Подирь свършване на записването, въ градътъ се оценяватъ плодоветѣ, бостанетѣ и гроздието, за да се опрѣдѣли, колко пари ще търси спахията. Оцѣняването става въ мезлича, но членове на мезлича сѫ самитѣ спахии, или тѣхнитѣ ортаци, а каймаканинътъ е подпълно въ тѣхнитѣ рѫцѣ, защото инъкъ той не може да живѣе. Оцѣняването бива сѣкога високо. Да зememъ за примѣръ тази година. Гроздието се е продавало отъ 25—30 гроша стотѣхъ оки. Азъ имамъ на рѫцѣтѣ си потърсающи примѣръ отъ такова грабителство. Единъ селянинъ въ село П. е набралъ 1500 ока гроздие и го е продалъ по 25% стотѣхъ оки, зелъ 575 гроша. Спахията му е написалъ 2000 оки, десѣтъкъ се пада 230 ока, по 45 гроша стотѣхъ, десятъкъ е платилъ 103½ гр., — нѣщо по̀ малко отъ ⅕ часть. А това е на̀й-обикновенното нѣщо. Селянинътъ се радва, че му не е земено половината. Срѣщатъ се кориозни случаи. Единъ селянинъ отъ Башино село трѣбвало да плати 90 гроша десятъкъ на круши, когато той ги продалъ за 100 гроша и доставилъ за това документи на мезлича. Спахията засѣдавалъ въ мезлича и прѣспокойно отговорилъ, че това нѣщо не се върши само въ тѣхното село.

Притурѣте при това, че селянинътъ е чифликчия, ½ отъ храната я зима господарьтъ, отъ останалото ⅕ зима спахията, отъ останалото зима пъдарьть. Яджтъ въ кѫщата му хората на спахиитѣ, и прѣдставѣте си що остава на злочестия робъ!

Лихваритѣ не сѫ по̀-долни отъ спахиитѣ, а лихварството цъфти не само въ Велешко, но и по цѣла Македония, и то е на̀й приходното занятие, защото лихвитѣ сѫ такива тука, каквито нигдѣ по свѣтьтъ не могѫтъ да бѫджть.

Въ селата пари рѣдко се даватъ по̀-долѣ отъ 20% а обикновенната лихва е по̀-вече отъ 25%. Напр. пролѣть отиватъ селянетѣ по чужбина на работа и обикновенно зиматъ пари съ лихва, за да си платятъ данъ-

цитѣ и да получатъ пашапорти. Практиката е остановила една норма въ тоя случай. Лихварьтъ дава 3 лири съ условие, кога се върне работника на есень да му даде 4 л. И тъй за 6 мѣсеца врѣме на три се зима едно. Лихвата не е ни повече, ни по малко отъ 66% за година. А бивали сж случаи за двѣ лири да се зиматъ три, което прави на 100-тѣхъ 100! Едно село е поискало да се откупи отъ бегътъ, на когато е било чифликъ, то платило 500 лири и останало длъжно 100 л., и тѣзи 100-тѣхъ останали съ лихва. Въ три години селянитѣ сж дали 110 лири и бегътъ ги искарва ссга длъжни пакъ р00 лири. Лихварството е ужасенъ бичъ на населението. Тѣзи, които въ Велесъ се занимаватъ съ тоя занаятъ, сж достигнали до голѣми богатства. Освѣнъ това, тѣ държатъ въ повинность всичкото население. Даже въ Велесъ половината отъ населението е длъжно на нѣколко богаташи, а има села, които сж се заробиле окончателно въ едно кжсо врѣме.

Най-послѣ, на всичко това отгорѣ турнѣте едно неискоренено *разбойничество*, което отъ войната насамъ постоянно сжществува и държи населението сѣкога въ опасность. Прѣзъ 1882-3-4-5 год. то бѣше така усилено, щото не смѣеше човѣкъ да излѣзе отъ дома си. Всичкитѣ по богати селяне бѣхж разорени. Спасихж се само тѣзи, които успѣхж да избѣгатъ по наврѣме въ градътъ съ домочадията си. Цѣли села бѣхж окончателно разорени, напр. село *Папратища* бѣ оплѣнено до трънъ. Разбойчицитѣ изнесохж на селянитѣ всичко изъ кжщята, избихж сумма човѣци отъ тѣхъ, и цѣло село, побѣгна въ Велесъ. Но властитѣ забранихж на Папратищани да живѣжтъ въ Велесъ и часть отъ тѣхъ, се принуди да се върне назадъ, друга часть останя по нѣкои села наблизо до Велесъ. Когато по българскитѣ села нѣмаше вече що да се граби, тогава разбойницитѣ се обърнахж къмъ турскитѣ, и тѣ бѣхж изложени на сжщитѣ опустошения. Мѣркитѣ, които Рифатъ паша зе въ Битолския вилаетъ противъ разбойницитѣ, подѣйствуваxж и въ Велешко до една степень. Намали се твърдѣ много грабежътъ, но той далечъ още не е изчезналъ! Постоянно има по двѣ три малки чети, които ходятъ отъ село на село по грабежъ. Полицията не ги гони, защото въ много случаи се оказва, че властитѣ сж ортаци на разбойницитѣ, а въ

други случаи полицейскитѣ се боятъ отъ разбойницитѣ. На властитѣ трѣбва да се отдаде една малка заслуга, дѣто ненаказвахѫ нѣкои селяни, които бѣхѫ честити да унищожатъ двѣ три шайки разбойници, макаръ че ги давахѫ на нѣкои мѣста подъ сѫдъ.

Съ увеличаването на бѣдностьта, увеличаваше се сѣкоя година и излизанието на населението по чужбина на работа. Велешане направо се изселвахѫ въ България, а селянитѣ, които сѫ по-силно привързани за бащинитѣ си огнища, отиватъ само лѣтѣ на работа, и есени обикновенно се връщатъ дома си. Болшинството отиватъ въ България, една часть въ Ромѫния и Сърбия, и твърдѣ малко оставатъ въ Солунъ. Главното имъ занятие по вънъ е тухларството Истекшата 1890 год. прѣзъ лѣтото сѫ земали 3800 души пашапорти въ Велесъ за чужбина. Понеже тѣзи работници сѫ исключително Българи, то излиза, че приблизително отъ сѣкоя кѫща по селата по единъ работникъ отива на чужбина. Само най голѣмата неволя кара това население да се скита вънъ отъ бащиното си огнище, по цѣли недѣли нѣма и да живѣе по-лошаво отъ животнитѣ, като се храни само до колкото е нужно, душа да се крѣпи.

Турското правителство би могло твърдѣ много да улекчи положението на селянитѣ, ако единъ пѫть за сѣкога се оцѣнѣхѫ десятъцитѣ за всѣкое село, като се земе предъ видъ срѣдньото число отъ това, що сѫ давали десятъцитѣ на царщината нѣколко години наредъ, и се наложи този данъкъ на селата, като поземеленъ данъкъ, пакъ да оставятъ на селянитѣ пълно право да го разхвърлятъ помежду си, както намерятъ за най-сгодно. Друга система не е възможно въ Турция. Прѣди нѣколко години турското правителство се опита да събере десятъцитѣ направо чрѣзъ своитѣ чиновници, както сега се прави въ България, но резултатитѣ показахѫ, че въ хазната не може да влѣзе нито $^{3}/_{4}$ отъ тъзи сумма, която давахѫ напрѣдъ откупницитѣ. Причината на това лесно се открива. Тя се състои въ извънрѣднитѣ стрѣмления да краднатъ. Тѣ краднатъ и отъ населението и отъ хазната. За тѣхъ това е се едно. Отива чиновникътъ на село да брои снопето. Намира да положимъ 50 хиляди снопове. Спазарва се съ селянитѣ да му платятъ 15 или 20 лири и той сваля количеството на 30 хиляди. По та-

къвъ начинъ чиновникътъ отъ 50 села тури въ джеба си стотина двѣстѣ лири, и съвѣстьта му е прѣспокойна. А въ Турция трѣба да знаете, че рѣдко се попада чиновникъ да не краде, да не зима рушвети. И ако такъвъ се случи измежду по-малкитѣ, то е загубенъ, защото другитѣ ще употрѣбятъ всичкитѣ усилия да го прѣмахнѫтъ.

Друго улеснение би се направило, ако сумитѣ въ земледѣлческитѣ касси се увеличѣхѫ, и строго се обърнеше внимание, щото само на сиромаси земледѣлци да се даватъ пари въ заемъ отъ тия касси.

И най-послѣ правителството, ако действително желае доброто на своитѣ поданници, ако знае своитѣ интереси, които интереси твърдѣ много зависятъ отъ мирното живѣяние на тия поданници, то трѣбва да имъ даде срѣдство да се бранѫтъ отъ разбойницитѣ, които така свободно се разхождатъ по страната. Полицията не може да уничтожи разбойничеството. Това е доказано съ хиляди факти. Началницитѣ на полицията иматъ интересъ отъ горскитѣ арамии, а пакъ и самитѣ заптии нѣматъ никакво желание да се излагатъ на куршумитѣ на хайдуцитѣ. На тѣзи заптии се плаща лошаво. Тѣ едвамъ могатъ да хранѫтъ челядитѣ си. А ако би нѣкой паднеше убитъ, то никой нѣма да се погрижи за дѣцата му, които оставатъ подиръ него. И когато ги пращатъ да гонятъ нѣкоя чета, тѣ прѣдпочитатъ да се понахранятъ въ нѣкое село и да си отспатъ хубаво. Рифаатъ паша, когато бѣше Битолски валия, разбра тази проста истина, и позволи и самото население да се брани отъ разбойницитѣ. Резултатитѣ бехѫ отлични. Въ двѣ години Битолско се избави отъ този лошавъ бичъ на благосъстоянието на насалението. Тѫзи мѣрка е единчката спасителна и правителството трѣбва да ѫ опита

Ако не се зематъ у врѣме мѣрки, населеннето ще се докара до просѣшка тояга, и съ това то ще се принуди да прибѣгне до отчаянни срѣдства. .

Непълно би било нашето изложение, ако не споменемъ нѣколко думи специално за *турскитѣ чиновници*. Тѣ сѫ извѣстни на по голѣмата часть отъ нашата публика отъ врѣмето прѣди войната, но сѐ има едно измѣнение отъ тогава до сега, което не може да се незабѣлѣжи. Сравнително нравитѣ сѫ омѣкнели и такива насилия,

каквото едно врѣме се практикуваха отъ административнитѣ власти, като напр. истезания и явни грабежи, сега не могатъ да стават; но въ замѣна на това подкупничеството е достигнало до най-крайнитѣ си прѣдѣли. *Безъ подкупъ днесъ въ Македония нищо не става, а съ подкупъ—всичко.* Отъ валията до заптията — всѣки иска рушветъ Да подадешъ прошение трѣбва да платишъ на дверника да ти отвори вратитѣ. Да те обератъ крадци, трѣбва да платишъ на полицията да ги гони. Да осждишъ нѣкого, трѣбва да платишъ на сждиитѣ, Ако те осждятъ, можешъ да платишъ, да не се тури прѣсждата въ испълнение. Имашъ една работа съ каймаканина, трѣбва да му платишъ да ти я свърши, сетнѣ да платишъ на бѣшъ кятипа да напише това, що искашъ, да платишъ да се мухурледиса по скоро книгата и да платишъ на тогова, който ще ти я прѣдаде. Пазарлъци за подкупи се правятъ явно безъ сѣкакви посрѣдници, и това е станало толкова обикновенно нѣщо, щото се счита вече, като правило Сждъ, законъ, правда — сичко се купува съ пари. Тежко на оня селянинъ, който би се опиталъ да се оплаква отъ селския мухтаръ, или отъ спахията, или отъ другъ нѣкой нѣговъ онеправдатель, който има по-вече пари! Та и кой ли е оня глупавъ селянинъ, що би се опиталъ да се бори за правдата. която му се отнема отъ по-силниятъ съ пари! . Не, селянинътъ търпи всичко това. Той вече не се оплаква отъ никого, станалъ е мълчаливъ. На челото му се събиратъ по-вече бърчки а въ душата му кипи отчаянието. Но това мълчание е опасно Така наречените *комити*, които скитаха и сега още скитатъ по планинитѣ, се набиратъ отъ такива отчаяни селени. Още отъ ранна пролѣть на нѣкои мѣста, и тая година тѣ се появиха и по богатитѣ човѣци безъ разлика на вѣра и народность не смѣятъ да обикалятъ вънъ отъ градътъ.

Такова е сега горѣ-долѣ положението на работитѣ въ Велешко, а пакъ имаме причини да вѣрваме, че приблизително така отива и по другитѣ мѣста на Македония.

В. Кѫнчовъ.

Изъ България.

София—Елисейна—Згориградъ—Вратца—Мездра.

На 17 май, сутриньта, се събрахме малка дружина на софишката станция, приготвени за дългъ планински пѫть. Станцията беше препълнена съ всѣкакви хора. Весели млади момци отъ Висшето и Рисувалното училище прѣобладаваха. Учащата младежъ отъ София се бѣ запѫтила за Вратца да отдаде тамъ поклонъ на героя отъ Милинъ-Камъкъ, Веслецъ и Челопекъ. Управлението на станцията бѣ обърканo. Единъ раздавачъ на билети не можеше да сподвие на нѣколко стотини пѫтници; още повече, защото имаше сутриненъ пѫтнишки тренъ и за Цариброд. Казвагъ, че това управление изобщо не може да се оправи и ние наистина бѣхме свидѣтели на пълна българска бъркаица на желѣзнопѫтнитѣ власти.

Най-сѣтне, слѣдъ многократно биенье на станционния сладкогласенъ звънецъ, тренътъ тръгна и ние се понесохме изъ равното софишко поле.

На Куриловската станция излѣзохя доста много пѫтници съ една весела тамбурашка дружина, която си носѣше голѣмъ мѣдникъ за готвенье гозба. Влѣзохме въ живописното устие на Искъра и се понесохме изъ неговитѣ кривули ту прѣзъ тунели, ту прѣзъ мостове, до като стигнемъ селото *Своге*. Мѣстностьта е красива, тя би била великолепна, ако да не бѣха упостошени много гори по околнитѣ височини. Единъ приятель разправяше, че нѣколко спекуланти сѫ се завзѣли да съсипятъ и останалитѣ орѣднѣли гори и че горскитѣ власти били принудени да се правѫтъ, че не виждатъ, що става съ хубавата Искърска долина. Дано не е така!

Селото Своге има условие да стане красиво лѣтовище за оная часть отъ софишкото население, което има нужда отъ селски разходки прѣзъ лѣтото, а нѣма

лишни пари за пърсканье по европейскитѣ кур ортове. И, вѣроятно, въ недалеко бѫдеще, това ще стане.

По-надолѣ отъ Свогье искърската долина е доста удобопроходна. Хубави върхове се издигатъ ту отъ една, ту отъ друга страна. Между тѣзи дълбоки проломи, малки рѣкички, се стичѣтъ къмъ голѣмата долина. Достигме селото *Ѝѣрово*, живописно растлано по лѣвия брѣгъ на рѣката, и продължаваме на сѣверъ, по долния ѝ брѣгъ. Искърскиятъ проломъ върви на сѣверъ до като достигне стърмната варовита Вратчанска планина, която е принудила мощния Искъръ да завърти на истокъ, и да търси по-удобно мѣсто, за да се измъкне отъ планинскитѣ усои.

Достигаме полустанцията Милкова ливада. Надъ нея стои колосална планинска грамада, която се „движи" къмъ Искъра и прави мѣстото опасно за минаванье. Срѣщу нея е живописния проломъ (пробой) на р. *Пробойница* и единъ голѣмъ чуденъ пещеренъ изворъ, който току до Искъра движи двѣ водениции. Настава строшения тунелъ и тренътъ бавно лази по една врѣменна вариянта. Който си подаде главата изъ прозорцитѣ на вагонитѣ къмъ Искъра, вижда една вратоломна пропасть и му се завива свѣтъ Ако не ни чува Господъ, тукъ единъ день може да стане голѣма пакость. Трѣбва отъ сега още да прѣмѣстѫтъ пѫтя на лѣвия брѣгъ на Искъра „Това ще стане, каза ми единъ инженеръ, но е потрѣбно още 150,000 лѣва грѣшни български пари да се заровѫтъ въ единъ насипъ, който се прави за врѣмѣнни релси! Бързо минѫхме на лѣвия брѣгъ на рѣката, покрай бѣдното селце Елисейна и на неговата малка станция излѣзохме отъ трена, като оставихме веселитѣ си съпѫтнаци да продължаватъ изъ живописната долина къмъ Черепишъ и Мездра.

Отъ станцията на Елисейна ние трѣбваше да вървимъ право на с., прѣзъ дивата мѫчнодостѫпна Вратчанска планина, за да слѣземъ въ Зогориградъ, надъ Вратца. Намѣрихме добъръ водачъ въ лицето на *бай Петъръ* отъ Елисейна. Тоя бай Петъръ е високъ, сухъ селенинъ, съ побѣлѣли косми и съ старешко набърчкано лице. Помислихме, че е старецъ и го нарѣкохме изпърво дѣдо Петъръ. Оказа се по сетнѣ, че нашия водачъ билъ едва 40-годишенъ мѫжъ, застарѣлъ прѣдъ врѣме отъ тежъкъ животъ и отъ домашни злочестини. Слѣдъ като слугувалъ много години по чужди кѫщи, нашиятъ

бай Петъръ, спечелилъ нѣкоя пара да си пригоди покѫщнина и малъкъ имотецъ и едва 30-годишенъ се оженилъ. Далъ му Господъ добри дѣчица, но дошла зла болесть и му ги отнѣла. При това сиромашията отъ година на година все по-вече налѣгала малкото планинско селце, и заедно съ всички селяни и бай Петъръ едва-едва искарва насѫщния хлѣбъ и нужднитѣ пари за плащанье тежки и непоносни данъци.

При прѣброяваньето отъ 1888 год. село Елисейна е броило 51 кѫща съ 275 жители, а при по-новото прѣброяванье отъ 1893 год, сѫ намѣрени 50 кѫщи съ 254 жители. Намаляваньето е излѣзло отъ изселванье. Отъ планинскитѣ села много семейства сѫ се изселвали въ Дунавската равнина. Понеже прѣселваньето не е вървѣло по нѣкакъвъ редъ, не е имало кой да го направлява и наблюдава, то често е имало отъ него недобри послѣдствия. Нѣкѫдѣ прѣселницитѣ сѫ съсипвани отъ болѣсти, а нѣкѫдѣ отъ други незгоди, за които не сѫ били приготвени. Тоя въпросъ заслужава по добро изучаванье.

Името на селото безсъмнено излиза отъ нѣкоя стара черква *Св. пророкъ Елисей*. Имало ли е такава черква и кѫде, селянетѣ не знаѫтъ. Знае се, че селото по-преди е било малко по наистокъ отъ сегешното, тъкмо тамъ, дѣто е сега станцията. Подиръ една чума, „старата чума" споредъ бай Петъръ, селото е измѣстено. Прѣданието разказва слѣдующето: Веднъжъ въ село дошли Турци за данъка; тѣ проводили единъ селянинъ нѣйде по работа. На пѫтя си той видѣлъ една голѣма змия и не могълъ да я прѣмине. Върнѫлъ се явилъ на Турцитѣ, тѣ отишли на мѣстото и единиятъ дигнѫлъ пушка да убие гадьта, обаче въ сѫщия мигъ тя изчезнѫла. Това било чумата. Тя се разсърдила и изморила цѣлото село. Останѫла само една баба и нейна внука, които се прѣселили въ Вратца. Слѣдъ години тѣ се върнали назадъ, заселили се на мѣстото, дѣто е сега селото. внуката се омѫжила и турила началото на новото село.

До старото село е имало гробища и църквище. Когато е копанъ бунарътъ на станцията, вадени сѫ кости. Нѣкога селенитѣ правили сборъ на Св. Пророкъ Елисей, но съ врѣме забравили празднуваньето. Прѣди нѣкоя година селската ладия на Искъра, напълнена съ се-

ляне, се превърнала и се удавили 9 души. Селянетѣ счели това за Божие наказание, дѣто забравили стария празникъ и отъ 4 години насамъ почнѫли да правѫтъ съборъ на Св. Пророкъ Елисей: колятъ овенъ и викатъ госте отъ околнитѣ села. Отъ това се вижда явно, че селото е имало нѣкога храмъ Св. Пророкъ Елисей: храмовиятъ празникъ е запазенъ и до сега, като събора на селото, макаръ че самия храмъ отдавна е липсалъ.

Отъ прѣброяванѣто презъ 1893 год. виждаме, че селото е имало 10 коне, 244 говѣда и телци, 14 кола, 1729 овци, 2241 кози, 73 свинье, 120 кокошки и 2 патици. На кѫща по 5 говѣда и 70 овци и кози, по 1 свиня и, види се, въ нѣкои кѫщи да е имало прасци и по 2½ кокошки. Какво е останѫло сега отъ говѣдата, овцитѣ и козитѣ не зная. Нашиятъ бай Петъръ увѣрява, че стоката е намалѣла и то по двѣ причини: Прѣзъ ланската дъждовна година шапътъ съсипълъ много добитъкъ, а прѣзъ тая година гладътъ принудилъ много селяне да продаватъ за безцѣнъкъ овци и кози едно за хлѣбъ, друго за данъкъ. Такива злочести години убиватъ понѣкога цѣли села и послѣ е потрѣбно дълго врѣме, до като се попълни изгубеното. Ако властьта внимава, може съ малки жертви да спаси много селски трудъ и да запази земледѣлския скотовъдски народъ отъ разсипия. Бѣдната Елисейна не е била честита да види държавната милость: не е съпикасана, може би.

Тръгнѫхме изъ живописна стръмна пѫтечка и продължихме интересния разговоръ съ бай Петръ, който се оказа мѫдъръ, здравомислещъ селянинъ, несравнено помѫдъръ отъ мнозина наши учени невѣжди. Злочестиятъ Елисейчанинъ разказваше безискуствено, ала ясно и разумно не само своя халъ, но и оня на селянетѣ. Елисейна, както и околнитѣ други села, се поминуватъ изключително отъ добитъка. Развъждали кози и овци, пасѫтъ ги по широката планина и отъ тѣхъ продаватъ за прѣхрана и данъкъ. Земя за работа имать малко и тя не може да ги храни. Нѣкога селото имало много по-вече добитъкъ и селянитѣ живѣели по-охолничко. Тогава тѣ наемали голѣмото пасище „Мѣдна“, по върха на планината. Сега не могли да го наематъ. Нѣматъ и товаренъ добитъкъ, а отиватъ пеша до Вратца, купуватъ кукурузъ и соль и ги носѫтъ въ кожени мешини на гърбъ 7 ча-

са пѫть, като прѣминатъ 1000 метра високи върхове! И, наистина, ние видохме двѣ-три групи сухи, пожълтѣли селяни и селянки съ по 30 40 оки товаръ на гърбъ, обляни съ потъ, да излизатъ и слизатъ прѣзъ високитѣ стръмни пѫтове за къмъ дома. Ако имаше отъ нашитѣ управници единъ между десетьтѣ, човѣкъ съ истинска любовь къмъ народа, много отъ тая общонародна злочестия можеше да се намали! Но кому остава врѣме днесъ да мисли, че бай-Петровци остаряватъ 40-годишни отъ прѣсилени даждия, които съсипватъ поминъка имъ и уничтожаватъ бѫдѫщето имъ.

Вървимъ сѐ нагорѣ, изморени отъ стръмнината, но ободрявани отъ веселия видъ на околностьта. Отъ дѣсно на пѫтя стои дълбока живописна долчинка, наричана *Чървени долъ*, съ бистро малко поточе, буйно още отъ скорошнитѣ дъждове. Право предъ насъ на сѣверъ стои високъ конусообразенъ върхъ *Попъ*, а на лѣво храсталакъ и ливадки, отъ които селянитѣ събиратъ сѣно за дългата и планинска зима. Тукъ-тамъ се вижда нѣкоя кошарка и около нея малко стадо слаби козици, прѣдвождани обикновено отъ млади момчета и момичета.

Излѣзнѫхме на вододѣла между Чървени долъ и Очиндолската рѣка, стояща на лѣво отъ насъ. Тя тече изъ гориста весела долина съ пърснѫти изъ нея селски колиби, наричани тукъ *държави*. Това е „*Прѣсълпъ*“, казва нашия водачъ. И напрѣдъ бѣхъ слушалъ тая дума. Тя означава сѣдловина, т. е. снижено широко мѣсто между двѣ бърда.

На една почивалка, азъ се обърнѫхъ къмъ водача съ питанье: дали нѣма тѣхното село печалба отъ желѣзницата.

— Щета има — рече бай Петъръ, а печалба даще Господъ!

— Какъ така? Не носите ли яйца, сиренье, масло и добитъкъ въ София?

— Какво ще носиме, като нѣмаме? — отговори селянинътъ. — Кокошки не можемъ да хранимъ, защото нѣмаме храна за тѣхъ. Млѣко имаме малко, масло пакъ малко. И да рѣче нѣкой да занесе въ София, не му изнася да плати за пѫть.

Замислихъ се, дали е дошло наумъ нѣкому отъ онія, които постоянно измислюватъ данъци за народа,

да поработи, за да се намали тарифата за прѣносъ на сиренье, млѣко, масло и други подобни нѣща, които селянетѣ отъ планината могатъ да свалятъ въ столицата? Слушалъ съмъ, че въ голѣмитѣ европейски градове се прѣнася вкусно млѣко отъ далечни планини и че управленията на желѣзницитѣ тамъ сѫ направили чудесни улеснения на селянетѣ производители. У насъ до сега се улесняватъ само малцина крупни производители.

— Ами каква щета имате отъ желѣзницата? — Попитахъ азъ.

— Като ти шавне коньтъ или друго добиче отъ вратата да пасе по поляната и го уловятъ стражаритѣ на желѣзницата, десеть лева глоба! Отговори бай Петъръ. Тия дни на единъ сиромахъ зехѫ 20 лева.

Единъ отъ нашитѣ другари забѣлѣжи, че единственіятъ приходъ на държавата, който правилно се увеличава, билъ глобитѣ. Тѣ растѫтъ бърже и нашитѣ финансови министерства могѫтъ чрѣзъ тѣхъ радостно да посочатъ на народа единъ отъ многовиднитѣ успѣхи на държавата.

— Много глоби има, господине сега — рече бай Петъръ. Ето за тютюна. Сѫдихѫ ме тая година и ме глобихѫ. Намѣрихѫ ми колкото за двѣ лули, ходихъ на Враца и тамъ ме осѫдихѫ. Имахъ и адвокатинъ, единъ добъръ човѣкъ, който не ми зе пари. Той казваше на сѫдията, че хичъ не съмъималъ тютюнъ, ама азъ си рѣкохъ правичката: „имаше за двѣ лули“. Защо да лжа? Глобихѫ ме 50 гр.

Тръгнѫхме косо по единъ ридъ между низки букови дървета. Вървѣхме прѣзъ гѫста природна алея. Подъ насъ се начеваше голѣма стръмнина за долината на Очинъ долъ. На юго-истокъ имахме предъ очитѣ си омайна гледка; купища отъ хълмове, височини и дълбоки долини, между които най-рѣзко личеше самата Искърска долина и задъ нея дълбока и вита друга една, идеща отъкъдѣ мънъстира *Седемь прѣстола*. Добре изморени излѣзохме на водораздѣла между Очин-долската и друга една долина съ право южно направление къмъ селото Звѣрино. Послѣдната имаше пленителенъ изгледъ, обрасла съ гѫсти гори и заградени отъ сѣверъ съ високи голи скалисти върхове отъ Вратчанската планина. — Това сѫ *Малкитѣ уши*, — каза водачътъ. — Още единъ часъ и ще стигнемъ *Голѣмитѣ уши* и тогава ще навалимъ

къмъ Згори-градъ. Видѣ ни се много далечко. Но никой не се ядосваше отъ дългия уморителенъ пѫть. Напротивъ дивиятъ омаенъ нашъ Балканъ вдъхваше веселость въ дружината. Колко по-весело щѣше да се пѫтува по тия мѣста, ако бай Петровци бѣхѫ весели, ако селата имъ се подновяваха, имотитѣ увеличаваха и стадата размножаваха!

Почивахме и пакъ поведохме приказка съ нашия водачъ.

— По-добрѣ ли бѣше въ турско, бай Петре? — Попитахъ азъ.

— По-добрѣ е било, — отговори селянинътъ, — до като не сѫ се били намѣшали Българетѣ въ турския конакъ. Откакъ се намѣшали Българетѣ като аази въ конацитѣ, станѫло много лошаво. Намѣсто единъ, Турцитѣ почнали да взиматъ два данъка и докарахѫ до тамъ, щото изгубихѫ и единия!

Разбрахме се. Тия малко думи ясно показватъ, какво е било мнѣнието на селянетѣ за едноврѣмешнитѣ наши аази въ конака. Види се, че и днесъ понятието за чиновничеството не е по-добро.

Масата има право. До сега тя добро не е видѣла отъ народната нова интелигенция, може би, съ по-сѫщетвени изключения. Цѣлата тая интелигенция единодушно се стреми да обогатява себе си, като не се замислюва, че съ това се осиромашава народътъ. Пѫтни, дневни, голѣми мѣсечни заплати, пенсии, подаръци, награди — всичко това сѫ срѣдства, да се направи по-охоленъ животътъ на ония, които щастливиятъ случай е изкаралъ малко по-напрѣдъ отъ масата!

— Колко пари се съсипахѫ по желѣзницата! — викаше съ очудванье бай Петъръ.

Да, ами тоя пѫть можеше ли да се направи безъ пари? рѣкохъази.

Истина е, — отговори селянинътъ. — Пари трѣбваха, ама колко отидохѫ на халосъ!

Тукъ моятъ събесѣдникъ бѣше правъ, 150,000 лева сега се даватъ на халосъ за вариянтата. Нѣколко пѫти по сто хиляди има да се даватъ още, до дѣто пѫтьтъ стане пѫть.

Тоя разговоръ докара на приказка единъ отъ нашитѣ другари, който разправи какъ 500,000 лева софиш-

ката община изгубила на халось за необмисленото и неизученото прѣдприятие на електрическото освѣтление на София съ компанията Ганцъ. Та само това ли е?

Имаше още много пѫтуванье. Тръгнѫхме прѣзъ широко пасище. Застигнѫ ни мъгла. Подиръ единъ часъ трудно ходенье дойдохме до *Голѣмитѣ уши* — най-високата точка на нашия пѫть.

„Уши" населението нарича обикновено издигнѫтъ тѣсенъ проходъ между два върха, които стоѫтъ на близо отъ двѣтѣ му страни. Проходътъ не е много дългъ и върховетѣ не сѫ много високи за да бѫде „Клисура"

Слѣдъ 4 часово силно ходенье ние бѣхме на върха на планината. Предъ насъ се разтилаше широка алпийска поляна, по която пасѫтъ говѣда, овци и кози. Изобщо по височинитѣ на Вратчанската планина се простиратъ голѣми пасища, които сѫ извънредно пригодни за развъжданье на говѣда. Поляната, която стоеше прѣдъ насъ. се нарича *Мѣдна*, а височината, на която бѣхме, се казва *Плакалница*. Прѣданието разправя, че тукъ се работили мѣдни руди. Множество работници вадѣли рудитѣ отъ дълбоки подземни дупки. На едно мѣсто пропаднѫла земя и заровила голѣмъ купъ работници. Отъ плача на тѣхнитѣ ближни излѣло името Плакалница.

И, наистина, въ тая поляна има мѣдни руди, които сѫ работени нѣкога. Голѣми купища згурии стоѫтъ по цѣлата поляна. Хлътнѫли мѣста показватъ, дѣ сѫ били старитѣ галерии. Отъ година врѣме насамъ частни лица сѫ се завзели да подновѫтъ работата. На нѣколко мѣста сѫ разчистени старитѣ галерии и е извадена мѣдна руда, за да се изучи, да ли би могла съ прибилъ да се разработва на ново. Въ една отъ галериитѣ сѫ намѣрени много човѣшки кости, което нѣщо потвърдява прѣданието. Една колиба е направена наблизо, въ която стои пазачъ. Работата е прекратена, до като се произнесе анализата за достойнството на рудата.

Наблизо до рудитѣ има голѣмъ планински изворъ, водата на който е прокарана да минува прѣзъ дълги корита, за да може лесно да се поѫтъ голѣмитѣ стада добитъкъ, които пасѫтъ въ околностьта. Около извора има сѫщо тъй згурии.

Слизахме постепенно на долѣ къмъ сѣверъ и се наднесохме къмъ живописната котловина *Згори-градъ*,

която е възхищавала всѣки пѫтникъ. Това е рѣдъкъ чудно красивъ кѫтъ отъ нашата татковина. Една дълбока тѣсна котловина, обиколена околовръстъ съ стръмни планини, ту обрасли съ гѫста гора, ту голи, право отвѣсни съ остри крайща, забити въ облацитѣ. Само отъ едно едничко мѣсто тѣсенъ проломъ (пробой) между гигантски канари извожда отъ тая чудновато мѣстность за къмъ Вратчанското дефиле, край което е построенъ грэдъ Вратца.

Ние не можахме да се нарадваме на омайната мѣстность, отъ която толкова много се е възхищавалъ Каницъ, но за това пъкъ имахме въ очитѣ си друга рѣдка въ природата гледка. Подъ насъ стоеше намѣсто котловината едно голѣмо море отъ мъгла. Ние гледахме, какъ тая мъгла се бие отъ скалитѣ и чудновати колосални кѫсове отъ нея ту излизатъ на високо изъ дълбокитѣ долини, ту слизатъ на долу, отблъснѫти отъ прѣграждаещитѣ ги скали. Надъ насъ се издигаше величествена, колосална, право отвѣсна скала, *Бороби камъкъ* а подъ насъ, въ дълбока, невидима долина, бучеше буенъ потокъ, скачаещъ отъ скала на скала, до като стигне въ Згори-градъ.

Слизахме изъ стръмна вратоломна пѫтека токо речи единъ часъ. До като слѣземъ въ долината, вѣтрищата разгониха мъглитѣ и буенъ дъждъ ни измокри до коститѣ.

Въ дъното на долината лежи малко селце *Згориградъ*. По прѣдание тукъ нѣкога е била недостѫпната крѣпость на гр Вратца. Турцитѣ сѫ изгорили старото военно становище. Послѣ намѣсто него се е появило малко селце, което отъ изгорения градъ се нарекло Згориградъ.

Бѣхме причекани отъ много приятели на една воденица и богато нагостени.

Единъ енергиченъ Вратчанинъ се завзѣлъ да опитомни тоя дивъ и прѣлестенъ край. Издигнѫлъ хубава воденица, посадилъ голѣмо количество черничеви дървета, посадилъ много овощни дървета и има намѣрение да уреди образцова бубарница. Мъже, подобни на този трудолюбивъ и енергиченъ момъкъ сѫ истинскитѣ носители на културата между нашето население, понеже нагледно му показватъ, какво може да се направи съ

умѣние, съ частна инициатива и съ трудъ.

Още единъ часъ трѣбваше да пѫтуваме до Враца. Минѫхме между гигантскитѣ стѣни по тѫмно. Единъ каменен проломъ около 30 метра широкъ, отъ двѣтѣ му страни право отвѣсни голи скали, образува „Вратцата“ на стария градъ, които сѫ дали и името му. Картината е великолепна и заслужава да се види, като една отъ рѣдкитѣ хубости на нашето отечество. Безсъмнено е, че згориградската котловина е била нѣкога планинско езеро, водитѣ на което съ вѣкове сѫ пробили скалитѣ и се е образувалъ тѣсния сегашенъ пробой, въ дъното на който пълзи бистрата Вратчанска рѣкичка.

Малко по на сѣверъ, край дефилето, има голѣмъ изворъ, отъ който се пои градътъ. Има стари водопроводи, които водѫтъ водата. Сега сѫ проектирани нови водопроводи съ чугунени тръби.

Наблизо, по скалитѣ се съглеждатъ остатки отъ стари стѣни, които сѫ защищавали вратитѣ на и тъй недостѫпната някогашна Вратчанска крѣпость.

Съвършено се бѣше стъмнило, когато посрѣдъ ужасни свѣткавици и гърмотевици влѣзохме въ тѣснитѣ улици на града.

Ние сме въ Вратца. Това е старъ български градъ. До скоро врѣме въ него е цъвтѣла мѣстна търговия, и винарството е било добъръ поминъкъ за населението. Сега градътъ е овехтѣлъ, улицитѣ му сѫ пусти, кѫщитѣ полуразрушени, двороветѣ разградени Кметството поискало да го прѣустроява и разрушило това, което врѣмето не могло да доразсипе. Чаршията сега прилича на развалина. Дъждътъ е направилъ кални и непроходни градскитѣ улици. Дървета и камънье отъ разрушенитѣ кѫщи още повече прѣчѫтъ на движението. Само двѣ стари кули и двѣ нови училища обръщатъ вниманието на пѫтника. Кулитѣ ни напомнюватъ тежкитѣ кърджалийски врѣмена, а училищата ни показватъ, че ние живѣемъ въ ново врѣме, когато просвѣщението господарува. Жално, че народътъ изгуби и въ тѣхъ вѣрата си. Всрѣдъ града има паметникъ на Ботевъ. Една бронзова, злѣ направена статуя стои на каменна основа. Около нея 4 желѣзни колове съ натъкнати на тѣхъ глави правятъ

още по-грозно зрѣлището. Край града има образцова бубарница. Казвать, че Враца може да стане копринарски центъръ, а около него въ голото „Гладно поле“ нѣма още ни една черничова градина. Хубава съборна църква, наречена „Болярска“ украшава южния край на града. Около нея е старата Болярска улица, населявана въ старо врѣме отъ болярски кѫщи, по-послѣ изтурчени или прокудени.

Градътъ е пъленъ съ войници. Голѣми казарми на западния му край побиратъ почти два полка. Враца е направенъ военененъ центъръ за сѣверозападна България. Тукъ е вече сѣдалището на Видинската дивизия.

Има вѣра, че градътъ ще почне да се придига. Повече да пада не може. Нѣма кѫде. Ако се повдигне лозарството съ американската лоза, ако се усили копринарството съ саденье черничови градини, ако се подобри скотовѫдството съ уреждането износа за Цариградъ, има се надежда тоя добъръ градъ да се съсвѣсти и развие съ успѣхъ. Ако ли не, той ще стане голѣмо разсипано село, на каквото вече приличатъ много наши градищѫ.

Спахме така, както могѫтъ да спѫтъ хора 7 часа пѫтували пѣши изъ стръмна планина. На сутриньта господарьтъ на хотела ни разказа какъ будната полиция още прѣзъ нощьта искала да напише имената на новодошлитѣ пѫтници т. е. да ни разбуди и олицесвидѣтелствува. Добрѣ направилъ хотелиерътъ, че се възпротивилъ, инъкъ зарадъ похвалната ревность на властьта ние щѣхме да изгубимъ едно добро отморно спанье.

Вратца празднува 18 май отъ освобождението насамъ, понеже въ тоя день паднѫ Хр. Ботевъ, убитъ въ Вратчанската планина при Челопекъ. Сега тоя день е и княжески праздникъ. Градътъ бѣше пъленъ съ софишкитѣ студенти. Поройниятъ дъждъ не позволи празднуванъето. Студентитѣ положиха голѣмъ вѣнецъ на Ботевата статуя и държахѫ патриотически рѣчи.

Ние се върнѫхме въ София чрѣзъ Мездра. Това селце, което станѫ извѣстно поради станцията си, е 14

килсметра на истокъ отъ града. Пѫтьтъ е добъръ и околностьта му доста хубава. Върви се постоянно покрай политѣ на планината, която е обвита вече въ гора. Склоноветѣ на планината сѫ стърмни, между тѣхь слизатъ въ дъждовно врѣме буйни потоци. На живописни тераси сѫ наредени селцата Павулче и Челопекъ. Въ околностьта на послѣдното е станѫло послѣдното сражение на Ботевата чета съ турцитѣ, въ която е убитъ Ботевъ и четата пърснѫта.

На дѣсно отъ пѫтя тече малката *моравишка рѣкичка*. Селцето *Моравица* е живописно разположено надъ гористъ хълмъ. Туку до него е издигнѫта нова голѣма воденица съ европейска уредба. До устието на моравишката рѣкичка въ Искъра се издигатъ отъ дѣсна страна остатки отъ крѣпость, а отъ лѣва страна стърчи голѣма спиртна фабрика — добъръ признакъ на култура.

Малкото селце е пърснѫто около старата крѣпость, Самото негово име показва, че е по старо отъ славенството въ тия мѣста.

Около станцията сѫ пърснѫти стотина кола натоварени съ кукурузъ. Тѣ чакатъ по цѣли дни, до като желѣзнопѫтното началство намѣри възможность да имъ достави вагони за стоварванье на храната. Бѣднитѣ хора губѫтъ скѫпото си врѣме, добитъкътъ имъ гладува, а началството е сбъркано и не може или не умѣе да помогне. Въ нашата чиновнишка бюрокрация се е съставило най-нелѣпо мнение за интереситѣ на народа. Никому на умъ не дохожда, че като се съсипва населението, подкопва се и самата основа на държавното ни сѫществуване.

Бѣхме на гости въ Бошняковитѣ воденици. Многочислено семейство ни посрѣщнѫ съ рѣдка българска гостоприемность. Три стари воденици сѫ построени една до друга съ по 9 камънье. Край тѣхъ бучи силно придошлиятъ Искъръ отъ скорошнитѣ дъждове, а по дѣсния брѣгъ на рѣката се разтилатъ красиви горски хълмове и долини. Изобщо отъ Мездра на къмъ Дунава Искърското корито е много весело. Около рѣчната матка има плодородни наносни долини, по които става най-добъръ кукурузъ, има добри пасища за говѣда и

овци, а отъ наоколо има живописни високи гористи брѣгове.

На вечерьта се отправихме съ трена за София. Веселото студенчество пакъ напълни вагонитѣ. Щомъ се напусне станцията, настава искърскиятъ проломъ прѣзъ планината. Отъ лѣво на рѣката се издигатъ високи планински скали. Въ подножието имъ има остатки отъ старо градище, *Курбинъ градъ*, споредъ прѣданието. Отъ дѣсно е растлано селото *Люти бродъ* и малко на вжтрѣ въ единъ дивъ планински кжтъ е скритъ стариятъ *Черепишки манастиръ*, старъ по години, често въспѣванъ отъ народа поради едноврѣмешното си значение, сега изпаднжлъ, овехтѣлъ и застарѣлъ, при всичко че има добри недвижими имоти, които му осигуряватъ по-добро сжществувание отъ сегашното. По на западъ желѣзницата се промушва прѣзъ грозната скалиста планина, минава покрай бедното селце Звѣрино, което свѣнливо гледа отъ лѣвия брѣгъ на Искъра на бързия тренъ, пронася се покрай Елисейна, отъ гдѣто се наченваше нашия пжть прѣзъ планината и съ страхъ достига до грозния разсипанъ тунелъ. Сега тукъ трѣбваше да слѣзнжтъ и да минжтъ пѣши страшното мѣсто, защото дъждозетѣ бѣхж поразровили ровкия хълмъ надъ пжтя.

Незабѣлѣзано и весело се минава Искърскиятъ проломъ съ желѣзницата. Ако се спази гората му, той ще бжде най-живописното мѣсто за разходки изъ София: ако ли не се пази, ще имаме втори оголени и огрозени Драгомански върхове.

В. Кънчовъ.

Народно тържество.

Глухоровъ е тихъ, спокоенъ и благочестивъ градецъ, сгушенъ въ една пазва на Стара-Планина. Щомъ зайде слънце, смиречитѣ Глухоровчени си затварятъ дукянитѣ, прѣбиратъ се въ кѫщи съ наведени глави, похапватъ какво Господь далъ и лѣгятъ да спѫтъ едноврѣменно съ кокошкитѣ. Като се мръкне пазарьтъ опустява.

Глухоровчени казватъ, че нѣкога тѣхния градецъ билъ веселъ, даже расхайтенъ. — Тогасъ, — казваше ми единъ старъ и недоволенъ отъ новия редъ попъ, — хората се веселяхѫ и на „Богъ-да-прости", а сега и по свадби подсмърчатъ. Тогазъ имаше и прѣзъ поститѣ *вина и елеа*, а сега нѣма и прѣзъ мѣсници! И дѣдо попъ съ въздишка повтаряше: *Нищета духа смиряетъ*!

Всѣка вечерь азъ самъ-самичекъ блуждаехъ по кривитѣ Глухоровски улици и рѣдко срѣщахъ нѣкѫде или постало псе, което дири забравено — отворени врати, или задрѣмалъ до нѣкой плетъ стражарь, или лудиятъ Минчо, който едничъкъ е спазилъ нѣкогашната безгрижность на Глухоровчени.

Глухоровскитѣ улици бѣха едно врѣме тѣсни и мѫчно проходни, а сега, понеже сѫ съединени съ двороветѣ, може да се скита човѣкъ, на кѫдѣто му скимне. Изглежда, като, че цѣли части отъ Глухоровъ сѫ едноградица, защото само по далечни крайща се виждатъ прѣживѣли стари плетища, правени въ турско врѣме, кое за луксъ, кое отъ страхъ. Сега, благодарение на родолюбивитѣ стремежи на властьта да прѣустройва заедно съ жителитѣ и градоветѣ, — и въ Глухоровъ се съглеждатъ признаци отъ нововъведения По нѣкои посоки, намѣркани за бѫдѫщи улици, е насипанъ дебелъ слой камънякъ, свлеченъ отъ планинскитѣ сипеи. Това е наистина яко незгодно за неупражнени крака, но никой не може да откаже, че то не е бѣлѣгъ за напрѣдъка на града,

И така азъ се скитахъ изъ Глухоровскитѣ мълчеливи улици, незабѣлѣзванъ отъ никого, и усѣщахъ душевно спокойствие, подиръ тежкитѣ свѣтовни бури, що ме налетѣхѫ.

Навикнѫлъ вече на Глухоровската тишина, азъ бѣхъ особенно изненаданъ, когато една вечерь съгледахъ въ гѫстия мракъ свѣтлинка, която срамежливо се показваше изъ вратитѣ на нѣкой дюкяни на пазаря. Наистина, и по-прѣди внимателния наблюдатель може да забѣлѣжи блѣщукане на градскитѣ фенери, но затова бѣше потрѣбно напънь на зрѣнието. А сега, безъ особенъ трудъ, се забѣлѣзваше какъ изъ малки мъгливи фенерчета се подаватъ тихи лѫчи и освѣщаватъ излизанитѣ отъ вѣковно ходене бѣлезникави калдърмни камъни,

Изъ началото азъ бѣхъ почти разтревоженъ, но скоро се успокоихъ, като узнахъ високитѣ патриотически побуждения, които бѣхѫ накарали Глухоровчени да смутѫтъ нощьта. Единъ стражарь умилно ми разказа, че тая вечерь има народно увеселение, понеже днесь било царски праздникъ

Колкото повече приближавахъ центра на града, толкозъ по-често се виждахѫ освѣтени дукяни Стори ми се даже, че видѣхъ засмѣни граждани, въпрѣки твърдението на Глухоровския недоволенъ попъ, който казваше, че смѣхътъ билъ отдавна напуснѫлъ Глухоровъ, поради духосмирението. На нѣкои мѣста даже занаятчийски чираци, увлѣчени белкимъ отъ общото настроение, се подкачихѫ и гонѣхѫ покрай дукянитѣ. Надъ дългитѣ овѣхтѣли стрѣхи се развѣваха горделивитѣ народни знамена. Само мѫчно бѣше да се разпознаѫтъ тритѣ цвѣта на тѣхъ, едно отъ дълго и различно употрѣбление, а друго поради нощната дрезгавина.

Широкъ мегданъ украшава средината на Глухоровъ — и срѣдъ тоя мегданъ бѣше центра на тържеството. На единъ дебелъ колъ е натъкната, издънена отъ една страна стара тенекиена печка, натъпкана съ запалени кѫсове отъ катранени бурета. Буйни кървави пламъци, размѣсомъ съ гѫстъ димъ, фучѫтъ къмъ небето и освѣтляватъ широкиятъ мегданъ. Омайна картина се очертава околовръсть. Къмъ една страна блѣщѫтъ увиснѫлитѣ прашни клоне на нѣколко зелени върби,

между които се подава бронзовата глава на великия герой, комуто патриотичнитѣ Глухоровчени сѫ увѣковѣчили паметьта не само съ статуя, но и съ шадравенъ. Червенитѣ подвижни пламъци правятъ страшно лицето на юнака и менъ ми се стори, като че той сърдито нѣкакъ клати глава. Види се той не знае, какви високи патриотически побуждения сѫ принудили Глухоровчени да развалятъ нощната тишина! На друга страна се освѣтлява пъстро кафене. На дървенитѣ му миндери сѫ насѣдали кръстатъмъ стари и млади турци; тѣ сърбатъ кафе изъ широки багдатски филджани и на облаци димъ се вие отъ тѣхнитѣ дълги кехлибарени чибуци — горделиви останки отъ минѫло величие! Безсъмнено, и сърдцата на мухамеданскитѣ Глухоровчени сѫ почувствували своитѣ граждански длъжности. — Инъкъ какво би ги накарало и тѣхъ да отдаватъ дань на народното тържество? Прѣдъ камането на мегданя се мѣркатъ самодоволнитѣ физиономии на почтени глухоровски първенци, гордость не само на Глухоровъ, а и на цѣлото отечество. Тукъ сѫ и прѣдставителитѣ на най висшата гражданска и полицейска власти. А около горящия стожеръ десетина босоноги дечурлига, прѣдставители на възрастающето поколение, подскачахѫ, гонѣхѫ се и се смѣехѫ, давайки особена прѣлесть на картината.

Отдалечъ нѣйдѣ се счу гласъ на музика. Обществото настръхнѫ уши, а дѣцата се спуснѫхѫ съ ушераздираещъ писъкъ на посока къмъ свирнята. Не се мина много и Глухоровский мегдань се развесели още повече отъ неподражаемата градска музика. Всичко наоколо доби тържественъ видъ. Дѣцата замлъкнѫхѫ, отъ катраненитѣ дъски избухнѫхѫ нови голѣми пламъци, като езици на ламя Глухоровскитѣ първенци се усмихнѫхѫ многодоволно, и турцитѣ отъ кафенето даже извихѫ глави къмъ достозабѣлѣжителното зрѣлище.

Музикантитѣ се отличавахѫ по пѫстротата на лицата си, на обѣклото и на инструментитѣ си. Тѣ представяхѫ, меже да се каже, подпълно модерна българска музика въ всичкото ѝ разнообразие. Начело вървѣше старъ ветеранъ, облѣченъ полу-военно полу-граждански, съ дълга широка жълта тржба, прѣвита прѣзъ гърба му. Янъ Кошка отчаяно надуваше колосалния инструментъ и отъ широкото тенекиено гърло бухтѣше такъвъ буонъ

гласъ, който може да стрѣсне и най-безстрашливото сърдце. По всичко личеше, че Янъ Кошка и тржбата му, като сж служили дълго врѣме въ войската, добили сж особенно военно настроение. Слѣдъ него гордѣливо стжпваха другаритѣ му, двама по двама наредъ. Испърво дългоносъ флейтистъ и мургавъ зурладжия, послѣ цигулка и пискунъ, послѣ сантуръ и дааре, сетнѣ гръмогласенъ тжпанъ, изцѣло изработенъ отъ магарешка кожа, и най-отдирѣ оглушителни звонки зилове.

Свирѣше се нѣкаква чудна източна мелодия, която унесе публиката и по всички лица се изрази дълбоко благоговѣние прѣдъ искуството. Очитѣ на градския кметъ се насълзихж отъ душевна радость, и той поржча да напожтъ, на смѣтка на благодоволната община, до сита славнитѣ глухоровски музиканти.

— Урраа! — извика огнепазителя.

— Урраа! — подзехж околнитѣ.

Музиката изведнжжъ пригласи на възторженитѣ възгласи. Тя нададе такъвъ величественъ ревъ, щото турцитѣ отъ кафенето се ихпоплашихж и единъ прозорецъ се строши, хласнжтъ отъ една глава.

Янъ Кошка махнж съ костеливата си широкодланна ржка и ревътъ моментално се прѣкжснж.

Отсрѣща на грамадата камъне се исправи, високъ, едъръ, мустакатъ мжжъ, многоизвѣстниятъ глухоровски началникъ на нощнитѣ пазванти, Дели Пашкулкйо, отвори юнашки устни и съ гърмливъ гласъ изченж тържественна рѣчь:

— Господа глухоровски граждане! Днесъ е великъ народенъ праздникъ и велико веселие, затова народа се радва и тържествува съ отчаяно сърдце! . . .

Послѣдва тържественно мълчание. Ораторътъ почервенялъ отъ душевно вълнение и отъ кървавитѣ катранени пламъци, съ трепярящи ржцѣ разгъваше нѣкакви написани листа, които трѣбваше да го ржководятъ въ смѣлото му прѣдприятие.

— Достойни Глухоровски граждани! Тоя славенъ праздникъ, който е огледало на цѣлия народъ, показва, че ние знаемъ да почитаме народнитѣ тържества, които не сж нищо друго, освѣнъ народна слава, достойна за нашитѣ народни водители, които воджтъ нашия достоенъ народъ къмъ . . . къмъ . . . вѣчно спокойствие! . .

Ново мълчание. Народа гледа съ благоговѣние. Оратора обръща бързо голѣмия написанъ листъ ту на една, ту на друга страна; отъ лицето му потече потъ като градъ.

Въ това врѣме се чу ненадѣйна весела пѣсень и всички обърнѫхѫ глави къмъ паметника. Тамъ лудия Минчо, заскачалъ като нощна хала, пѣеше съ всичкия си гласъ:

Не омръзна ли ти, Ботйо, не досади ли ти.
Се правъ да стоишъ, Ботйо, да гледашъ!
Се да гледашъ, Ботйо, — рая пощурѣла,
Рая пощурѣла, Ботйо, рая оглупѣла!

Оратора бѣше онемѣлъ. Всички изглеждахѫ като вкаменени. По едно врѣме градскиятъ приставъ се досѣти за длъжностьта си, и връхлете херойски върху нарушителя на тържеството. Лудия Мйнчо не го дочака. Той отскочи, хвърли се на бѣгъ, като кошута, и дългата му бѣла долама се развѣ подиръ него, като гемеджийско платно! Сюрия дѣца, като вихрушка се впуснѫхѫ подиръ него. Едно извика: — Да живѣе Минчо! а другитѣ изпищѣхѫ — у р р а а!

* * *

Настанѫ полунощь и тържествующитѣ Глухоровчени се разидохѫ. Смиренитѣ занаятчии и разнопродавци тихо притворихѫ старитѣ потъмнѣли капаци и съ наведени глави полека заминавахѫ по домоветѣ си. Послѣднитѣ искри отъ катраневия стожеръ една по една се унисахѫ къмъ небето и за мигъ освѣтлявахѫ мегданя, който вземаше пакъ обикновенний си изгледъ, — умилителенъ и достоенъ за тихия и спокоенъ Глухоровъ. На една страна бѣхѫ налѣгали славнитѣ глухоровски музиканти, а на другата — градската нощна пазванска гвардия и, като че за продължение на тържеството, цѣпѣхѫ въздуха съ юнашкитѣ си хъркания. Глухоровъ отдавна спѣше.

А далечъ на небето надникнѫ островърхъ мѣсечко и усмихнѫтъ застла земята съ блѣдна свѣтлинка.

В. Кѫнчовъ

Отецъ Герасимъ отъ с. Търсия, воденски окрѫгъ костурска епархия*)

На всѣки занаятъ има два вида работници. Едни работятъ занаята само защото иматъ интересъ отъ него, а други защото го обичатъ, защото намиратъ удоволствие въ работата си. Голѣмото болшинство занаятчий сѫ отъ първия родъ, твърдѣ малцина, на стотехъ единъ вероятно ще се намѣратъ, които вършатъ една работа чисто и просто отъ любовь къмъ нея.

Отъ тоя втори видъ работници е отецъ Герасимъ, който тихо мирно учителствува 27 години въ едно скрито селце безъ да мисли за некакво спечелване на богатство, или на слава или пъкъ на чинъ. Всѣки знае колко е труденъ пѫтьтъ на учителитѣ, а особено на народнитѣ учители! Това не е само по насъ, на сѣкѫдѣ е тъй. Тия които отварятъ очитѣ на човѣцитѣ, които ги учатъ на единъ отъ най добритѣ занаяти, сѫ винаги сиромаси и често прѣзрени. Ето защо ние вадиме на свѣтъ такива рѣдки случаи, които трѣбва да служатъ за примѣръ на младото поколение.

Отецъ Герасимъ е роденъ въ с. Търсия. Баща му е билъ попъ въ селото; Той провсдилъ малкия си синь въ св. Гора да се научи книга. Синътъ научилъ книга и се покалугерилъ още много младъ. Отецъ Герасимъ обичалъ много да чете и пише и съ това обръщалъ вниманието на светогорскитѣ старци върху себе си. Единъ отъ тия старци повикалъ единъ пѫть младия Герасимъ при себе си и му далъ Историята на отецъ Паисия да я прочете. Отецъ Герасимъ прочелъ два пѫти и три пѫти тая книга, и се замислилъ. Той разбралъ много нѣщо отъ тая книга. Не се минало мѣсецъ врѣме и младия монахъ оставилъ св. Гора за винаги. Той се завърналъ въ дома си въ с. Търсия на 1867 година и още тая година се завзелъ за работа.

*) Изъ незавършенитѣ работи на В. Кѫнчовъ.

Най-първо той зговорилъ селенитѣ да си направятъ едно училище и щомъ като това станало отецъ Герасимъ събралъ селскитѣ дѣца и почналъ да ги учи на славяно-българска книга. Училъ ги е това, което е знаялъ. Училъ ги е да четатъ църковнитѣ книги, училъ ги е да пишатъ и да правятъ есапи. Какво е получавалъ отецъ Герасимъ за своя трудъ? Хлѣбъ и облѣкло отъ селото. Та и отъ друго нѣщо не еималъ нужда. Не се е ограничилъ само съ школето отецъ Герасимъ. Той събралъ селенитѣ и имъ разказалъ, че тѣ трѣбва и църква да си направятъ. Селенитѣ били съгласни и избрали отецъ Герасимъ да бѫде настоятель на работата. Съ общъ трудъ работата била готова за една година отгорѣ. Селенитѣ си имали хубава църквица. А църквитѣ по насъ сѫ истински народни храмове. Църквата въ насъ извършва двѣ голѣми работи за населението Тя поучава хората на добъръ животъ, тя подържа и школитѣ на населението. Едно селско училище безъ църква е куцо, днитѣ му сѫ кѫси.

До тукъ отивало всичко хубаво на отецъ Герасимъ. Отъ тукъ нататъкъ той е трѣбвало да се бори съ невежеството на висшето духовенство съ невежеството на селскитѣ попове и най-сетне често пѫти и съ самитѣ селени и съ голѣми мѫки трѣбвало да върви напредъ. Благодарение на подържката, която той е намѣрвалъ въ Костурскитѣ мѣстни власти, които сѫ го познавали като добъръ и честенъ човѣкъ, благодарение на неговата силна воля, на неговия характеръ и на любовьта която той е ималъ къмъ работата си, той е можалъ до сега да се одържи и на стари години да продължава работата си съ сѫщата енергия както прѣди 27 години.*)

*) Даваме мѣсто на този недовършенъ очеркъ на В. Кѫнчовъ. не само защото въ него се описва дѣлото на единъ скроменъ, но цѣненъ народенъ труженикъ, а и защото въ него прозиратъ симпатиитѣ на В. Кѫнчова къмъ народнитѣ учители и идеализма съ който и тѣ и той сѫ се прѣдавали на дѣлото.

Отъ Комитета.

Василъ Кжнчовъ.

(Биографиченъ очеркъ).

Василъ Ивановъ Кжнчовъ е роденъ на 14 юли 1862 година въ гр Вратца отъ еснафско семейство. Той е пето дете на своитѣ родители, които бѣха загубили преди него и четиритѣ си деца (Петко, Христо и Мария по на 2—3 месеца, а Дила — на 6-та година, отъ дифтеритъ). Бащата на Василъ Кжнчовъ — Иванъ бъчварьтъ, родомъ отъ Вратца, билъ тихъ и простичъкъ българинъ. Среденъ ръстъ, съ правилна и здрава конструкция. Въ махалата минавалъ за човѣкъ, който може да влияе съ съвета си. Билъ е много набоженъ и редовно ходелъ въ църква Макаръ и човѣкъ безъ образование, каквито бѣха повечето отъ нашитѣ еснафъ-хора въ онова време, той билъ надаренъ съ здравъ разсъдъкъ и трѣзво гледалъ на всичко. Майката на Кжнчова — Кжна Ценова, родомъ отъ Вратца, била сираче когато се омжжила. По външность тя била висока и суха, но изпечена жена Не е могла да живѣе въ дружба съ съседитѣ и съ роднинитѣ на мжжа си; била умна но много нервозна. Въобще тя се отличавала съ крайно чувствителния си темпераментъ. — Въ семейството на Иванъ бъчваря живѣела още и майка му — Първа Ценова, родомъ отъ с. Махла (Берковско). Тя била извънредно здрава и енергична жена; починала на възрасть около 100 години. Семейството живѣело въ прихлупена малка кжщица въ крайградската махала „Кокошарска капия“. Въ една часть отъ кжщицата, приспособена за работилница, работелъ занаята си — бъчварлъкъ— Кжнчовия баща. Много често нощнитѣ минувачи покрай кжщицата на Иванъ бъчваря сж го виждали въ работилницата да върти бъчварската брадва. Той работелъ неуморно и денемъ, и нощемъ. Приходитѣ отъ занаята били добри. Жена му пъкъ се грижела за кърската работа, плодоветѣ отъ която напълно задоволявали нуждитѣ на семейството. Между съпрузитѣ имало любовь и сговоръ; радостни дни посрѣщали и изпращали тѣ подъ стрѣхата на своята бедна, малка кжщица,

Детето Василъ, поради загубата на четиритѣ деца преди него, расло първитѣ години подъ извънредно нежнитѣ грижи на майката, умнитѣ съвети на бабата и силната любовь на бащата. Всички се грижели за него съ редко внимание. Когато Василъ станалъ на 5—6 години, той ясно забелезалъ две противоположни страни, отнасящи се различно спрямо него. Отъ една страна, майката ревниво пазела своя синъ. Тя искала да го гледа непрестанно около себе, не го пускала да се отдалечава често отъ кѫщата и всѣкога грижливо следѣла кѫдѣ е и какво прави нейния Василъ. Отъ друга страна пъкъ, бабата го пускала да ходи кѫдѣто си ще; тя никога не го спирала, когато той я питалъ да отиде нѣкѫдѣ. Често пѫти, когато майката не пускала сина си, бабата се изправяла и съ съвети или резко противопоставяне не й давала да спира детето. Бабата привличала детето още и съ своитѣ приказки, които то извънредно обичало да слуша. Тя го коткала и приспивала често съ тѣхъ, когато майката си имала работа или била по кѫра. Василъ се обръщалъ винаги къмъ баба си за каквото и да било — дори и когато искалъ хлѣбъ: „Дърто! дай ми хлѣбецъ“ или „Дърто! дай ми качамакъ“. Бащата на Василя не се бъркалъ въ работитѣ на дветѣ жени, относно държането имъ спрямо детето, защото виждалъ, че и бабата, и майката иматъ право. Той гледалъ да влияе на детето повечето съ примери; въ обноскитѣ си спрямо него билъ доста въздържанъ, но извънредно внимателенъ и неженъ.

Кѫнчовъ тръгналъ на училище презъ 1868/9 учебна година — когато билъ на 6 години. Училищата въ Враца тогава имали два курса — *доленъ*, дѣто постѫпвали новозаписанитѣ ученици, които наричали „чираци“ и *горенъ*, дѣто се учели „калфитѣ“. К. учелъ въ Долно-махленското училище 4 години (отъ 1868 до 1872 г.) при учителя Тодораки, а следъ това при даскала Атанасъ Едрефето. Училъ се е Кѫнчовъ при методата на таблицитѣ и пѣсъчницата и при възпитателнитѣ мѣрки: пръчки по ржцетѣ, фаланга и бой по голо, стоене на колѣне върху кукурузени зърна, затворъ въ тъмна стая, разпѫване на стената, търкане на пръститѣ по пѣсъкъ, почернюване на лицето, разчекване на устата и плюване въ тѣхъ и др. п. Тия наказания особено усърдно упо-

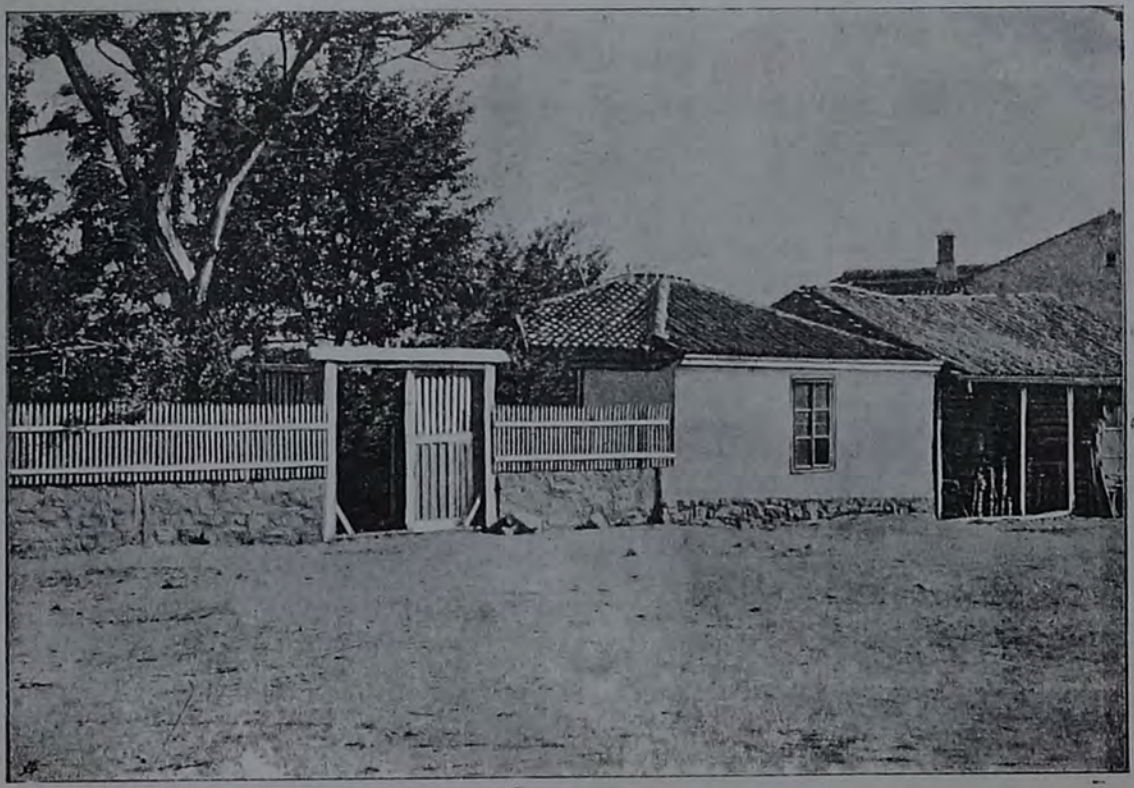
требявалъ Даскалъ Едрефето, който ималъ порока да се явява въ класа пиянъ и да спи въ време на урокъ. До колкото си спомнятъ Кжнчовитѣ другари отъ детскитѣ му години, той не ще да е изпитвалъ педагогическитѣ маниери не Едрефето, защото билъ единъ отъ най-добритѣ ученици.

Презъ 1872 г. въ Враца дошелъ за учитель Иванъ П. Славейковъ; той пръвъ турилъ основата на класно училище въ Враца. Чрезъ изпитъ на ученици отъ всичкитѣ училища Славейковъ избралъ по-силнитѣ и изведнажъ отворилъ два класа. Класоветѣ били помѣстени въ зданието на Възнесенското училище. Славейковъ се явилъ като реформаторъ на цѣлото учебно дѣло въ Вратца: таблицитѣ били веднага замѣнени съ буквара, а пѣсъчницата съ черна табла и съ плаки; споменатитѣ по-горѣ дисциплинарни мѣрки били отмѣнени, макаръ тая реформа и да се посрещнала не добрѣ отъ страна на чорбаджиитѣ.

Славейковъ останалъ въ Вратца 3 учебни години — отъ 1872 до лѣтото на 1875 година. Презъ всичкото това време Кжнчовъ е билъ непрекжснато неговъ ученикъ, пръвъ по успѣхъ, отъ I до III класъ. Въ училище му е била възлагана длъжностьта репетиторъ на слабитѣ ученици. Славейковъ задължавалъ ученицитѣ си да размишляватъ върху зададени отъ него въпроси, да се упражняватъ въ излагане на мислитѣ си писмено, въ говорене и въ публично държане на речи. Извънредно голѣмо внимание е упражнилъ Славейковъ още и за събуждане и развитие у своитѣ ученици националното съзнание и патриотически чувства. Това е било постигнато съ уроцитѣ по отечествена история и съ живото участие на любимия отъ ученицитѣ учитель въ революционната дейность на вратчанската младежь — участие, което не е могло да не бжде забелезано отъ ученицитѣ. Особено силно повлияло въ това направление отварянето по инициатива на Славейкова читалище, гдето най-любимото четиво е било това на българскитѣ революционни вестници, пренасяни редовно изъ Ромжния отъ частни лица. „Презъ негово време се въведе строгъ редъ и определено обучение въ нашето училище.“ „Ив. Славейковъ разпали нашитѣ младенчески сърдца съ своитѣ уроци по Българска История“ казваше Кжнчовъ И

отпослѣ той много често повтаряше, че каквото училъ по Българска История въ вратчанското училище, това му останало и презъ цѣлия гимназиаленъ курсъ, и силно негодуваше дето нашитѣ училищни програми даватъ разни и много други знания, но не стоплюватъ достатъчно сърдцата на младото поколение съ познания изъ жизнетворния източникъ на нашето минало. — По всичко се види, че помежду Славейковъ и Кънчовъ ще е имало тѣсна дружба на ученикъ и учитель. „Помня, пише К. въ своитѣ спомени за Ив. Славейковъ, съ каква голѣма радость прочетохъ за пръвъ пжть повѣстьта „Бедния момъкъ," която учительтъ ми даде. И отъ тогава въ менъ се появи непрекжсната жажда за четене." За тази тѣсна дружба сведочи и факта, дето Сл. е каралъ К. да записва и му предава приказкитѣ на баба си, която за това получавала отъ Славейкова шамлии въ подаръкъ. Така че, К. се е упражнявалъ да записва разкази още презъ най-ранната си възрасть. — Изглежда, че Ив. Славейковъ ще да е единственото лице, което е изиграло най-важна роль въ формирането характера и духа на учителя, публициста и писателя Василъ Кънчовъ. Който познава учителската и обществена дейность на Василъ Кънчовъ въ Македония, както и оная на Славейковъ въ Вратца, той ще призние, че при идентични почти обществени и училищни условия, първата е едно пълно отражение на втората. Народниятъ огънь, запаленъ въ гърдитѣ на младия Василъ отъ учителя-патриотъ има решително влияние върху бждащето на неговитѣ умствени занятия.

Презъ време на Възстанието въ 1876 година, когато сраженията на Ботйовата чета съ турския аскеръ около Вратца причинили безпорядъкъ, училището било затворено и 14-годишниятъ Кънчовъ трѣбвало да се прости съ ученическия животъ. За отиване въ другъ градъ да продължи учението си и дума не е могло да става, защото родителитѣ му нѣмали никаква възможность да го издържатъ другадѣ. Занаятътъ на баща му отпадалъ, нуждата се вмъквала полека полека въ кжщата и семейството почнало да търпи оскждицата. — Лѣтото на 1876 година К. прекаралъ безъ определена работа; но това време не минало безъ полза за младия Василъ. Оставенъ малко на свобода и невпрѣгнатъ въ хомотя на

Кжщата, въ която се е родилъ В. Кжнчовъ

безпощадния животъ, той съ своя бистръ детски умъ успѣлъ презъ нѣколкото месеца да си даде точна смѣтка какво е той, какви сж условията всредъ които се е родилъ и израсълъ и какво може да направи всредъ заобикалящата го обстановка.

Зимата на 1876 година наближавала и родителитѣ на Кжнчова почнали сериозно да се грижатъ за своя Василъ като на каква работа да го дадатъ. На занаятъ не имъ се искало да го дадатъ; виждалъ бащата, че отъ занаятитѣ нѣма твърдѣ голѣма облага, пъкъ и слабичкиятъ Василъ не давалъ надежда за добъръ занаятчия. Изборътъ на бащата се спрѣлъ върху търговията. Въ богатото търговско семейство „Ионицови", Иванъ бъчварътъ често ходѣлъ да поправя бъчви, каци, бурета и др., и той отъ своето низко положение на простъ занаятчия гледалъ съ почитъ и удивление на голѣмата работа и цвѣтуще материално положение на това видно тогавашно семейство. Тамъ той решилъ да даде сина си Василъ да се изучи и стане добъръ търговецъ. На Димитровъдень 1876 година Иванъ бъчварътъ, заедно съ своя синъ Василъ, облеченъ съ сури потурци отъ домашенъ шаекъ, широкъ поясъ, ферманце и аленъ фесъ, отишълъ въ кжщата на Ионицови да „цени" (услови) своя Василъ слуга въ бакалницата имъ. Тъй като Иванъ бъчваря билъ добрѣ познатъ на Ионицови, пазарлъка за синъ му Василъ станалъ скоро, той билъ условенъ за 200 гроша отъ Димитровъ-день до Гергьовдень — да слугува въ бакалницата. Господарътъ го прибралъ съ следнята типична благословия: Азъ, байовото, ценувамъ 7 души слуги, пъкъ ти, да даде Господъ, да ценишъ 14 души като излезешъ отъ насъ".

Другитѣ слуги въ семейството, кждето той останалъ да слугува, били прости, неграмотни селянчета и нито съ едно отъ тѣхъ К. не е могълъ да размени свѣстна дума; само въ шегитѣ и лудуванията на тѣзи роби на непосилния трудъ той е участвувалъ, като често е смайвалъ другаритѣ си съ своитѣ майстории да направи смѣхъ и да подиграе. — Много подигравки и грубости е трѣбвало да търпи Кжнчовъ отъ своитѣ другари-слуги. Тѣ били едри и здрави момчета, малко по-възрастни отъ него, а той като малъкъ, слабичъкъ и съ по-друга психология отъ тѣхъ, имъ служелъ за прицелна точка на

подигравки и закачки. Но К. много добре разбиралъ положението и всѣкога отвръщалъ съ смѣхъ, отминаване и несериозности.

Но и като слуга, презъ всичкото време на слугуването, Кжнчовъ не е преставалъ да чете. За това много спомогнала и домашната библиотека на господаритѣ му, въ която се намирали повечето отъ излезлитѣ до тогава български книги. Зачиталъ се е често до забрава въ библията; четелъ е съ голѣмо увлечение „Хаджи Димитъръ", „Геновева" и др., като при всѣки прочитъ е разправялъ прочетеното на околнитѣ. Въ празниченъ день или презъ дългитѣ зимни нощи, господарката му често се обръщала къмъ него съ думитѣ: „А бе Василе азъ много обичамъ тая книга за Геновева, — я вземи да ми я прочетешъ още веднажъ"; — и той съ най-голѣмо удоволствие вземалъ книгата и я изчиталъ цѣлата предъ господарката си. Това е било за него най-голѣмата радость. Когато е искалъ пъкъ да чете насамѣ, той вземалъ книгата и се скривалъ въ избата, кждѣто, необезпокояванъ отъ никого, прекарвалъ по цѣли часове. Кжнчовъ много обичалъ да разпитва единъ отъ синоветѣ на семейството за войводи, писатели и др. извѣстни хора и този последния му разправялъ всичко каквото знаелъ. А когато господарката му почвала да го гълчи за това му отплесване, той отговарялъ: „Стринко, ти ме гълчишъ, ама не виждашъ ли, че това е добро, дѣто ми разправя бай Мито; не е ли добрѣ и азъ да стана като тѣзи хора, за които ми разправя той — да ми ражда и на мене главата нѣщо. На тѣзи думи на 14-годишния слуга, господарката отговаряла съ майчино-снизходителенъ смѣхъ и „А бе какво ще станешъ, нали си малко такова хлапе". Но Василъ си знаелъ своето и неотклонно следвалъ своя пжть.

Двѣ години престоялъ Кжнчовъ като слуга въ семейството Ионицови. Господаритѣ му се грижели за него като за свое дете, никога не го нагрубявали и другъ на негово мѣсто би си останалъ за винаги въ положението слуга, ако не му поработи късмета да стане господарь; но младиятъ Василъ, при всичката добра обстановка, не билъ доволенъ отъ положението си и той си кроелъ планове за бждащето. Тѣзи именно планове го и накарали да напусне презъ време на Осво-

ЧИТАЛИЩЕ „СВЕТЛИНА" БАЛША-ВРАЧАНСКО

бодителната война добрите си господари, за голѣмо тѣхно съжаление, и съ събранитѣ грошове отъ заплатата и бакшиша отъ нѣколко десетки гроша, които господаритѣ му дали за доброто слугуване, далъ подъ наемъ бакалско дюкенче въ работилницата на баща си, който по това време бѣ престаналъ да работи занаята си.

Когато презъ 1878 год. почнали въ Вратца да се устройватъ обществените учреждения, Кѫнчовъ билъ поканенъ за писарь въ общинското управление. Той се съгласилъ веднага на поканата, като вѣрвалъ че ще може да спечели повече пари, отколкото въ своята бакалница. Но и тази нова за него работа не го задоволила и той се простилъ и съ нея презъ априлъ 1879 год. И като бакалинъ, и като писарь, Кѫнчовъ не е преставалъ да взема живо участие въ обществените движения на Вратца. Презъ 1879 год въ Вратца се основало сиротопиталище, което прибрало около 30-40 сирачета, деца на избити презъ Възстанието тракийци. При създаване на това сиропиталище той спомогналъ много съ своитѣ агитации помежду гражданитѣ. Презъ сѫщото време въ Вратца се основало, по инициятивата на училищния инспекторь Мишевъ, читалище, което нарекли „Успѣхъ". Кѫнчовъ и другарьтъ му Орозовъ сѫ били едни отъ най-дейнитѣ му членове при основаването.

Когато е заседавало въ Търново Великото Учредително Събрание презъ 1879 година Кѫнчовъ, за смѣтка на спечелените съ кървавъ потъ грошове, си е направилъ удоволствието да отиде да види това ново за България учреждение. Той е билъ въ Търново при разцеплението на Цанкова и Каравелова и когато се върналъ въ Вратца, разправялъ съ голѣма тѫга за това разцепление и много скърбѣлъ дето не е могло да стане спогодба. Държелъ е страната на Каравелова, като намразилъ Цанкова за голѣмото му русофилство.

По това време Кѫнчовъ е билъ разговорливъ и отворенъ юноша. Между група събрани другари той е умѣелъ да се постави за центъръ на заобикалящитѣ го Въ разговоръ е пускалъ много шеги, а понѣкога дори и циничности. Всѣкога е развеселявалъ съ своя хуморъ група събрани другари.

Времето отъ неговото рождение до 1879 година бѣ преизпълнено съ сѫдбоносни за България събития,

и тия събития не сѫ могли да не оставятъ неизгладими следи въ възприемчивата душа на юношътъ Кѫнчовъ. Той бѣ свидетель на жестоката борба, що води българския народъ за духовното си освобождение отъ Фенеръ; той бѣ свидетель на героизмътъ на Ботйовата чета при Вратца; той бѣ свидетель на Освободителната война. Ако не бѣше настѫпила Освободителната война, която турна началото на новъ животъ за българина Василъ Иванъ Кѫнчовъ, щѣше, може би, да махне рѫка на своето образование и щѣше да остане единъ загубенъ талантъ въ своята бакалница или въ канцеларията на нѣкое учреждение. Новиятъ животъ въ България потърси и по-други хора. Кѫнчовъ схваналъ много добре положението и напѫналъ силитѣ си да добие по-голѣма наука и образование, за да се подготви по-добре къмъ новия животъ. Презъ лѣтото на 1880 год. той държалъ изпитъ при IV-о класното училище като IV-о класенъ ученикъ, а на 28 юли си извадилъ бедно свидетелство и презъ августъ заминалъ съ бедното свидетелство въ джобъ за Ломъ, кѫдѣто искалъ да продължи образованието си като стипендиянтъ. Въ Ломъ, обаче, той не сполучилъ да добие стипендия и като нѣмалъ други средства за издържка, билъ принуденъ да се върне обратно въ Вратца, за да дири други средства. Той се опиталъ да вземе пари отъ нѣкои богати граждани, но не сполучилъ, затова подалъ заявление до градския съветъ, съ което молелъ да му се помогне парично. — „Драго ще ми е да послужа поне малко на родния си градъ, но всичко това отъ Васъ зависи, азъ нѣма вечъ гдѣ и кому да се моля. Ще бѫда въ вѣки признателенъ за добрината, която ще ми сторите и въ всѣкой случай ще сѫмъ готовъ да послужа въ всѣко отношение на родния си градъ“, завършвалъ заявлението си до общинския съветъ младия юноша. По поводъ на това Кѫнчово заявление, Съветътъ решилъ: „да отпусне отъ градскитѣ суми въ пособие на Василъ Ив. Кѫнчовъ, ученикъ отъ Вратчанското четирикласно училище, за да продължи образованието си въ Ломското Реално Училище сто франка (100 фр.) въ правителственъ курсъ.“

Съ отпуснатитѣ сто лева Кѫнчовъ отпѫтувалъ отново за Ломъ съ твърдото намерение да следва до когато може,

На 1 септември 1880 година 18-годишният юноша е вече ученикъ въ IV класъ на Ломската Реална Гимназия. Въ V класъ не го приели, защото въ Враца не билъ изучавалъ нѣкои, предмети, които се изучавали въ IV класъ въ Ломъ. Направили му само отстжпката да го приематъ безъ изпитъ направо въ IV класъ. Първиятъ пжть, когато дошелъ да хлопа за стипендия, не можелъ да сполучи, обаче при второто му идване щастието му се усмихнало и той успѣлъ да добие държавна стипендия отъ 40 лева месечно, която получавалъ непрекжснато до завършването на гимназията. — При постжпването въ Ломската гимназия Кжнчовъ билъ вече младежъ въ 19-та си годишна възрастъ, съ доста определенъ мирогледъ и оседнали възгледи по много въпроси, а особено по политически, къмъ които тойималъ най-голѣма страсть. До колко се е интересувалъ отъ политика показва факта, че още първата година на ученичеството си въ Ломъ, като се сприятелилъ съ съученика си Н. Кановъ, ходилъ редовно при него, за да чете вестникъ „Свѣтлина", който приятелътъ му получавалъ. Съ особно голѣмо увлечение четелъ уводнитѣ статии, по които и разсжждавалъ съ другаря си Кановъ. — Оставало само училището да даде правилно образование и вѣрна насока на даровития юноша. Но Ломската гимназия презъ времето, когато Кжнчовъ постжпилъ и следвалъ въ нея, не била въ розово положение. Учителското тѣло се състоело повечето отъ хора, които гледали на ученицитѣ си като на стадо, което трѣбва търпеливо да слуша само, безъ да прави каквито и до било разсжждения; нѣмало никакви връзки между учителя и ученика. При това се притуряло и честото мѣстене на учителитѣ, което правѣло, щото тѣ да се считатъ като гости на Гимназията и да нехаятъ за нейното преуспѣване. Презъ четиригодишното си следване въ тази гимназия Кжнчовъ правилъ нѣколко пжти опити да отиде въ друго училище, но тѣ останали безъ резултатъ, главно поради нѣмането на средства.

Училището и учителитѣ не сж могли да задоволятъ Кжнчова; това той разбралъ още първитѣ дене като прекрачилъ прага на гимназията. Не оставало му друго, освенъ да подири другадѣ източници за своето образование и дейность; и той ги намѣрилъ въ извънучи-

лищнитѣ книги и ученическото дружество „Зора“, на което станалъ и председатель. Отъ запазенитѣ*) документи отъ архивата на това д-во, които азъ прегледахъ въ Ломъ презъ 1907 год., се вижда, че Кѫнчовъ е билъ душата на дружеството. Ученическото д-во „Зора“ си имало своя добре уредена библиотека и получавало почти всички тогава излизащи български вестници и списания. Но най-голѣмъ интересъ и отъ голѣма полза за ученицитѣ сѫ били седмичнитѣ сказки, които се държели редовно. Въ тѣхъ членоветѣ на дружеството се състезавали като сказчици по разни въпроси отъ българската история, икономическото състояние на България и др. п. Съучеництѣ на Кѫнчова си спомнятъ за много негови сказки по разни въпроси, но въ останалата архива на д-во „Зора“ азъ намѣрихъ отбелезано само за следнитѣ: на 22 I. 1882 г. е държалъ сказка по „положението на българитѣ подъ турското иго, за кърджалиитѣ, за възстанията на сърбитѣ и др. въпроси, които сѫ били въ свръзка съ пробуждането на българитѣ.“ На 9. V. сѫщата година, сказка за „външното обнасяне на ученика“. Въ тази си сказка той е говорилъ за обноскитѣ на ученика извънъ училището, спрямо гражданитѣ, защото билъ забелезалъ, че гражданитѣ въ Ломъ негодуватъ отъ обноскитѣ на ученицитѣ извънъ училището и въобще несимпатизиратъ на учащата се младежь. Причинитѣ на това той отдавалъ на недостатъчното умствено развитие на нашия народъ. За това, твърдѣлъ той, отъ ученицитѣ много зависи съ примерни обноски да премахнатъ това заблуждение и охлаждение на гражданитѣ спрямо учащата се младежь, а следователно и спрямо образованието. И въ 3-4 протокола има отбелезано само „Кѫнчовъ се обеща идущата неделя да държи сказка“. За отбелезване е, че когато Кѫнчовъ билъ ученикъ, въ Ломската гимназия е имало и нѣколко доста събудени македончета отъ разнитѣ крайща на Македония, съ нѣкои отъ които той е билъ много добъръ другарь. Тѣ сѫщо сѫ били членове на д-во „Зора“ и сѫ държели сказки главно за Македония. Такава една сказка е

*) Архивата е било распиляна при единъ отъ честитѣ ученически бунтове по онова време и никой послѣ не се погрижилъ за подреждането и запазването ѝ.

държана отъ Я. Деребановъ*) съ заглавие: „Историческото-географическо положение на града Струга. Търговското и икономическо значение на Струга. Нравитѣ, обичаитѣ и народнитѣ вѣрвания: при раждането, свадбата и погребението. Народното облекло въ Струга. И друга една сказка пакъ отъ сѫщия Деребановъ на тема: „Най-важнитѣ събития, що сѫ ставали въ г. Кюстендилъ (1872—1878 г.) Изглежда, че тукъ, въ Ломската гимназия, Кѫнчовъ най-напредъ се е запозналь съ хората и страната, на която отпослѣ посвети цѣлия си животъ. Дъгли разговори е водилъ той съ другаритѣ си македончета, като не изпускалъ да разпита и за най-дребнитѣ работи!

За даване на представления и вечеринки ученикътъ Кѫнчовъ е билъ всѣкога единъ отъ главнитѣ иниціятори, като понѣкога е вземалъ и роли да играе. Така, при едно представяне на „Велислава Българска Княгиня", той е игралъ ролята на Георги Тертеръ.

Коледнитѣ, Великденскитѣ и лѣтнитѣ ваканции Кѫнчовъ никога не прекарвалъ въ Ломъ. Ваканционнитѣ дни прекарвалъ повечето въ Вратца, но освенъ въ Вратца ходѣлъ често и въ Берковица, Орѣхово, София, Вършецъ и другадѣ. Обичалъ да пѫтува пѣшкомъ и повечето пѫти си е ходелъ до Вратца пѣшъ. Въ Ломъ именно се породи у него най-напредъ онова влечение къмъ пѫтувания, което отъ после се обърна на страсть. Въ ходенето пѣшкомъ е билъ извънредно издържливъ и често пропѫтуввалъ голѣми растояния безъ особна умора.

Лѣтѣ, когато К. си идвалъ въ Вратца, за да прекара ваканцията, около него се събирала на приказки почти цѣлата врачанска интелигенция. Подъ сѣнчестия орѣхъ въ тѣхния дворъ сѣдали другаритѣ на сладки приказки и само високия гласъ на Кѫнчова се чувалъ. Но освѣнъ въ кръга на своитѣ другари, той се опитвалъ да говори и действува и на по-широка публика. Така, на нѣколко пѫти, въ време на официални празници и тържества той е държалъ речи, въ които е ималъ доста голѣмъ успѣхъ. Подобна една речь Кѫнчовъ държалъ веднажъ и предъ Драганъ Цанковъ. Цанковъ билъ на обиколка въ Вратчанско и група съмиш-

*) Учитель въ Дебъръ презъ 1908 год., споредъ моитѣ сведения, събрани отъ г-нъ Н. Мушмовъ, родомъ отъ Струга.

леници го изпратили на тръгване до кѫдѣ селото Мездра. При раздѣлата К. държалъ речь, въ която изказалъ доста свои мнения и съвети къмъ стария политикъ. „На консерваторитѣ не правѣте никакви отстѫпки — ама съвсемъ никакви отстѫпки да не имъ правите," казвалъ гимназистътъ Кѫнчовъ. Съ Цанкова той се познавалъ отъ по-рано, запозналъ се съ него въ Вършецъ, кѫдѣто Ц. билъ едно лѣто на бани. А че К. се интересувалъ отъ политиката страстно, показватъ и неговитѣ писма отъ онова време. Въ всѣко свое писмо той отдѣлялъ и по нѣколко реда изъ областьта на политиката. Ето нѣколко извадки отъ негови тогавашни писма.

„Вѣрвамъ вечъ че знаете за митинга въ Вратца. Азъ ще почна да се хваля съ нашитѣ граждани. Въ София по настоящемъ трѣбва да ставатъ интересни нѣща. Пишете ми нѣщо".

„Ако се интересувашъ нѣщо относително партиитѣ въ Ломъ и Вратца азъ ти пиша. Въ Ломъ всичко спи летаргически сънь: никакви действия, никакви вълнения не ставатъ нито отъ едната страна. Това сѫщото се забелезва и въ ломскитѣ села".

„На 23 мартъ си отидохме въ Вратца почти всичкитѣ ученици вратчани. Тукъ ние намѣрихме голѣми промѣнения. Числото на либералитѣ постепенно се увеличава. Подъ председателството на Дѣда Цанкова тѣ действуватъ енергично, агитацията е развита, чорбаджиитѣ паднаха. Чичо му на Николаева има още 5-6 душъ мекерета последователи. Клубътъ сънува миналогодишната си слава. Тамъ заседаватъ не повече отъ 10-15 подлеци. Голѣма часть отъ гражданитѣ стоятъ вече неутрални. Има около 200 души силни и енергични либерали, а тѣ иматъ 500 единомишленици. Цанковъ работи деятелно и неуморно. Отъ време на неговото стѫпване тука, на Вратчанската телегр.-пощенска станция се увеличи работата. Има особени хора, които единствено се занимаватъ съ пренасяне писма отъ Вратца до Орехово и обратно. Това сѫщото е и въ селата, гдѣто населението страшно е недоволно отъ днешното положение на работитѣ.

„Въ Орехово вие трѣбва да знаете какъ е посрещнатъ Начовичъ отъ кметоветѣ на Орѣховския окрѫгъ".

Съ подобни на горнитѣ цитати сѫ преплетени почти

всичкитѣ му писма отъ периода на неговото ученичество въ Ломъ; а тѣ рисуватъ много добрѣ гимназиста Кънчовъ. По онова време политическитѣ въпроси бѣха едни отъ най-злободневнитѣ и отзивчивата натура на нашия гимназистъ не е могла да се не потопи цѣла въ тѣхъ. За усилването на тази страсть къмъ политиката отчасти повлияла и самата Ломска гимназия, която не можела да му даде по-чиста наука: а жадната за знания и дейность душа се хвърлила съ свойствената си страсть къмъ политическата область. Въ Ломската гимназия, презъ всичкото време на Кънчовото ученичествуване, не е имало учитель, на който да е могълъ да повери съкровеннитѣ си мисли и мечти. Цѣли четири години е трѣбвало да прекара К. въ училище, което нито отчасти го задоволявало; мжчелъ се презъ цѣлото това време да излезе отъ тази среда, но напразно: всички опити и напжни останали безрезултатни и той билъ принуденъ да държи матурата си въ Ломската гимназия. Матурата била издържана блѣскаво и на 7 юни 1884 година Кънчовъ получилъ диплома съ *отличие* при поведение примерно

Гимназиялниятъ курсъ е вече свършенъ. Следъ четиригодишенъ неспокоенъ ученишки животъ, преминатъ въ бурна за България политическа епоха, К. се видѣлъ най-послѣ свободенъ отъ формалноститѣ на гимназиялния животъ. Точно какви сж били плановетѣ и намеренията на дошлия съ зрѣлостно свидетелство за завършенъ гимназиалски курсъ 22-годишенъ младежъ, не се знае, но той още презъ лѣтото направилъ постжпки да заеме учителско мѣсто въ Вратца. Гражданитѣ имали добро мнение за него, та искането му се изпълнило лесно. К. билъ условенъ за главенъ учитель въ IV о класното Александровско училище съ 2000 лева годишна заплата. Положението му въ Вратца като учитель било добро; дадената му заплата била доста голѣма за онова врѣме, а се имало шансъ и за бързо напредване. Но неговиятъ духъ не билъ доволенъ отъ полученото образование. Той мечтаелъ за странство, за университетъ, за наука. Повечето отъ неговитѣ другари и ближни го съветвали да не ходи въ странство, да си остане съ гимназиалното образование, но той не искалъ и да чува тия съвѣти. Никой не билъ въ сила да го от-

клони отъ веднажъ взетото решение. Презъ лѣтото на 1885 год. той успѣлъ да вземе стипендия въ размѣръ 1600 лева годишно отъ фонда „Кермекчиевъ — Народно образование“ и заминалъ за Харковъ да следва Химия въ тамошния университетъ. За живота му въ Харковъ, кждѣто престоялъ само нѣколко месеци, не се знае много нѣщо. Най-ценната придобивь за него тамъ е било запознанството му съ професоръ Дриновъ. Любознателниятъ студентъ обърналъ вниманието на историкътъ Маринъ Дриновъ и този последния въ дългитѣ си разговори съ Кжнчова вдъхналъ въ младия патриотъ идеята да посвети дарбитѣ и силитѣ си въ изучаване етнографията на своето отечество. Та и Кжнчовъ не бѣ роденъ за кабинетенъ природоизпитатель, а още повече за химикъ въ задушливата атмосфера на химическата лаборатория. Той стана естественикъ-химикъ по едничката причина, че такава стипендия може да добие.

Въ Харковъ К. престоялъ до избухването на Сръбско-българската война, когато дошелъ въ България заедно съ други студенти и градинари, за да вземе участие въ войната. Следъ като се свърши войната К. заминалъ не вече за Харковъ, а за Мюнхенъ, кждѣто се записасалъ въ Kocniglich Bayerische Technische Hohschule — по химическа технология. Тамъ той престоялъ до 24 мартъ 1887 г. Ваканцията презъ тази година прекаралъ въ Вратца, а есеньта заминалъ пакъ за Германия, но не вече въ Мюнхенъ — а въ Шутгардъ, кждѣто постжпилъ въ „Königliches Polytechnikum“, сѐ по химическа технология. Презъ пролѣтьта, обаче, на 1888 г., се поболѣлъ, стипендията му била прекратена и той билъ принуденъ да се върне въ България, безъ да завърши. Презъ юни получилъ учителско мѣсто въ Княжевското желѣзарско училище, което заелъ веднага. Той не билъ доволенъ отъ това си назначение, но го приелъ, защото липсата на средства го заставяли да не губи време. Въ училището изпълнявалъ акуратно службата си, но въ Княжево не се свърталъ много и повечето отъ свободното си време прекарвалъ въ София, кждѣто се запознялъ съ много отъ политическитѣ дейци по онова време.

На 1 септември 1888 год., по негово силно настояване, той билъ назначенъ за учитель въ Солунската българска гимназия и незабавно заминалъ за тамъ. Съ

отиването на Кънчова въ Солунъ, за него се начева нова епоха въ живота му. Солунъ го е привличалъ главно съ своя климатъ, кждѣто той мислелъ да поправи разклатеното си здраве презъ време на студенствуването. Но освѣнъ Солунъ, и Македония ще да е теглела току-що завърналия се отъ странство студентъ. Въ България по това време партиинитѣ страсти бѣха изострени извънмѣрно, политическитѣ борби бѣха люти и 26 годишния идеалистъ Кънчовъ неволно тръпнеше отъ тѣхъ; ето защо, той предпочете да отиде въ Македония, да работи на едно поле много по-трънливо отъ това въ България, но пъкъ и много по за предпочитане като за него — човѣка на идеалитѣ. Още въ първитѣ дни, Кънчовъ, стъпилъ въ Македония, подъ южното слънце и силната у него национална любовь, „усети себе си възроденъ; той обикна Македония като никой неинъ най-преданъ синъ и, преизпълненъ съ неизчерпаема енергия, впусна се стремително въ неуморно и широко плодотворно служение на тая българска страна". Иначе не можеше и да бжде — любознателниятъ Кънчовъ не можеше да не се вслуша и да не се вгледа още първия день въ болкитѣ и нуждитѣ на страната, въ която бѣше стъпилъ. Неговата широка натура не можеше да не се открие цѣла за поробения народъ. Стъпилъ въ страната, за която той бѣ слушалъ „вълшебни разкази" още на гимназиялната скамейка отъ своитѣ съученици македончета, въ него още въ първитѣ дни се породи желанието да изучи и да узнае всестранно болкитѣ й. Химията, която бѣ изучавалъ въ Германия не го интересувала, неговата душа копнеела за по-други знания и по-друга дейность, и интереситѣ на поробената страна погълнаха цѣлия Кънчовъ. Още отъ първитѣ негови писма, изпратени до приятелитѣ му въ Враца, се види направлението на Кънчозата дейность въ Македония. Така, въ едно писмо до Орозовъ, съ дата 9 октомври 1888 г. той пише: „Мито, азъ съмъ тукъ вече $1^1/_2$ месеци. Запознахъ се съ тукашния животъ и съмъ вече половинъ македонецъ....

Солунската българщина напредва, при все че тукъ българитѣ сж много малко сравнително съ другитѣ народности, но тѣхното присжтствие се чувствува отъ всички. Солунскитѣ села сж населени съ българи, затова цѣлъ день по чаршията въ земане-даването се слуша българското слово.... Българскитѣ учебни заведения

държатъ първо мѣсто въ Солунъ въ всѣко отношение. Нашитѣ двѣ гимназии сѫ най-уреденитѣ. . . . Колкото Солунъ пред тавява добра картина за насъ, толкосъ, наопѫки, е лошаво нашето положение въ останалата южна Македония. Съ твърдѣ малко изключение, южнитѣ мѣста на Македония сѫ населени съ българи. Но твърде малко отъ тѣзи хора сѫ дошли до съзнание. Грамадното болшинство е въ ржцетѣ на гръцкото духовенство. Усилена енергия и грамаденъ трудъ се изисква още отъ страна на Екзархията. Средня Македония е чисто българска вече. Тамъ нито сърби, нито гърци могатъ да върлуватъ. Въ севернитѣ части сърбитѣ напоследъкъ водятъ усилена агитация, но до сега почти нѣматъ никакви успѣхи... Обиколихъ нѣкои мѣстности около града. Бѣхъ въ едно село вече...“

Учителствуването на Кѫнчова въ Солунската гимназия се отнася къмъ онази епоха, когато тази гимназия, благодарение на отбрани учителски сили, като него самия, Д. Матовъ, А. Тошевъ, Бл. Димитровъ и др., се издигна по високо въ обществото и записа въ актива си нѣколко народополезни дѣла. И тукъ първенство се пада на Кѫнчовъ. Съ своята подвижность, интересуване отъ всичко и абсолютно нескѫпене на времето, щомъ като се отнася за обществена работа, К. бѣше единъ отъ първитѣ инициатори при разрешението на много въпроси отъ общественъ характеръ. Нему се дължи купуване зданието на Девическата Гимназия въ Солунъ чрезъ Евлоги Георгиевъ. Автономията на българскитѣ училища въ Македония сѫщо така дължи доста много нему. И редъ други крупни въпроси отъ общественъ характеръ въ Македония по онова време сѫ свързаеи съ неговото име.

Въ Солунъ К. престоя като учитель въ мѫжката гимназия три години. Презъ 1891 год., обаче, между учителството въ Солунската гимназия се появиха двѣ течения; тѣзи течения докараха разпри и той, противъ желанието му, биде изпратенъ въ Сѣръ за директоръ на българскитѣ училища презъ учебната 1891/92 год. Но на следната година той биде отново върнатъ въ Солунъ за директоръ на мѫжката гимназия.

Като учитель, Кѫнчевъ бѣше образецъ за подражание; той бѣ учитель—майсторъ на дѣлото си. Съ свся

благъ характеръ и благородни обноски, той бѣше станалъ любимецъ на ученицитѣ; като класенъ наставникъ той бѣ гордость на своя класъ. Неговата наставническа дума биваше винаги почетена и изпълнена. Ученицитѣ виждаха въ неговото лице не само идеалния учителъ-възпитатель, но и идеалния общественъ дееца, когото требваше да подражаватъ въ живота следъ свършване гимназията. Неговитѣ ученици станаха добри обществени дейци въ Македония. Той бѣ справедливъ въ укора и похвалата. Въ учителския съвѣтъ постоянно поддържаше принципа за бащински обноски съ ученицитѣ. Въ разисквания по училищни въпроси проявяваше дълбоко проникване въ слабитѣ страни на нашия училищенъ животъ и отстояваше целесъобразността на училищнитѣ програми. Осѫждаше, например, че отечествената история не е поставена на онова положение въ системата на обучението, щото да дава очакванитѣ отъ нея резултати за нашето школно образование. Поддържаше още да се облекчи програмата за зрѣлостнитѣ изпити, защото, по собственитѣ му думи, неговитѣ гърди за пръвъ пѫть изпращели на матурата. Като учитель и директоръ К. се ржководеше въ своята дейность отъ идеята—не да се подготвятъ слушатели за висшитѣ учебни заведения, а ратници за пробуждането на българското население въ Македония. Той искаше да се даватъ на ученицитѣ солидни, но общи познания по наукитѣ и особно залѣгаше за доброто изучване на отечествената история и география. Обичаше той отечествената география и още на втората година въ Солунъ я взе за свой предметъ. Съ уроцитѣ си по география той успѣваше да зачекне найделикатнитѣ национални струни на ученицитѣ си и за тѣхъ всѣки неговъ урокъ по география бѣше цѣль празникъ.

И извънъ училището Кѫнчовъ бѣ народенъ учитель въ пълна смисъль на думата. Въ неговото лице имаме най-добрия образецъ за извънучилищната дейность на учителя. Той напомняше учителя труженикъ отъ непосредствената епоха преди освобождението, въ когото, като въ фокусъ, сѫ съсредоточени всички въпроси отъ общественъ характеръ. Кѫнчовъ притежаваше всички качества на отличенъ общественъ дееца: неспокойна натура, която не можеше да стои нито минута безъ работа, проницателенъ умъ и здравъ разсѫдъкъ да схваща

и решава бързо, всестраненъ интересъ, съ нищо не ограниченъ отъ специалностьта му, богата енергия и инициатива, широка общественость, откритость на убежденията, търпимость къмъ чуждитѣ мнения, справедливъ и безкористенъ въ общитѣ работи, беденъ и пожертвователенъ, трудолюбивъ и скроменъ до пословичность. Още първата година на учителствуването той захвана екскурзиитѣ си по изучаване на Македония презъ празнични и ваканционни дни, като подкачи отъ близкитѣ до Солунъ и удавени въ въ вълнитѣ на еленизма български села Киречъ-кьой (Пазвантово), Айвазово и пр.. па прострѣ по-нататъкъ по каазалийскитѣ центрове Лѫгадина, Полянинъ, Енидже-Вардаръ, Велесъ до като достигна до Одринъ и можа да преброди цели долини и области, както свидетелствуватъ обнародванитѣ му трудове по тѣзи пѫтувания. „Навредъ, дѣто минеше, К посещаваще църкви и училища, разпитваше за ржкописи и старини, пълнеше бележника си съ всестранни данни върху бита на населението въ сегашното и миналото му, па заедно съ това пропагандираше, будеше и насърдчаваше националното самосъзнание". А въ Солунъ той редовно обикаляше българскитѣ ханища, за да се среща съ народа и извлича отъ него потребнитѣ му сведения.

Но съ развитие на неговата дейность и научни занятия, службата му като директоръ на Солунската гимназия почваше да му тежи. Той не можеше да бѫде „строгъ" директоръ. Може да се каже дори, че не бѣ добъръ администраторъ, защото добрата администрация, тѣсно свързана съ реда, дисциплината и законнитѣ формалности, както и съ губене на време, не бѣ по духа на Кѫнчова. Затова, когато презъ 1893 год. при Екзархията въ Цариградъ се създаде длъжностьта главенъ екзархийски инспекторъ на българскитѣ училища въ вилаетитѣ, Кѫнчовъ, като виждаше че тази длъжность ще да е най-подходяща за него, зае се да я получи. Съ екскурзиитѣ и научнитѣ си пѫтувания въ вѫтрешностьта на Македония К. по това време бѣ доказалъ на дѣло, че може да се пѫтува изъ вѫтрешностьта на вилаетитѣ, а следователно може да става въпросъ за училищна инспекция. Екзархията не можеше да намѣри по подходящо лице отъ него за новосъздадената длъжность и за това я повери нему. Назначаването К. на длъжностьта

инспекторъ на българскитѣ училища съставя важно събитие въ училищния животъ на Македония по онова време. Съ изключение на солунскитѣ и скопскитѣ, всички други училища за пръвъ пѫть виждатъ да имъ отваря вратата ревизоръ, да види съ очитѣ си положението и нуждитѣ имъ, да ги поучи и насърдчи А новиятъ инспекторъ изпълняваше тази длъжность съ увлечение и страсть. Той сновеше отъ градъ въ градъ отъ село въ село, да види и да чуе самъ съ своитѣ очи и своитѣ уши; и всѣкждѣ оставяше неизгладимъ отпечатъкъ отъ своя духъ. На неговото просвѣтително слово се дължи откриването на много училища, съграждането на черкви, народното свѣстяване на много села въ Македония. И нищо не можеше да възпрѣ високия и благороденъ устремъ на този идеалистъ: нито страшния турски ятаганъ, който на всѣкждѣ го дебнеше. нито отчайващитѣ несгоди при пѫтуването. Но всичко това той гледаше съ снисходителна усмивка и смѣло вървеше напредъ по трънливия пѫть на общественя дееца.

Къмъ този периодъ отъ живота на Кжнчова се отнася и зараждането и разцъвтяването на неговата литературна дейность. Презъ 1889 г. той напечата разказа си „Вуйка ми и азъ“. Следъ него се заредиха „Иманяри“, „Кумиръ“, „Безсловесния даскалъ“, „Даскалъ Тоде„ и още цѣлъ редъ белетристични произведения. Презъ сжщата година на дебюта му въ белетристиката се отнася и дебюта му въ полето на географията и етнографията. Въ кн. 2-ра на „Книжици за прочитъ“ той напечата наскоро следъ „Вуйка ми и азъ“ — „Една разходка въ Солунско“ и „Киречъ-кьой (Пазвантово“. После се заредиха върволици отъ описания и материяли по географията и етнографията на Македония, печатани въ сериознитѣ наши периодични издания. които сж и венеца на литературната дейность на Кжнчова. Всички тия трудове говорятъ отлично за гомѣмата енергия и неуморния трудъ на своя авторъ; тѣ сж най красноречиво доказателство за идеалния му ликъ.

Въ Цариградъ Кжнчовъ прекара 4 години като главенъ инспекторъ на българскитѣ училища въ Турция. Голѣмо мжжество и постоянство се е искало отъ негова страна, за да устои на този постъ толкова време и при това съ грмадни заслуги за учебното дѣло въ Македо-

ния. Отъ една страна турското правителство го бѣ силно заподозрело и правеше постѫпки да го махне отъ Цариградъ; отъ друга, Софийскитѣ управляющи кръгове бѣха турили на око него и неговитѣ другари въ Екзархията и не изпускаха случая да изказватъ незадоволството си, а отъ третя, устройването на явни нападения върху му съ цель да го сплащатъ, — нападения, инспирирани отъ мѣста, отъ които най малко можеше да се очаква подобно нѣщо. Едно такова нападение посредъ цариградскитѣ улици презъ юни 1897 год., го накара да се убеди, че е невъзможно стоенето му повече въ Цариградъ и че е време вече да се прибере въ България следъ десетгодишна просвѣтна дейность въ Македония. — Нито убедителнитѣ настоявания на Негово Блаженство Екзарха, нито тѣзи на неговитѣ другари, помогнаха да склонятъ Кънчова да остане повече въ Екзархията и той въ края на 1897 год. напусна Цариградъ и Македония съ твърдото намерение да се посели за винаги въ свободното си отечество.

Отъ Цариградъ К. отиде най-напредъ въ Враца кѫдѣто бѣ построилъ нова кѫща на бащиното си огнище. Но тихиятъ провинциаленъ градъ не можеше да задоволи подвижниятъ общественъ деецъ: родниятъ градъ го привличаше, но не можеше да го задържи подълго. Следъ кѫсо престояване въ Вратца, К. премина въ столицата, кѫдето се и установи на постоянно мѣстожителство. Той биде пенсиониранъ и съ скромната си пенсия и малки приходи отъ талантливото си перо задоволяваше своитѣ нужди. Още първата годинана установяването си въ столицата ,К. стана членъ на Книжовното Д-во, Природоизпитателното и Икономическото. Въ всичкитѣ тѣзи дружества той вземаше най-дейно участие въ тѣхния животъ и дейность. Всѣкога редовно присѫтствуваше на заседанията имъ и често рефериране по най-разнообразни въпроси.

И въ България К. не можеше да стои на едно мѣсто. Презъ лѣтнитѣ месеци той обикаляше градове, села, монастири, разпитваше за миналото и настоящето на посетенитѣ мѣста, за поминъка и нуждитѣ на жителитѣ, вземаше за всичко бележки и го изнисаше въ печата. Въ това отношение той напълно следваше посоката, по която се движеше въ Македония. Въ кѫсо време

К. напечата сума пѫтни бележки и описания изъ България. все така ценни. както тѣзи за Македония.

Политическото състояние на отечеството ни прѣзъ 1898 и 1899 год. заинтересува извънредно много Кѫнчова и той се рѣши да вземе активно участие въ политическия животъ, като въ законодателнитѣ избори презъ априлъ 1899 година си положи кандидатурата занароденъ представитель въ Враца, кѫдѣто и биде избранъ. Той знаеше, че на трънливото политическо поле, кѫдѣто вилнеятъ грубитѣ партийни страсти и злоби, него, човѣка на принципи и идеали, го чакатъ само горчевини и разочорования, но желанието да послужи съ силитѣ си на свещенния народенъ интересъ излезе по-силно у него и той не се спре предъ голѣмитѣ спѫнки и трудности. Кѫнчовъ влѣзе въ Народното Събрание и съ неуморната си дейность и тукъ принесе заслуги. Характерни сѫ първитѣ му думи, произнесени въ Народното Събрание: „Господа народни представители! Ние сме проводени тукъ отъ единъ осиромашелъ народъ, на когото е свалена ризата отъ гърба; отъ народъ, — който нѣма какво да яде. Тоя народъ ни е проводилъ да правимъ икономии и облекчимъ ужасното положение, въ което се той намира"*). И той работи безкористно и неуморно въ Народното Събрание за народа, който го бѣ изпратилъ. а така сѫщо и за македонския робъ, между който живѣ цѣли осемь години.

И като политически деецъ К. си остана сѫщия характеренъ човѣкъ. Винаги имаже гражданската доблесть да изкаже откровенно и отстои мнението си, но заедно съ това и да изслуша и уважи чуждото, поради което се ползуваше съ обща почеть между всички политически кръгове. Обективенъ въ разглеждане въпроситѣ, боравещъ съ солидни познания и силна аргументация, облѣгани на неопровержими факти и поставящъ винаги народния интересъ надъ всѣки другъ, той правеше да се чуе гласа му въ оградата на Събранието. Той пръвъ въ нашия печатъ заговори за значението на Италия въ разрешението на източния въпросъ, пръвъ хвърли свѣтлина и върху албанския въпросъ. Като народенъ представитель и посѣтне подпредседатель на Камарата, той работи да се

*) Първа извънредна сесия на X Нар. Събр. I-во заседание.

опредѣли ясно финансовата и външна политика на България.

На 22 декември 1901 год., когато д-ръ Даневъ състави хомогененъ кабинетъ, Кжнчовъ влезе като министъръ на просвѣщението. За министерското кресло, за което у насъ толкова много се ламти, този скроменъ труженикъ не искаше дори и да чува. Кжнчозъ прие да стане министъръ само следъ голѣми настоявания отъ нѣкои негови политически приятели. Той самъ много добрѣ виждаше, че за него не е министерското кресло, ала не можé да откаже на своитѣ политически приятели, които имаха нужда отъ него въ онзи моментъ. Въ отговоръ на честитката и очудването на единъ неговъ приятелъ, че станалъ министъръ, К. казва въ писмо отъ 29 декември: „приехъ да стана министъръ отъ нужда. Счетохъ за незгодно да дезертирамъ въ това време, когато ми *се наложи* министерскиятъ постъ"... Презъ време на своето едномесечно министерствуване той записа нѣколко отъ голѣма полза за училищното и просвѣтно дѣло мероприятия и по всичко се видеше, че щеше да прокара сериозни и здрави реформи по своето ведомство, ако единъ неуравновѣсенъ службогонецъ — учитель не бѣ турилъ по най-звѣрски начинъ край на живота на този неуморимъ работникъ. На 24 януари, 3 часа следъ обедъ той биде убитъ съ нѣколко револверни изстрели въ министерския кабинетъ, като убиеца се застреля и самъ следъ това. И едничката причина за убийството е, че е казалъ ясно и открито на убийцата защо не може да бжде удовлетворенъ въ просбата си! Нѣщо което неговитѣ предшественици—министри сж отбѣгвали да кажатъ на този анормаленъ службогонецъ, който ги е заплашвалъ сжщо съ убийство. По такъвъ единъ съвсемъ фаталенъ случай загина добродушния и народолюбивъ деецъ Василъ Кжнчовъ безъ вина, безъ предизвикателство. Заслугитѣ на Кжнчова, които високо се ценятъ отъ всички родолюбиви българи и които като свѣтълъ ореолъ ще окржжаватъ лика му, ще будятъ въ младитѣ поколения енергия къмъ работа и изучаване на едва що възроденото ни отечество.

Боянъ Секуловъ.

Проф. М. Арнаудовъ

Василъ Кънчовъ

и неговитѣ пътувания по Македония

I

Отъ 1888 до 1897 г., въ течение на цѣло десетилѣтие, Василъ Кънчовъ обхожда на длъжь и на ширь поголѣмата часть отъ Македония, тая най-злочеста българска земя. Като Петко Славейковъ, тревненеца, по-рано, като Пею Яворовъ, чирпанеца, по-късно, той е единъ отъ ония български синове, които, макаръ и родени отсамъ Рила, усещатъ неодолима обичь къмъ южнитѣ български предѣли, къмъ родината на първоучителитѣ отъ IX. вѣкъ и на легендарнитѣ борци за просвѣта и свобода въ XIX. вѣкъ, братя Миладиновци, Дамянъ Груевъ, Гоце Делчевъ и толкова тѣхни чутни последователи. Отъ политѣ на Стара-планина, отъ Враца, Кънчовъ потегля, по единъ зовъ на сждбата, за робската страна, за долинитѣ на Вардаръ и Струма, за да учи, да изучва и да буди оня нещастенъ народъ, когото европейската дипломация бѣ тъй жестоко наказала, като го оставяше подъ единъ отживѣлъ режимъ на политическо безправие, икономически гнетъ и национално обезличаване. Зовътъ бѣ, собствено, спонтаненъ гласъ на собственото сърдце, на собственото нравствено чувство; защото Кънчовъ бѣ не само българинъ, но и човѣкъ съ голѣма хуманность и поетическа отзивчивость. Защото той не можеше да се примири съ мисълта за една Македония, подложена на варварски тероръ и откжсната отъ общия културенъ и националенъ животъ на българското отечество, и реши да посвети грамадната си енергия на идеала за превъзмогване на робството или най-малко за пълно възраждане на българщината тамъ. Публицистътъ Славейковъ, редактиралъ въ 60-тѣ години в. *Македония* въ Цариградъ, и революционерътъ Яворовъ, бродилъ следъ 1900 г. изъ Македония като апостолъ на свободата и задоволилъ тамъ своитѣ *Хайдушки копнения*, — тѣ си подаватъ ржка чрезъ

посредството на географа и етнографа, който къмъ несъмнената дарба да фабулира прибавя и живото, всестранното наблюдение на учения. Така ритмътъ на три поколѣния български културни представители води къмъ три етапа на националната борба въ оная страна: пробуждане, наука, революция.

Като човѣкъ на науката, Кънчовъ има предъ себе си примѣра на толкова европейци, обходили презъ XIX. вѣкъ Македония. Това сж французинътъ Пукевиль отъ началото на XIX. вѣкъ, французинътъ Ами Буе отъ 1836 — 1838 г., немецътъ Гризебахъ отъ 1839 г., русинътъ Викторъ Григоровичъ отъ 1844 г., немецътъ Ханъ отъ 1858 и 1863 г.. французинътъ Лежанъ отъ 1857 г., англичанкитѣ Мекензи и Ирби отъ 1863 г. Но тия и други нѣкои чужденци не бѣха напълно подготвени, за да изучатъ страната и народа по-внимателно; тѣ не знаяха езика на населението основно; тѣ не се водѣха отъ любовьта, отъ готовностьта за всички жертви, която би могълъ да прояви роденіятъ българинъ; и колкото много да имъ дължи народътъ ни, все пакъ той нѣма да се отнесе къмъ тѣхъ съ тази синовна признателность, която храни къмъ единъ Василъ Кънчовъ. Никой преди него не бѣ проявилъ толкова чиста ревность, толкова благородна страсть, толкова мжжествено трудолюбие, за да се опознае съ географията, етнографията, стопанското положение и националнитѣ домогвания на българитѣ въ Македония. И Кънчовъ бѣ честитъ да ни даде едно научно дѣло, което по обемъ, по солидность на методата, по добросъвестность на наблюденията, по разнообразие и ценность на материала нѣма равно на себе си въ литературата за Македония. Други следъ него разшириха знанията ни въ тази или онази точка, описаха по подробно тази или онази область, събраха по-обиленъ фолклоренъ или исторично-археоложки материалъ; надали, обаче, нѣкой е могълъ да обходи тъй продължително страната и да я обхване въ нейната цѣлость като географъ и демографъ; надали нѣкой бѣ проявилъ тѣзи разнородни интереси на ученъ, политикъ, агитаторъ, както и това рѣдко съчетание на научни и литературни качества. Кънчовъ е и си остава най-значителниятъ познавачъ на Македония, щомъ имаме предъ видъ лицата, които отъ непосредственъ опитъ, отъ прѣко наблюдение черпятъ сведенията си за нея. И къмъ неговитѣ увлѣкателни описа-

ния и характеристики ще посѣгаме винаги, когато искаме да си оживимъ образътъ на земя и народъ, да се пренесемъ мислено тамъ, да почувствуваме било прелеститѣ на природата, предадени съ такава топлота на чувството и будно въображение, било битътъ, нравитѣ, особенитѣ културни и социални отношения и политическия режимъ въ епохата на турското владичество преди неговото сгромолясване. Кънчовъ направи точно това за Македония, което двама достойни за добра пameть чужденци направиха порано за северна България и бившата Източна Румелия: унгарецътъ Ф. Каницъ, авторъ на книгата Donau-Bulgarien отъ 1875—79 г., и чехътъ Константинъ Иречекъ, авторъ на Cesty po Bulharsku (Пѫтувания по България) отъ 1889 г. Кънчовъ е достоенъ тѣхенъ продължитель за Македония, и като тѣхъ той има широкото любопитство на географа, историка, етнографа, археолога и икономиста.

Какъ химикътъ Кънчовъ е билъ доведенъ до занятия съ география и етнография и до дейностьта си въ Македония, не ни е изповѣдалъ самъ той, нито е разкрилъ другъ нѣкой, неговъ по-близъкъ приятель. Ако ьѣрваме на Владимиръ Дяковичъ и Б. Секуловъ, отъ които имаме по-обстойна биография и характеристика на бележития врачански гражданинъ, мѣродавно е тукъ влиянието на Иванъ П. Славейковъ, синъ на дѣдо Славейкова, и на видния нашъ историкъ Маринъ Дриновъ. Първиятъ, като учитель на Кънчова между 1872 и 1875 г. въ Враца, му вдъхва патриотически ентусиазъмъ и любовъ къмъ народната старина, така че въ Македония Кънчовъ ще върши тъкмо онова, което е вършилъ Славейковъ въ Враца преди Освобождението;*) а вториятъ, като професоръ на Кънчова въ Харковския университетъ презъ 1885 г. и като голѣмъ авторитетъ за всички български питомци, увлича съ дейностьта си дошлия да следва по естественитѣ науки младежъ и му повлиява „да посвети дарбитѣ си и силитѣ си въ изучване етнографията на своето отечество.“ **) Дружбата на Кънчовъ съ незабравимия Димитъръ Матозъ, твърде даровитъ

*) В. Д., Василъ Кънчовъ. Биографически бележки *Трудове на Българското природоизпитателно дружество*, книга II, София 1904. 5—6. Б. Секуловъ. *Василъ Кънчовъ*. Биография. София 1909, 20.

**) В. Д., ц. ст. 12; Б. Секуловъ, ц. с. 68.

филологъ и фолклористъ,*) сѫщо възпитаникъ на Дринова и колега на Кѫнчова презъ учителствуването му въ Солунъ, допринася сигурно твърде много за вкореняването на тѣзи интереси.**) Но азъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че тукъ, както и навредъ въ подобни случаи, действува предимно единъ мощенъ инстинктъ, една насока на ума и волята, заложена отъ рождение, и че Кѫнчовъ се е чувствувалъ скрито притегленъ — ръпрѣки усвоената по необходимость, поради стипендията можеби, кариера на химикъ и естественикъ ***) — къмъ историко-географски занятия, за които знанията му по естественитѣ науки се оказватъ после отъ голѣма полза. Кѫнчовъ трѣбва да попадне при сгодни условия, при учители като Дринова, приятели като Матова и обстоятелства, като тия въ Солунъ, гдето той е търсилъ и намѣрилъ благъ климатъ за слабото си здраве, за да се прояви вроденията му талангъ и да избухнатъ поривитѣ му къмъ научна и национална дейность. Така личността следва единъ начертанъ отъ характера и вѫтрешнитѣ разположения планъ и изявява своето едва съзнато отъ самата нея най-добро азъ. Така съвесть и сърдце улучватъ сигурно оня пѫть на обществена дейность, който води къмъ развой на скрититѣ сили и къмъ пълно удовлетворение на душата. Кѫнчовъ е географъ и етнографъ по съкроенни заложби, и затова той поженва такива успехи. Човѣкъ на дълга, човѣкъ на труда, той се хвърля въ проучването на Македония съ оня жаръ за откриване неизвестното, съ който потеглятъ знаменититѣ пѫтешественици за далечни страни, решили да понесатъ трудности и мѫки, за да се завърнатъ съ една нова карта на свѣта, съ една нова картина на материци, народности, екзотична природа и т. н. Като гимназиаленъ учитель отъ 1888—1891 г. въ Солунъ, като директоръ на българскитѣ училища въ Сѣръ презъ 1891—92 г., като директоръ на Солунската гимназия въ 1892—93 г., и като главенъ екзархийски инспекторъ на българскитѣ училища въ вилаетитѣ отъ 1893 до 1897 г., Кѫнчовъ има

*) Вижъ за Д. Матовъ моя очеркъ „Научното дѣло на Д. Матовъ", въ Училищенъ Прегледъ. 1921 год. кн. 10, 441.

**) В. Д., ц ст. 13.

***) В. Д., ц. ст., 12.

възможность да се запознае основно съ страната, да преброди рѣкитѣ ѝ, да изходи планинитѣ ѝ, да изучи градоветѣ и селата ѝ и да отнесе въ своитѣ дневници всичко видѣно, чуто и преживѣно, за да го обработи после въ спокойни часове. Ревностьта му туря въ удивление всички, които следятъ отблизо работата му. „Командировашъ ли го по обиколка, казва покойниитъ екзархъ Йосифъ, той съ прекрасенъ докладъ ще ти даде пълна картина на извършеното; повикашъ ли го за справка или освѣтление по работа на училище, църква, община, той въ неизчерпаемия си запасъ отъ всестранни сведения винаги ще намѣри, съ какво да те освѣтли и ти даде мнение. Той всичко въ обществения животъ наблюдаваше и изучваше, па и всичко знаеше. Тоя свѣтълъ умъ, тоя прекрасенъ работникъ бѣ незамѣнимъ за нашето учебно дѣло". Така сѫди единъ компетентенъ шефъ, който има възможность да използува Кънчова като жива справочна книга за Македония. Така сѫдятъ и други. Познатиятъ училищенъ деецъ на Македония, А. Наумовъ, отъ когото имаме обстоенъ некрологъ за Кънчова, четенъ въ Бълг. книжов. дружество въ София,*) пише: „Още въ първата година на учителствуването си захвана екскурзиитѣ си по изучването на Македония презъ празднични и ваканционни дни, като подкачи отъ близкитѣ до Солунъ и удавени въ вълнитѣ на елинизма български села Киречкьой (Пазвантово), Айвазово и пр., па прострѣ по-нататъкъ по каазалийскитѣ центрове Лъгадина, Поленинъ, Енидже-Вардаръ, Велесъ, до като достигне до Охридъ и можа да преброди цѣли долини и области... Въ една обиколка посети дори и Мелникъ и влѣзе въ споръ съ мѣстния гръцки митрополитъ. По интриги на последния, Кънчовъ биде заловенъ въ Горна-Джумая и подъ конвой презъ Сѣръ изпроводенъ и арестуванъ въ Солунъ, гдето по застъпване на гимназиалното управление биде освободенъ. Навредъ, гдето минѣше, той посещаваше църкви и училища, разпитваше за ръкописи и старини, пълнѣше бележника си съ всестранни данни върху бита на населението въ сегашното и миналото му, па заедно съ това пропагандираше, будеше и насърдчаваше националното съзнание."

*) *Летописъ на Българското книжовно дружество* III (1901 — 1902). София 1903, 78.

Но не само въ Македония, но и по-късно, когато е въ свободното Княжество, далеко отъ оня потиснатъ народъ и отъ величественитѣ пейсажи, врѣзани въ паметьта му, Кънчовъ непрестава да мисли и да работи въ тая насока. Приятельтъ му В. Дяковичъ, когото ще наведа като трети и последенъ свидетель, казва:*) „Когато пъкъ обстоятелствата заставиха Кънчова да се пресели въ България, ние го виждаме навсѣкѫде, гдето той проникваше, на публицистическо поле, въ дружества, на митинги и събрания, и отъ трибуната на Народното събрание, отъ министерското кресло — все съ зовъ къмъ Македония и за Македония; съ мисълъ за нея той лѣгаше, съ погледъ къмъ нея той ставаше, и това бѣ отъ деня, когато той стѫпи въ нея, до деня на своята смърть: първата негова дума въ първото му писмо отъ Македония бѣ — „азъ станахъ македонецъ," а день преди да загине уводната статия на в. „България" бѣ написана отъ него — пакъ за Македония. И загина тоя македонски великанъ отъ куршума на македонецъ!"

Нѣма съмнение: въ тоя изключителенъ култъ за оня български край се крие както милостьта на човѣка и поета къмъ онеправданитѣ отъ сждбата сънародници, така и дълбоката политико-национална концепция за дълга на свободнитѣ българи къмъ поробенитѣ, на които тѣ не могатъ да откажатъ правото да се броятъ тѣхни братя и на които тѣ трѣбва да съдействуватъ съ всички средства, особено съ тия на науката и словото, за да не се накърни идеалната общность на единната народность отсамъ и оттатъкъ държавнитѣ граници.

II

Но нека се обърнемъ къмъ дѣлото на Кънчова и видимъ, какво предстаия то въ подробности. Нѣмамъ намѣрение да изтъквамъ нито списъка на очеркитѣ, голѣми и малки, нито всичкото богатство отъ факти и мисли изъ обсега на положението въ Македония, историята и пѫтописа: библиографията е дадена вече въ опититѣ на г. В. Дяковичъ и Б. Секуловъ, която трѣбва само да се попълни тукъ-таме (напр. съ пропуснатия „Отецъ Авакумъ. Разказъ", въ сп. Свѣтлина, г. IV, 1894, кн. XI — XII, 165), а богатството отъ наблюдения, идеи, съо-

*) В. Д., *Трудове* и пр., 26. Срв. и Б. Секуловъ, ц. с., 105 нат.

бражения и т. н. може да се подири въ самитѣ трудове на Кънчова, който трѣбва най-сетне да излѣзатъ отъ страницитѣ на рѣдкитѣ или забравенитѣ научни издания, списания и други случайни публикации, за да се събератъ въ едно *пълно издание на съчиненията*, достъпно за всички образовани българи. Тепърва кога се предприеме това издание, ще поличи голѣмия писателски подвигъ на Кънчова и ще се опредѣли мѣстото му въ историята на македонологията. А сега азъ искамъ да се спра на нѣкои основни въпроси, засегнати отъ Кънчова, като отбележа главнитѣ особености на неговитѣ народописни и пътописни бележки.

Преди всичко, Кънчовъ има интереситѣ на географа: страната го интересува като часть отъ земното кълбо, която има опредѣленъ орографски, хидрографски, климатически и т. н. характеръ. Той говори за планини, долини, гори, рѣки, пътища, годишни времена, почва, руди и т. н., засѣгайки толкова физическата, колкото и културната география. Но това не ни занимава тукъ по отблизо. За климата напр., който има покрай почвата такова значение за земледѣлскитѣ култури, стопанския животъ, хигиената и редица геопсихически явления, той не пропуща да ни съобщи, какъвъ е той и какво влияние упражнява. Стане ли дума за гр. Битоля, Кънчовъ изтъква какъ вѣчноснѣжнитѣ върхове на Пелистеръ, покрити съ мъгла презъ цѣлата пролѣть и есень, причиняватъ долу влага, докарватъ обилни дъждове, правятъ есеньта мъглива, зимата много студена. Охридъ, напаки, има извънредно мекъ и умѣренъ климатъ („струва ми се, че тоя благъ климатъ може да съживи най-разсипания организъмъ"), понеже градътъ е защитенъ отъ севернитѣ студени вѣтрове: езерото не замръзва никога, снѣгъ пада рѣдко и нетрае, така, че „охридчане иматъ най-топла зима по цѣлия полуостровъ, като извадимъ Гърция и южнитѣ приморски страни до Архипелага и Мраморно море"; въ замѣна, селищата въ низинитѣ край езерото страдатъ презъ юний и юлий отъ блатна треска, която се превръща презъ голѣмитѣ горещини и въ тифозна треска. Така и около Струга и около Преспанското езеро върлува тифъ. Но около Поленинското

езеро климатътъ е, както въ Охридъ, отличенъ и дори още по-здравъ.*)

Кжнчовъ не е само географъ, но и археологъ. Пъргавъ и любопитенъ, той не скжпи трудъ да се изкачва по стръмни върхове, за да посети нѣкое непознато „кале", и навредъ той разпитва народа за „камъни съ сурати или съ писмо", т. е. за скулптурни и епиграфски паметници, спохожда черкви, гробища и други мѣста, за да копира стари надписи или изображения; държи смѣтка за праисторически свидетелства, каквито сж напр могилитѣ отъ тракийско време въ Солунското поле, или наколнитѣ езерни жилища, за които е очувало споменъ названието на с. Наколецъ въ Преспанско; и т. н.**)

Минувайки отъ далечното минало къмъ най-близкото настояще, Кжнчовъ спира погледъ на стопанския животъ, поминъка и изобщо икономическитѣ отношения въ страната. Твърде естествено, той иска да знае, какъ се препитава населението по села и градове, какви сж материалнитѣ условия на живота, съ какви несгоди има да се бори българинътъ или на какви благоприятни обстоятелства може той да разчита за едно по сносно сжществуване, за културенъ напредъкъ и националенъ подйемъ.

Вниманието му се привлича преди всичко отъ тъй нар. чифлигарство. Хвърляйки погледъ върху красивата природа, той се удивлява на окаяното положение на българина, дошло въ такъвъ рѣзъкъ контрастъ съ об становката. Той вижда великолѣпни долини, цвѣтущи градини, разкошно бликнали и плодородни ниви — и все пакъ невѣроятна бедность, сиромашия и гладъ. Отъ где това противоречие? Отъ тамъ, че селенитѣ трѣбва да работятъ земитѣ на бегове и да получаватъ твърде малка часть, най-много една четвъртъ отъ реколтата. По рано цѣлото Сѣрско поле напр. е било притежание на турскитѣ бегове въ града; „сега (т. е. въ 80-тѣ години на XIX. вѣкъ) между 80 села, що се намиратъ тамъ, по двата брѣга на Струма, около 55 сж пълни чифлици и 5—6 сж само отчасти чифлици (— останалитѣ сж успѣли да се откупятъ). Значи, по-голѣмата часть отъ населе-

*) *Сборникъ за Народни Умотворения и Народописъ* (цит. СбНУН), IV, 14, 41, 53, 54, 78; IX, 679; *Библиотека* кн. V. (1895), 48.

**) СбНУН, IV, 34, IX, 650, 671, 673, XI, 201, XII, 229, 230, 255.

нието още робува двойно, или, по-добре казано, тройно, понеже има три отдѣлни господари: властьта, бегътъ и владиката (гръцкия владика, понеже селата признаватъ Патриаршията). И тритѣ тия власти се събиратъ при вършилото на селянина и му отниматъ храната, която той съ голѣма мѫка и най усилени трудове е успѣлъ да събере. Сиромашията докарва и четвърти господарь, още по опасенъ отъ първитѣ, това е лихварьтъ, който, като улови веднажъ селянина въ рѫцетѣ си, не го пуща до гробь. Ето отъ где излиза това противоречие: най-плодородна земя и най-голѣма оскѫдность." Селата тукъ „иматъ грозенъ изгледъ, тѣ сѫ купища отъ голи статички, полепени повечето една до друга или пръснати по неизградените тѣсни дворове". Изключение прави само село Просеникъ, което има твърде плодородна почва и се е откупило отъ бега си. „Въ кѫси години то окончателно се е преобразило, липсали сѫ беднитѣ колиби, а вмѣсто тѣхъ сѫ се появили хубавички двуетажни кѫщи," съ загради дворове, „прекрасна черква и добро училище."*)

Така е не само въ Сѣрско, но и другаде по Македония, напр. въ областьта Преспа, гдето туристътъ се натъква на сѫщата печална картина: 35 села чифлишки, 7 отчасти чифлишки и само 24 съ частна собственость. „Повечето отъ населението нѣма една педя своя земя, а е принудено да работи чуждитѣ нивя и да дѣли труда си съ землевладѣлцитѣ. Притурете при това, казва Кѫнчовъ, че данъцитѣ сѫ голѣми, че скотовъдството не може да напредва отъ грабежитѣ, никаква индустрия не сѫществува, и тогава ще си съставите една ясна картина за голѣмата сиромашия, която владѣе по онѣзи мѣста."**)

Повечето отъ тѣзи чифлици възникватъ още при нахлуването на турцитѣ на Балкански п-овъ, когато на завоевателитѣ голѣмци били давани като спахилъкъ плодороднитѣ мѣста, а българскитѣ селяни останали да обработватъ земята като чифлигари. Именно затова защото сѫ били добри работни сили, тѣзи селяни биватъ покровителствувани отъ спахиитѣ бегове и запазватъ народностьта си, макаръ и въ тежко икономическо робство.

*) СбНУН. X, 502—503.

**) СбНУН. IV, 45.

Но незавидното материално състояние на българина се длъжи често и на другъ единъ елементъ, не по малко опасенъ въ западна Македония, албанскиятъ. Арнаутитѣ се спускатъ отъ планинитѣ и завзематъ найдобритѣ села и земи, изтикватъ насилствено българското население, което търси убежище въ по-недостжпни и бедни мѣста, или пъкъ застрашаватъ като разбойници, покровителствувани по нѣкога отъ бегове и подкупени чиновници, не само села, но и градове, не само земледѣлци, но и търговци. Скотовъдството напр. въ Охридско би вирѣяло отлично, при тия хубави пасбища по планинитѣ, ако да не бѣха грабежитѣ на арнаутитѣ разбойници, които откарватъ, дори посредъ бѣлъ день, цѣли стада, всичкия селски добитъкъ. Нѣкога тукъ е имало стада отъ хиляди овци, за които пѣятъ и пѣснитѣ; „Сега едва има жива стока за клане въ Охридъ и Струга“, и тя се докарва отъ Албания. Сжщото е и съ търговията. Та е почти невъзможна по тия мѣста, понеже търговецътъ рискува съ главата си или капитала си. „Обичай по тия мѣста е да пленятъ хората и да искатъ откупъ за тѣхъ.“ Нѣкога Охридъ е билъ главенъ пазаръ на голѣма часть отъ Албания, а сега едва има въ него 18—20 по-добри търговски кжщи. „Никой отъ по-добритѣ търговци не смѣе да излиза навънъ отъ града по търговия, защото околностьта постоянно изобилва съ разбойници отъ Дебъръ.“ Това принуждава и граждани и селяни да се изселватъ, да ходятъ по гурбетъ, но и тѣ рискуватъ при завръщане следъ 2—3 години да бждатъ обрани отъ разбойницитѣ, които ги причакватъ по пжтя. Дори земледѣлието въ Стружко напр. е съвсемъ западнало, понеже до скоро стружане не смѣяли да излизатъ до нивитѣ си. „Мнозина смѣли хора скжпо и скжпо заплатиха за безстрашието си. Тѣ се ловѣха отъ разбойницитѣ и се пускаха съ откупъ. И не само богатитѣ бѣха изложени на тая опасность, съвсемъ бедни човеци бѣха уловени и тѣ трѣбваше да продаватъ кжщата си за 10—15 лири да се откупятъ.“**)

Като не по-малъкъ бичъ отъ чифлигарството и разбойничеството виси надъ населението и лихварството. Въ Ресенъ напр., когато повечето мжже отиватъ въ

*) В. Кжнчовъ, *Македония*, 13, 49, 9[illegible].

**) СбНУИ. IV, 30, 68, [illegible]5, 93.

чужбина по печалба, женитѣ и старитѣ, останали въ кжщи, нѣма отъ где да взематъ пари за плащане данъцитѣ и прибѣгватъ до лихваритѣ. Лихвата е невѣроятна: „30 до 35% е обикновено нѣщо, но често пжти имаме 40 до 50% за годината. Немилостиво дране! Ето защо тукашнитѣ трудолюбиви мжже, които цѣлия си животъ прекарватъ по гурбетъ и на работа, не виждатъ пари въ джоба си. Това, що артиса отъ ржцетѣ на жестокия бирникъ, грабва го лихварьтъ!“ *) Общо за Македония би могло да се каже това, което Кжнчовъ отбелязва за Гевгелийско: „Ако би могло да се запази населението отъ грабежитѣ на чиновницитѣ и отъ разбойничеството и отъ лихварството, икономическото състояние на жителитѣ би се много скоро силно подобрило.“**)

Кжнчовъ следи навредъ при пжтуването си, какви занаяти вирѣятъ въ градоветѣ, какъвъ успехъ или назадъкъ иматъ тѣ, било кожарство въ Охридъ, било грънчарство въ Струга, било рударство, работене на желѣзо въ склоноветѣ на Али Ботушъ; спира погледъ на разнитѣ видове поминъкъ: напр. копринечитѣ буби и копринарство въ Гевгели и Мелнишко, производство на памукъ, тютюнъ, сусамово и маково масло въ Петришко, Мелнишко и Сѣрско, на медъ и восъкъ въ Зъхческо, Валовище и Неврокопско, ловътъ на риба въ Охридско, Струга, Прѣспа, Поленикъ и т. н., винарство въ Мелникъ, Негушко, Руднишко, Суровичево, сиренарство въ политѣ на Али Ботушъ, градинарство на ресенчани, които ходятъ дори въ Цариградъ и Смирна, отглеждането на маслинени дръвчета въ Дутлии (Сѣрско), катранджийството въ Разложко, дето нѣкога е вирѣяла твърде оживѣна памучна търговия съ Австрия, и пр.***) На нѣкои отъ тѣзи поминъци, по важни или по оригинални, той посвещава подробни, твърде любопитни, увлѣкателни описания, каквото напр. на риболовството чрезъ голѣми мрежи въ Охридското езеро, чрезъ даляни на р. Дринъ, при Струга, и чрезъ птици въ Поленинийнското езеро****).

*) СбНУН. IV, 27.

**) СбНУН. IX, 713.

***) СбНУН. IV, 27, 41, 68, 75, IX, 684 нат., 708, X, 502, 510, 510, 526, 535, XI, 207 нат., 223, 244, XII, 239, 256, 276, XIII, 348; *Библиотека* кн. X (1895), 45; *Българ. Прегледъ*, г. IV (1897), кн. III, 25.

****) СбНУН. IV, 51, 76, IX, 684.

Въ Охридското езеро именно, се вжди „най-хубавата езерна пастърва", която нараства до три оки тежина „и прилича съвсемъ на рѣчната пастърва, защото има сжщитѣ червени и зелени капчици по тѣлото си". Тя носи въ разнитѣ си възрасти различни имена: бѣлвица, кресница, летница и пр., и се слави като най-вкусна риба. „И може ли да бжде иначе? пита се Кжнчовъ. Въ такава бистра, свѣтла вода нѣма да се вжди лошава риба". Не само вкусна е рибата, но се вжди и въ изобилие: нѣкога, при едно хвърляне на мрежата, сж изнасяли 300—400 пастърви. Второ мѣсто следъ нея държи ягулята, или змиорката, тлъста риба, която се приготвя по майсторски начинъ, за да трае по-дълго. После идатъ шаранътъ и мрѣната, много по-вкусни отъ дунавскитѣ си съименници, и разни други видове риби. Правото на лова се продава отъ правителството на предприемачи за 7 и повече хиляди турски лири. — Заслужва виждане „Далянътъ" при Струга: това е мѣстото на р. Дринъ, която изтича отъ Охридското езеро и която на 600 м. отсамъ устието образува три островчета, между които сж поставени прегради отъ тръстика, леси. Водата минува свободно между леситѣ, както и дребната риба; но едрата не може да мине, и се отбива въ страни, гдето сж направени особени примки въ водата („котеци"), въ които попадатъ съ хиляди шарани, когато отиватъ да си хвърлятъ икрата, или ягули, когато подирятъ устието, щомъ надъ езерото повѣе южен вѣтъръ и нависнатъ черни облаци. Въ Поленинското езеро пъкъ, дето се вжди шаранъ, сомъ и вкусната бѣла риба, ловитбата става ту съ голѣми мрѣжи, „грипове", ту съ по-малки „даули" и „фаноси", въ видъ на тжпанъ или на ржка, която се свива, ту съ помощьта на воднитѣ птици, „врапчища" и „край", които лѣте живѣятъ край Дунава, а на есень прелитатъ тукъ Отъ Димитровденъ до Божичъ рибата на езерото отива отъ дълбочинитѣ къмъ обраслитѣ съ тръстъ брѣгове. Всѣки рибарь, — а рибари сж почти всички българи въ Поленинъ, рибарството е главно занятие на жителитѣ, — си приготвя множество леси отъ тръстика, високи 3 — 4 метра, съ които обгражда своя дѣлъ отъ плиткитѣ води. Така обграденото мѣсто се разгражда съ други леси, и образуватъ се малки басейни съ отвори единъ за другъ, и въ тѣхъ се пускатъ ония птици, съ подрѣзани криле, за

да гонятъ рибата и да я вкаратъ въ най-малката преграда, гдето тя се гребе съ мрежи. Това трае отъ Коледа до м. мартъ, до когато се налавя до 125,000 оки риба (— а въ цѣлото езеро годишно до 350,000 оки).

III

Каквото внимание и да отдѣля на география, археология или стопански животъ, все пакъ интересътъ къмъ народностьта, къмъ сждбата на българитѣ, къмъ тѣхната борба за сжществуване като етнически елементъ надделява всичко друго у Кжнчова. Въ центъра на неговитѣ изучвания лежи тъкмо проблемътъ за национално самосъхранение и свободно културно развитие на българщината въ Македония. И нищо друго не му вдъхва толкова печаль, колкото упадъка на духа и угнетяването на българитѣ отъ другитѣ народности; нищо друго не го радва тъй много, както успехътъ имъ въ просвѣтно, обществено и икономическо отношение, съ всички щастливи изгледи за пълно самоопердѣление на народностьта. Отъ това становище той скърби силно за единъ непредвиденъ ефектъ на Берлинския договоръ. Именно, докато на прелиминарния миръ въ Санъ-Стефано отъ 19 февруарий 1878 г. бѣха начертани едни граници на България, които отговаряха по сжщество на идеала за обединение на българското племе, по-късно, на 1 юлий с. г., Берлинския конгресъ разпокжса страната на нѣколко дѣла, за да остави напълно свободно само Княжеството и да възвърне Македония къмъ стария й непоправимъ господарь, турцитѣ. Свободата отсамъ, робството оттатъкъ сганаха причина за една емиграция, която обезглави сѣкашъ Македония духовно. Както пише Кжнчовъ: „Берлинскиятъ договоръ нанесе жестокъ ударъ на българщината въ цѣла Македония. Това, което едва бѣше съживено въ миналото десетилѣтие, на часа се уби. Българската интелигенция избѣга въ Княжеството. Тя заслужава за това укоръ: $^{9}/_{10}$ отъ избѣзгналитѣ можеха и могатъ свободно да стоятъ на огнищата си и да продължаватъ дѣлото, което бащитѣ имъ съ неподражаема енергия бѣха почнали.“ *)

Кжнчовъ ни дава епизоди отъ това дѣло на българитѣ, отъ това мощно раздвижване на българския духъ.

*) СбНУН. IV, 65.

Дава ни и картината на падение, на летаргия, настжпила следъ кратковременното тържество на националната идея Въ гр. Битоля напр. се е работило дълго за елинизацията на населението, и само отпорътъ на вожди отъ българска страна като Д-ръ Мишайковъ или Димитъръ Робевъ спасява общината отъ гръцко влияние. Но ето, „подиръ войната (1877—78 г.), когато всички по-развитички българи отидоха въ Княжеството да търсятъ поохоленъ животъ, появи се общъ кризисъ за българщината по цѣла Македония, особено въ Битоля, гдето гърцитѣ иматъ цѣлъ купъ атински доктори и адвокати, митрополия и най-богатитѣ кжщи. Старитѣ борци изчезнаха, а нови не се появиха на сцената, и Битолската община падна... Всичкитѣ обществени работи не само че останаха въ застой, но се повърнаха назадъ". А между това гръцката пропаганда поддържа въ града добре устроени училища, гдето се привличатъ български и куцовлашки деца, превзематъ се чужди души.

Въ цѣлата Битолска кааза има 15 български училища и 19 гръцки: „Не е ли удивително че тукъ по селата, дето нѣма ни едно гръцко семейство, гръцкитѣ училища сж повече отъ българскитѣ?*) Турското правителство, което добре вижда числената сила на българитѣ и слабото значение на гръцкия елементъ, изкуствено поддържа последния, за да сломи опасното българско въздигане. Както се знае, въ турско черквата е символъ на нацията, и вѣроизповѣднитѣ борби покриватъ домогванията за езиковъ и народностенъ прозелитизъмъ. Затова откакъ българското възраждане ускори темпа си, централната власть взе по всѣкакъвъ начинъ да пречи на Екзархията и на отварянето на български черкви, средища на народното движение. Тя мжчно се съгласява да издаде царски ферманъ за нова черква и разтака общинитѣ дълго до като ги отчае. Въ Поленинъ напр. общинаритѣ сж подали просба за позволение да си съградятъ черква, обаче мазбатата на каймакана отива за одобрение въ Солунъ, валията я бави, като я внася на разглеждане въ вилаетския мезличъ, дето нѣма нито единъ българинъ, препраща я после въ Цариградъ, отъ тамъ тя се повръща за ново преглеждане, поради формални и сжществени пречки; става нужда отъ подкупи,

*) СбНУН. IV, 8-9, 19.

за да потръгне дѣлото, поленинчани даватъ, но пакъ не постигатъ цельта си, и т. н. Има случаи, дето цели 7--8 години общинитѣ действуватъ за такъвъ ферманъ, и пакъ не могатъ да го получатъ*).

Вината е обаче не само у турцитѣ, но и у самитѣ българи. Населението въ Преспанско би се отказало отъ гръцкото духовенство, но нѣма кой да го насърчи: ресенската община не проявява никакво усърдие, а екзархийскитѣ намѣстници въ Битоля не си даватъ никакъвъ трудъ, да подканятъ населението. „Твърде лениви сме станали ние въ Македония, когато се касае за общи работи**). Борбата противъ гръцкото духовно иго бива подвзета въ Охридъ следъ учредяването на Екзархията, съ небивалъ ентусиазъмъ: „Колко предни мжже опропастяватъ всичкитѣ си капитали по народното дѣло; училищата цъфтятъ, общината се сдобива съ грамадни суми". А какво е днесъ положението? „Българската община едвамъ диша. Тя сжществува повечето на име, отколкото на дѣло". Тя заслужава пъленъ укоръ за бездействието си и специално за това, че не се е погрижила да запази старитѣ книги въ черквата св. Климентъ, спасени по чудо отъ „злодейската ржка на невежитѣ фанариоти".***)

Какъвъ нравственъ тероръ упражнява въ Македония гръцкото духовенство, за да държи въ покорность на патриарха българското население, показва ни примѣрътъ въ Сѣръ, дето единъ починалъ български свещеникъ не се допуща да бжде погребанъ на християнскитѣ гробища, опѣлото се връща въпрѣки молбитѣ на народа и сълзитѣ на роднинитѣ, и три дни трае тая срамна подигравка съ покойника отъ страна на гръцкото духовенство и патриаршиститѣ. Между това въ цѣлия градъ се слуша български говоръ и ни една гръцка дума — въ тая крепость на гърцизма! Кжнчовъ посещава, единственния български параклисъ на край града и се предава на черни мисли. „Мислѣхъ за тежкото положение, въ което е билъ поставенъ българинътъ презъ толкова столѣтия; мислѣхъ за последнитѣ борби, за гнуснавитѣ средства, които употрѣбяваше и употрѣбя разваленото

*) СбНУН. IX, 665.
**) СбНУН. IV, 45.
***) СбНУН. IV, 58, 65.

фанариотско духовенство... Тоя сиромашки храмъ какви бури е подигналъ между силното патриаршеско духовенство, което разполага съ 30 църкви въ града! Три пѫти е затварянъ вече, и сега противъ него се кроятъ постоянно злодейски заговори, за да се затвори пакъ. Положението на православния българинъ въ Сѣръ много прилича на онова, въ което сѫ били поставени първитѣ християни. Не ще ли дойде свѣтълъ день и за тия злочести?... Православното гръцко духовенство гони, преследва, кълне, клевети своето паство, което цѣли столѣтия го е хранило. Мислѣхъ си, какво би станало съ Македония, ако тя единъ день би изпаднала подъ гръцка политическа власть... Най малкото наказание на всѣкиго, който посмѣе да се каже българинъ, би било обѣсване безъ всѣка присѫда"*).

Бѣдниятъ Кѫнчовъ! Неговото мрачно въображение не е могло да отгадае сѫдбата на българина подъ гръцко робство правилно. Допущайки само за моментъ погърчването на Македония — безъ да вѣрва, че ще настѫпи то действително, като най-кошмаренъ сбѫднатъ сънь — той предполага люто гонение на националното чувство и мѫченишко бѣсило за смѣлитѣ патриоти. Но хитрата гръцка дипломация не пожела да създава герои на християнската и националната идея. Тя просто възприе „доброволното изселване" по мирния договоръ и прокуди българския елементъ отъ вѣковнитѣ му огнища, като предаде грабителски българскитѣ кѫщи, ниви и имоти на своитѣ бѣгълци отъ Мала-Азия, за да не остане ни поменъ отъ българщина въ тия мѣста. Бѣдниятъ Кѫнчовъ! Той сияе, като вижда какъ селата въ Сѣрско се пробуждали вече и търсѣли български учители, безъ да иматъ страхъ отъ заплашванията на патриаршиститѣ; и той бележи въ пѫтописа си: „Едно тихо бродене се забелѣзва на всекѫде. Народътъ е извънредно радостенъ, когато се пѣе въ църква поне апостолътъ по български. Селяни нарочно отиватъ въ български нѣкое село, дето се пѣе по български, за да слушатъ. А пъкъ ако има нѣкой попъ Софронието и прочете нѣщо отъ него на народа, то радостьта е неописуема. Гърцизмътъ не е спечелилъ до сега нищо. Зана,

*) СбНУН. X. 492-493.

предъ абсолютно му е пресеченъ пѫтьтъ за въ селата. Селското население е съзнало вече своята народность, и селянитѣ се хвалятъ съ името българинъ даже въ града предъ най-отчаянитѣ фанатици"*). Днесъ тази радость отъ българска молитва, тая гордость за българското име не би могла да се види вече, защото не сѫ останали българи по тия мѣста, или ако сѫ останали, тѣ сѫ въ такъвъ малъкъ брой и тъй отчаяни, че нищо не би могло да ги сгрѣе за бодра надежда. Предчуствие за това състояние има оня старецъ отъ Сѣрскитѣ села, съ когото беседва Кѫнчовъ на пѫть за Джумая и който пита: „Не чува ли се нѣщо отъ горе (т. е. отъ България), нѣщо кавга нѣма ли да се слуша?" И, който като получава отрицателенъ отговоръ, въздъхва съ мѫка: „Горе (т. е. въ България) излѣзоха отъ теглото, пъкъ ние .. и Господь ни забрави"**).

Че гърцитѣ добре сѫ преценявали ролята на екзархия и на български училища, показва цѣлото развитие на работитѣ слѣдъ 1878 г. Въ основателното си подозрение, тѣ искатъ да задушатъ проявитѣ на народно съзнание у българина съ всички позволени и непозволени средства, съ клевети, подкупи, затворъ, отваряне гръцки пансиони, и т. н. И тѣ посрещатъ руско-турската война като добре дошло събитие, за да нанесатъ страшенъ ударъ на българскитѣ училища, като ги замѣнятъ съ по-благонадеждитѣ въ очитѣ на властьта — гръцки. Знаятъ се потресни факти въ свръзка съ тази нова елинизация, опакото на свободата отвѫдъ Родопитѣ, дадена отъ руситѣ. Така, въ заможното село Горни Броди, северно отъ Сѣръ, въ подножието на планинитѣ, току следъ сключване на мира влѣзла една комитска чета и повикала гръкоманитѣ, за да ги накара да се закълнатъ предъ иконата на св. Кирилъ и Методи въ черква, че за напредъ нѣма да правятъ никакво зло надъ българскитѣ училища и славянското богуслужение. Клетвата била дадена, но не одържана. И почва едно гонене на българщината, което довежда до разорение на селото, изтребване или заточване на най-добритѣ селяни и подпълно въстановяване на гръцката владишка власть. Въ

*) СбНУН. X, 505.

**) СбНУН. X, 521.

Горно Броди загасва всѣко българско движение за дълго време*). Колко неоснователно бихме винили бродчани за покорността имъ, ясно е вече отъ понесенитѣ тежки жертви. Но ето и единъ другъ примѣръ, гдето поличава всесилието на фанариотството. Този пѫть пострадалиятъ е самъ Василъ Кѫнчовъ. Въ Горна Джумая той узнава, че черковнитѣ работи се уреждатъ отъ нѣколко влиятелни гърци, които взели чрезъ подкупъ каймакама и началника на полицията на своя страна и така безнаказано правили много злоупотрѣби, особено при продаване десетъцитѣ и събиране владичината, че поискали дори да взематъ и часть отъ българското училище. Попадналъ тамъ тъкмо въ момента на най-лютата борба между българска и гръцка партия, Кѫнчовъ укорилъ въ едно събрание гръкоманитѣ за тѣхната пакостна дейность. Той си изтегля зле за тази непредпазлива намѣса. Веднага противъ него била турена въ ходъ една „мизерна клевета", заявило се на каймакама, че той е шпионинъ на българското правителство, че той чертае плана на града и ходи постоянно въ околностьта, и т. н. Подобенъ доносъ дошелъ и отъ гърцитѣ въ Мелникъ. И Кѫнчовъ билъ веднага арестуванъ, стаята му и нѣщата му обискирани. „Трѣбваше цѣли три недѣли да се изпитатъ апсанитѣ, докато се докаже моята невинность", пише Кѫнчовъ**). Можемъ да си представимъ, какъ би се постѫпило съ единъ обикновенъ български учитель, или съ беззащитното просто население, лишено отъ възможность да подири по-високо покровителство!

Не е за очудване тогава, ако въ Сѣръ и другаде учебното дѣло се намира въ такова окаяно състояние; ако черкви се градятъ съ лептата на българи, а се предаватъ на гръцкия владика, за да не се допуска българско богослужение; ако тукъ и тамъ гръцкитѣ владици не оставятъ да се продума дори за български учитель и българска учебна книга; и т. н.***). Кѫнчовъ ни дава историята на учебното дѣло въ разнитѣ градове, села и каази, сравнява го съ това на другитѣ народности, отбелѣзва ръста му, успехитѣ му или неджзитѣ му, пре-

*) СбНУН. IX, 247.

**) СбНУН. XI, 232.

***) СбНУН. XI, 238, IX, 667, 692 и пр.

поржчва мѣрки за повдигането му, чертае подробна статистика за учители, ученици, училища и т. н., съ една дума увежда ни подпълно въ състоянието на една просвѣтна политика, която бѣ отъ сждбоносно значение за съвземането на българската народность въ Македония — до 1913 година.

IV

Кжнчовъ не подценява ни най-малко значението на националнитѣ пропаганди въ Македония, както тѣ започватъ да се ширятъ особено отъ 60-тѣ години на XIX. вѣкъ, когато повдигането на българския елементъ изведнажъ стресва гърцитѣ и сърбитѣ отъ свободнитѣ вече княжества, възбужда у тѣхъ завистъ и дрѣзки аспирации за плячка отъ „болния човѣкъ", отъ Турско. Тѣзи пропаганди ставатъ по-активни следъ учредяването на Българската Екзархия и следъ освобождението на България, когато за тѣхъ става явна опасността, която иде отъ тамъ. При перспективата за бързо разлагане на турската империя, настжпва едно срамно съревнование между гърци и сърби за купуване на съвести, за натрапване на чуждъ езикъ и чуждъ духовенъ началникъ въ области, гдето е укрепнало българското съзнание, или гдето то още не се е пробудило напълно отъ вѣковния си сънь. И това съревнование става причина да се хаби огромна енергия на българското население за отстояване на своето учебно и черковно дѣло, да се покварятъ цѣли краища съ игра на „филство", да се наруши народното българско единение и да се насърдчава чрезъ интриги централната турска власть, която схваща най-сетне, — може би по внушение на нѣкои велики сили, нейни покровителки, които гонятъ свои егоистични интереси, — че е по-добре да се отклонява критиката върху негодното турско управление чрезъ подклаждане борбата на една християнска рая съ друга, като се цепятъ силитѣ на всѣка отъ тѣхъ и като се омаломощаватъ и изтощаватъ самитѣ тѣ взаимно.

Кжнчовъ е прѣкъ свидетель на тази комбинирана борба, съ нейнитѣ плачевни последици, и той разкрива въ своя пжтописъ всичкитѣ й скрити ходове, посочвайки не веднажъ способи да се помогне на българската на-

родность, за да запази тя спечеленитѣ си привилегии или да поправи нанесенитѣ поражения.

Въ Битоля напр. елинизмътъ и елинизацията сѫ направили голѣми успехи. Смѣшно е да се твърди, че тукъ има гръцко население, щомъ само 12 кѫщи сѫ отъ чисто гръцко потекло; но печално е, че гърцитѣ сѫ се наложили въ този важенъ центъръ на културния и икономическия животъ, така че не само по-голѣмата часть цинцари възпитаватъ децата си въ гръцки духъ, броятъ се отъ гръцка народность и сѫ отчаяни гръцки патриоти, но и значителна часть българи сѫ погърчени или надъхани съ гръцки шовинизъмъ, крепейки властьта на Патриаршията. Въ Битоля нѣма ни единъ сърбинъ, като мѣстенъ житель. И все тамъ въ 80-тѣ години тукъ идва сръбски консулъ, който прави отчаяни опити да отвори сръбско техническо училище и не щади средства за безплатно изпращане на сръбски книги по българскитѣ училища. Какво трѣбва да се предприеме срещу тази напасть? Първо, трѣбва да се отстранятъ раздоритѣ въ българскитѣ училища, като се поставятъ последнитѣ на нуждната висота. Второ, крайно полезно би било, ако се отворѣше въ Битоля едно занаятчийско българско училище, съ дърводѣлско, желѣзарско, обущарско и шивашко отдѣление, за да се повдигне поминъкътъ на окржга и се намѣри подходна работа за питомцитѣ. Укрепи ли се българскиятъ елементъ въ Битоля, каазитѣ битолска, леринска и костурска сѫ отървани отъ рѫцетѣ на гърцитѣ, които нѣматъ ни едно свое село въ всичкитѣ поменати мѣста. „Азъ мисля, казва Кѫнчовъ, че за да се осуетятъ гръцкитѣ домогвания отъ къмъ югъ и сръбскитѣ отъ къмъ северъ, българитѣ трѣбва особено внимание да обърнатъ на училищата си по линията Солунъ — Воденъ — Битоля — Охридъ — Дебъръ“*).

Турското правителство явно благоволи къмъ гръцката пропаганда, като оставя въ рѫцетѣ на патриаршиститѣ всички черкви, или като дава тѣмъ позволение да използуватъ черковнитѣ имоти, а на екзархиститѣ не се отпускатъ никакви черкви или не имъ се позволява да си строятъ нови. Какви усилия сѫ потрѣбни отъ българска страна, за да се извоюва единъ храмъ, строенъ съ български средства и разграбенъ отъ гръцкия владика!

*) СбНУН. IV, 8, 13, 26.

Едно село може да се откаже отъ тогова, ако сѫ съгласни всички селяни, безъ изключение; и намѣрятъ ли се само петь кѫщи, които не се съгласяватъ, присъединението къмъ Екзархията пропада. А има ли нѣщо полесно отъ това, да се намѣрятъ чрезъ заплашване, подкупъ и пр. петь кѫщи, които да не одобрятъ отказа отъ Патриаршията? И въ такъвъ случай тѣзи петь кѫщи ще разполагатъ сами съ черква, училище и имотитѣ имъ! — Несъмнено е, обаче, че гърцитѣ умѣятъ да привличатъ въ нѣкои случаи населението, като отварятъ отлично уредени училища, като полагатъ грижи по специално за женското образование и като вдъхватъ на българскитѣ девици, които учатъ тамъ шевъ, бродиране и пр., мисъльта, че „българското е просто, долньо, грубо, неодѣлано", а гръцкото — „хубаво, благородно, цивилизувано. и съ него човѣкъ може да се гордѣе". Такива моми намразяватъ всичко българско, отказватъ се отъ рода си и пращатъ после децата си въ гръцки черкви и училища. Това е честната тактика на гръцката пропаганда. Има обаче и една безчестна, антихуманна: знаятъ се случаи, когато неудобнитѣ за елинизма народни вожди биватъ отстранени по византийската рецепта — чрезъ отравяне. И тя, както и доносътъ предъ властьта за бунтарски действия на българитѣ, както и подкупитѣ на полицейски и административни власти или на влиятелни първенци, за да покровителствуватъ гръцката пропаганда, постига с ѫ щ о желанитѣ резултати*). Разказътъ на Кѫнчова за този родъ случаи е крайно интересенъ, съ оглед̀ъ на трудноститѣ, които има да преодолява българското културно движение; и все тъй интересни сѫ страницитѣ, въ които е изложена противобългарската дейность на гръцки владици и гръкомани, при което картината тукъ, — съ развратъ, грабежи, насилия на високото гръцко духовенство, на владиката Милетия въ Поленинъ напр., — напомня досущъ познатитѣ отъ историята на българското възраждане епизоди на борба въ Търново и другаде срещу покварената и хищна фанариоска пасмина.

Сръбската пропаганда върви, изобщо взето, по стѫпкитѣ на гръцката, съ тая само разлика, че тя нѣма никаква традиция задъ себе си и че тя разчита главно

*) СбНУН. IV, 73. IX, 691 нт., XII, 220, 227, 228.

на деморализирани и подкупни елементи. „Съ пари, казва Кънчовъ, и въ Сливенъ могатъ да намѣрятъ сърбитѣ двама никакви граждани. У стока и мърша, казва пословицата". Въ Охридъ сърбизмътъ прави отчаяни усилия да пусне коренъ, но тѣ се разбиватъ о твърдия духъ на народа. Въ Струга той намира нѣкакъвъ жалъкъ типъ, прекръстенъ отъ Евровъ на Евровикь, който обещавалъ златни гори на населението, и поженалъ само присмѣхъ. Но въ северна Македония сърбизмътъ е можалъ да се загнѣзди въ нѣкои градове и села, като е използувалъ сломенитѣ отъ непосилни данъци, грабежи и застой въ търговията и като е взелъ хитро на своя страна — чрезъ подкупи — каймаками и други влиятелни лица*). Срещу тѣзи случаи на падение — обясними съ насилие отгоре или апатия, невежество и корупция отдоле — Кънчовъ изтъква съ радость доблестното държане на българитѣ въ нѣкои интелигентни центрове, отбили решително пристъпътъ на сръбската пропаганда. Така е напр. въ гр. Щипъ, родно мѣсто на толкова български революционери и просвѣтни дейци. „Той, заедно съ Прилѣпъ и Велесъ, образува здравъ български трижгълникъ въ центъра на злочестата провинция. Всички чужди пропаганди, що разядатъ страната, били тѣ национални или религиозни, щомъ допратъ до тоя трижгълникъ, до тия здрави крепости, разбиватъ се окончателно. Сърбитѣ си опитваха честьта много пъти, и преди и сега, униатитѣ тоже, и нищо не сполучиха, а гърцитѣ отдавна дигнаха вече ръце отъ тритѣ града**)

Въ сравнение съ организацията и влиянието, които иматъ националнитѣ пропаганди, вѣрскитѣ не могатъ да се похвалятъ съ нищо особено. Тѣ не представятъ и голѣма опасность за цѣлостьта на българския народъ: времето, когато можаха да увлѣкатъ по-голѣми маси и да разклатятъ позициитѣ на народното ни движение, е безвъзвратно изминало На югъ, въ Битолско, католици (униати) и протестанти, макаръ да поддържатъ проповѣдници и училища, не сж отбелѣзали никакъвъ прогресъ. Въпрѣки протекцията, съ която се ползуватъ отъ страна на властитѣ, и материалнитѣ услуги къмъ населението (раздаване пари съ малка лихва), тѣ удрятъ все

*) СбНУН. IV, 67--68, 74, XII, 303.

**) СбНУН. XII, 312.

на камъкъ. И предоставени сами на себе си, тѣ биха останали тутакси безъ последователи. На северъ, въ Разложко, протестантитѣ сѫ смогнали да привлѣкатъ на своя страна стотина кѫщи — чрезъ проповѣди въ черква и тълкуване на Библията отъ добре подготвени мисионери и чрезъ раздаване на дрехи и друга покѫщнина между населението, следъ потушване на възстанието въ тоя край*).

V

При своитѣ обиколки Кѫнчовъ може да констатира на самото мѣсто голѣмата некадърность на турската държава да се справи съ своитѣ най-важни задачи: да защити живота, имота и честьта на поданницитѣ си съ разни вѣроизповѣдания, да се погрижи за повдигане правовия редъ и престижа на властьта, да модернизира и засили стопанскитѣ отрасли, които биха дали възможность на населението да преуспѣва икономически и културно. Турската управа въ Македония се оказва тъй разкапана и консервативна, както е била и въ България; тя почива все върху принципа на завоевателното право и на произволното благоволение къмъ покорените народности; тя се вижда безсилна да наложи закона и да изкорени покварата въ своитѣ собствени недра; тя означава, въ основата си, отрицание на обществена свобода и на демокрация, както ги знае Европа. Кѫнчовъ опредѣля твърде правилно манталитета на турчина, като казва: „Раята си е рая, агитѣ си сѫ аги; никакви фермани не сѫ въ състояние да измѣнятъ характера на владѣющето племе. До като единиятъ дава войска, а другиятъ — харачъ, тѣ не могатъ да бѫдатъ равни граждани“.*) И че фермanитѣ сѫ листъ хартия за утеха на наивнитѣ, и учрежденията — неспособни да се проникнатъ отъ духа на равенство и справедливость за всички, показва най-добре пресловутиятъ „хуриетъ“ отъ по-късно, който даде конституционни и народностни права само за день до пладне.

Ориенталската безпечность и продажность е заразила цѣлото турско чиновничество, тъй зле плащано отъ държавата. Главната грижа на административнитѣ и сѫ-

*) СбНУН. IV, 10, IX, 709, 714, XII, 281.
*) СбНУН. IV. 21.

дебнитѣ органи е да си направятъ добро състояние, за смѣтка на държавнитѣ или частни интереси. За служебенъ дългъ, за запазване на реда и сигурностьта, за моралъ и справедливость не се мисли. „Сега, казалъ предъ Кжнчовъ стариятъ кадия въ Мехомия, чиновницитѣ мислятъ само какъ да откраднатъ, та било отъ царя или отъ народа, все едно. Всичко се върши днесъ съ рушветъ. Нѣма нито законъ, нито управия. Който плати повече, той е правъ. А това нѣщо ще съсипе народа, но не ще е добре и за царщината .. Днесъ правъ човѣкъ въ конака не може да живѣе, защото другаритѣ му, като го видятъ че не взема рушветъ, ще се съединятъ противъ него и ще го разсипятъ." *) Колко вѣрна е тази откровена изповѣдь на кадията, показватъ безброй примѣри, отъ които ето само единъ. Башъ-полицътъ въ Разложко билъ прочутъ като рушветчия. Въ нѣколко години той си съградилъ кжща и си обезпечилъ поминъка за въ случай на уволнение. „Това е въобще идеалътъ на най-добритѣ турски чнновници". Въ циничната си престжпность началникътъ на полицията отивалъ до тамъ, щото не само не преследвалъ подозрителнитѣ лица, минали отъ България, но ги пущалъ да си ходятъ свободно, като имъ вземалъ чрезъ своя агентъ услозенъ откупъ отъ 7—8 лири. И за да бжде напълно спокоенъ, — той дѣлѣлъ тия безчестни доходи съ каймакама въ Мехомия, знаменитъ пияница. Подкупитѣ се дѣлѣли изобщо братски отъ двамината. Всички махзари на населението, турско и христианско, противъ каймакама отивали напусто. Кадията въ Разложко не падалъ подолу отъ тѣхъ: въ подкупностьта си той надминувалъ всички чиновници. „У него правото и кривото зависѣло главно отъ количеството на рушвета, който му се поднасялъ". Най-сетне, за да бжде хармонията пълна, не трѣбва да се пропусне въ това табло на провинциалнитѣ турски чиновници и пощаджията-телеграфистъ въ Разлогъ, Той билъ неотлжченъ другаръ на каймакама— въ пиянскитѣ му вакханалии. Каймакамътъ изпивалъ дневно по 2 оки ракия и рѣдко се вестявалъ въ управлението. Телеграфниятъ чиновникъ пиялъ пъкъ дотолкова, че подлудѣлъ; и не само не билъ уволненъ, ами получилъ парична награда, понеже каймакамътъ докладвалъ въ Солунъ, че другарьтъ му пострадалъ отъ

пресилена работа. Кжнчовъ видѣлъ съ очитѣ си този любопитенъ екземпляръ, когото портретизира не безъ хуморъ. Очитѣ му били кръвясали, подпухнали отъ пиянство: облѣченъ билъ въ вехти и одрани дрехи, панталонитѣ му не достигали съ педя до глезенитѣ; само единъ день, когато ставалъ пазарь въ града и имало работа, се пазѣлъ да не пие и седѣлъ на станцията, а въ останалитѣ дни гледалъ да не бжде трезвенъ; и толкова добре знаялъ административното дѣлене на окржга си, че броялъ Велесъ въ другъ окржгъ, а не въ Солунския, и искалъ затова двойна такса на дума... При такава вещина и акуратность, не е чудно, че писмата отивали отъ Разлогъ до Солунъ за 9 дни (а за писане и получаване отговоръ отъ Солунъ нужни сж 21 день*).

Каквито пощата, полицията и сждилището, такава и войската. Войницитѣ въ Разлогъ., цѣлъ таборъ отъ 800 души, „хайлазуватъ по цѣла година“ съ офицеритѣ си. Рѣдко излизатъ на обучение, само ядатъ, спятъ и се разхождатъ, дисциплина никаква, вмѣсто униформа — всевъзможни панталони и ботуши... Такива сж и заптиетата въ дълбоката провинция. — и тѣ се излежаватъ на сѣнка по гърба си, и „когато не сж разположени, търсятъ тескерета отъ пжтницитѣ,“ по духовитата забележка на Кжнчова.**)

Разбира се, при такива блюстители на реда, разбойничеството ще се шири въ Македония най-свободно. Въ Битолско то взема презъ известно време такива размѣри, щото външната търговия замира напълно. „Арнаутски разбойнически шайки кръстосваха на всѣкжде Битолския вилаетъ и плѣнѣха безжалостно населението. Ограбваха цѣли кервани, горѣха цѣли села, убиваха, заробваха хора въ бѣлъ день. Никой нѣмаше да имъ препятствува. Тѣ имаха своитѣ ятаци между влиятелнитѣ бегове въ самия градъ и не се бояха отъ нищо... Отъ Битоля никой горе-долу състоятеленъ човѣкъ не смѣеше да излѣзе. До желѣзопжтната станция въ Градско се отиваше само веднажъ въ недѣлята — въ четвъртъкъ. Тогава отиваше пощата съ силенъ конвой отъ войници, а за Охридъ, Костуръ и Леринъ пжтуването бѣ немислимо. Въ 5—6 години селското население биде съвсемъ

*) СбНУН. XII, 252-3, 264-5.
**) СбНУН. XII, 263, IV .21.

съсипано, То стана най сетне несъстоятелно да плаща данъци. До кжде бѣше достигнало положението може да се сжди по това, гдето една разбойническа шайка бѣ сполучила денемъ да се вмъкне въ града и да заграби въ пленъ деца, за които сетне зимаше богати откупи. Много селяни бидоха по това време изклани въ кжщитѣ си и по пжтищата." *)

Въ Охридъ, поради съседство съ Дебърско, отгдето излизатъ прочути разбойници, убийствата сж „съвсемъ обикновена работа. И повечето пжти тѣзи злочинства оставатъ ненаказани, защото всѣки злодѣецъ, избѣгнълъ въ Дебъръ, се намира въ пълна безопасность. Властитѣ не сж въ състояние да турятъ край на тѣзи явни злодѣяния. Полицията е съвсемъ безсилна." Тя не може да спре дори продаването на тютюнъ безъ бандеролъ въ града, и макаръ нейнитѣ хора, въоржжени отъ глава до пети, да се разхождатъ по улицитѣ, пакъ нѣкои арнаути на средъ пазаря „явно продаватъ тютюнъ съ едната ржка, като държатъ револвера въ другата." Арнаутитѣ въ областьта Мокра, западно отъ Охридъ, „не припознаватъ почти никаква власть, не даватъ ни данъкъ ни войска, " и се поминуватъ – покрай земледѣлие и скотовъдство — отъ грабежъ. Така и арнаутитѣ около Поградецъ, южно отъ Охридъ, не зачитатъ ни власти ни сждилища, не даватъ никакви даждия, не припознаватъ държавния монополъ на тютюнъ и вършатъ безнаказано обиритѣ си, понеже каймакамътъ е само за форма, а присждитѣ на кадията не се прилагатъ. Беговетѣ отъ близкото с. Старово, заможни и влиятелни, сждятъ и управляватъ сами околностьта, „наслаждаватъ се съ пълна независимость и всѣки отъ тѣхъ има по цѣло отдѣление въоржжени хора, които сж гстови на всѣка минута да взематъ пушкитѣ си и да последватъ своя бегъ, ако ще би и противъ войницитѣ на султана". Въ красивитѣ покраини на Охридското езеро често се срѣщатъ здраво иззидани кули, „свърталище на нѣкой прочутъ разбойникъ, който тукъ почива съ другаритѣ си, следъ като е извършилъ нѣкой грабежъ по селата, или по пжтищата". Тѣзи албански хайдуци не припознаватъ ни власть ни законъ, чувствуватъ се напълно безопасни въ дивитѣ тия мѣста и представятъ по

*) Сбнун. IV, 6.

израйа на Кжнчова, „чисти образци на свободни горски царе-разбойници въ XIX-то столѣтие“. Тъкмо тѣ и тѣмъ подобнитѣ герои ловятъ жителитѣ на Струга, кога излѣзатъ вънъ отъ града на нивитѣ си, и искатъ за тѣхъ откупъ, безъ да правятъ разлика между бедни и богати*).

Като типиченъ обратенъ случай заслужава да се изтъкне Стойо войвода отъ Зъхненско, който се поставя въ услуга на българското население и търси жертвитѣ си между гръкоманитѣ, врагове на българското дѣло. Той върши професията си по чисти побуждения и застжпва единъ видъ класическото хайдутство, възпѣто въ народнтѣ пѣсни**).

Нѣматъ край наблюденията на Кжнчова отъ обсега на анархията, която цари въ Турско. Единичнитѣ случаи се превръщатъ въ система на потисничество и оголване на населението. И най-много страдатъ, разбира се, българитѣ. Особено когато тѣ трѣбва да даватъ не единични жертви, а да отстояватъ правата си върху родни огнища, завещани отъ памтивѣка. Между Охридъ и Струга лежи купчината български села, 16 на брой, наречени Малисия. Това е плѣнително и плодородно поле, гдето има само една албанско село, Велешча. И това село успѣва да опустоши следъ руско-турската война цѣлия край, въ 4 5 години. Посредъ пладне велешчани, подпомогнати отъ хайдушки банди изъ Дебърско, откарватъ добитъка на селата, заедно съ овчаритѣ, разграбватъ и всичко останало, така че въ 160 албански кжщи се събира богатството на 16 села. Велешча заприличва на „средневѣковна крѣпость, изпълнена съ хищни барони, които се само веселѣха и ходѣха по грабежъ***). По-зле си изпащатъ българскитѣ села на Мокра и Гора, отъ които днесъ е запазена само българската топонимия: още преди стотина години българскиятъ елементъ не е могълъ да противустои на арнаутския напоръ и се оттегля на истокъ и юго-истокъ, така че границата на албанщината се врѣзва доста навжтре въ Македония. Сигурно това изселване ще е станало следъ като мѣстнитѣ жители сж се отчаяли напълно за живота си и

*) СбНУН. IV, 69-70, 75, 82-84,96.

**) СбНУН. X, 515.

***) СбНУН. IV, 71-72.

имота си, както е това и днесъ въ толкова други западни крайнини на Македония, особено въ Дебърско, Тетовско и Скопско. Понѣкжде натискътъ иде отъ турски села, както е напр. случаятъ съ запустѣлото село Екимци въ Поленинско: то си изтегля толкова отъ грабежи, щото се вижда принудено да се прости съ чародейната околность и да се пръсне по разни други селища. Сжщата история се повтаря и при с. Търнава, Поленинско, гдето сж се настанили нѣкогашъ турци — „коняри", доведени отъ Азия*).

На този родъ причини, между друго, се дължи и гурбетчилъкътъ въ извѣстни македонски краища. Отъ Охридско напр. излизатъ годишно до 2500 души мжже и деца, за да търсятъ работа въ България, Ромъния, Сърбия или по-далечъ. Отъ селата край Дринъ излизатъ обикновенно дюлгери, халваджии и бозаджии, а отъ другаде разни работници. Тѣ се бавятъ по 2-3 години въ чужбина и пакъ се връщатъ дома, при своитѣ. Разбойницитѣ знаятъ, по кое годишно врѣме става това завръщане, и не веднажъ спестенитѣ съ голѣмъ трудъ и лишения пари попадатъ въ чужди ржце**).

VI

Цѣлостенъ етнографски очеркъ на Македония Кжнчовъ дава въ книгата си *Македония. Етнография и статистика*, София 1900. Тази книга не е преиздавана, макаръ и сега да запазва своето голѣмо значение. Тукъ Кжнчовъ прави опитъ за синтеза на всичко известно до тогава върху демографията и етнологията на населението, като се позовава особено на своитѣ непосредни проучвания. Разбира се, и по тая часть изследванията продължаватъ да изнасятъ все по-новъ материалъ и да вдълбочаватъ знанията ни върху антроположкия, народнопсихоложкия и културенъ характеръ на македонския българинъ, който има толкова общо съ българина въ другитѣ предѣли, и който все пакъ се отличава по нѣкои мѣстни черти. Кжнчовъ изучава по редъ всички народности въ Македония, българи, турци, гърци, арнаути, власи, евреи, цигани и пр., за да проследи обаче — етнографски и статистически — особено обстойно българ-

*) СбНУН. IV, 95-96, 99, IX, 654, 669, 703.
**) СбНУН. IV, 93-94.

ската народность. Защото, както изтъква и Кънчовъ, безспорно тя е домашниятъ и основниятъ елементъ въ страната, при което до половината на XIX. вѣкъ тя държи първо мѣсто по множество, а следъ това и по културно-национално значение (17). Кънчовъ проследява, какъ се развива исторически българската народность въ Македония, какъ се ширятъ и стѣсняватъ границитѣ ѝ, какви преселвания и изселвания ставатъ тамъ и какви главни дѣления сѫществуватъ въ племенно отношение. Той не намира нѣкакви значителни следи отъ старото племенно дѣление, извънъ групата на „бърсяцитѣ“ въ Кичевско, но въ замѣна намира за възможно да различи три главни дѣла българско население въ Македония, които се обособяватъ като нѣщо по-цѣлостно. Единъ дѣлъ сѫ *западно-македонскитѣ* българи въ Велешко, Прилѣпско, Битолско, Охридско, Ресенско, Дебърско и Тетовско. Демопсихологична характерна черта е тукъ спекулативниятъ духъ, хитрината, пъргавината и предприемчивостьта, която сблизява групата съ македонскитѣ власи и която указва може би на това, че македонскитѣ българи въ тия краища сѫ погълнали старото романизовано население (32). Прилепчани, велешчани, охридчани, и т. н. сѫ добри търговци, достойни конкуренти на евреитѣ, съ които водятъ упорита икономическа борба и дома си и на софийския пазаръ. Може-би повлияло е за това издигнато състояние странствуването имъ въ чужбина, като дюлгери, градинари, хлѣбари и пр. Антроположкиятъ типъ не изпѫква навредъ отчетливо, но хвърлятъ се въ очи, при продължително наблюдение, лицата съ изпѫкналъ лобъ, остъръ носъ, тънки мустаки, малки, тъмни живи очи, тъмна коса и кожа. Въ мѣстната носия и въ мѣстнитѣ говори сѫщо тъй има нѣкои обединителни белѣзи: голѣмитѣ вълнени пояси у женитѣ, предпочитане на везанитѣ ризи, горна черна дреха у мѫжетѣ, тритѣ члена въ езика (*та, ва, на*), правилното ударение на третата сричка отъ края (33). Тукъ, както и другаде впрочемъ, се срещатъ голѣми недѣлени родове, съ 20—30 члена, дори и съ 40—45. Въ с. Лаговарди имало задруга съ 70 души, въ с. Пареши съ 47 души.

Втори дѣлъ сѫ *южно-македонскитѣ* българи въ Преспанско, Леринско, Корчанско, Костурско, Воденско, Солунско, Кукушко и Поленинско. Тѣ иматъ по-мекъ ха-

рактеръ, не сж спекуланти и хитри, проявяватъ голѣма интелигентность. Въ говора си пазятъ следи отъ старитѣ носовки *(ън, ъм, ен, ем)* и старото ы (былъ, сынъ), ударението често пада на втората сричка; въ типа си иматъ нѣкои особени отлики, каквото сплесната глава, тѣсно чело, длъгнесто лице, не навредъ обаче (35—37). — Трети дѣлъ сж *източнитѣ тракийски* българи въ Сѣрско, Драмско, южния Пиринъ, южната долина на Места, които се сливатъ нататъкъ съ жителитѣ на тракийската равнина. Говорътъ тукъ е източно-български, голѣми родове нѣма (37—38).

Подробно се спира Кжнчовъ на потурченитѣ и помохамеданченитѣ българи, *торбеши* по Шаръ, *атовци* въ Кичевско, *помаци* въ Родопско (40 нт.)

Срещу тия общи, систематизирани вести за българската народность стоятъ по-конкретнитѣ етнографски погледи, които ни разкрива Кжнчовъ въ пжтописа си. Окото на учения е широко открито за всичко, което се мѣрне отпреде му — то възприема всѣка черта на бита, всичко особено въ нравитѣ, цѣлата картина на живота, въ неговия материаленъ и духовенъ обликъ. Члунътъ въ Преспанско езеро, като особена направа, като веществена култура, обръща толкова вниманието му, колкото и панаиръ̀тъ или пазарьтъ по народни праздници и на градски мегдани.*) Носията, мжжка и женска, и особено последнята, като по консервативна, по художествена и по типична за родовитѣ или племенни отлики, го интересува навредъ, и ней той посвещава точни описания. Така ние имаме ясна представа за костюма и терминологията му въ Поленинъ, Сѣрско, Охридско, Стружко, Битолско, Ресенъ, Зъхненско, Петричко, Моравишко, Горно-Джумаийско, и т. н.**) която би оживѣла още по-релефно, ако—покрай музейнитѣ образци — притежавахме и повече фотографски цвѣтни снимки. За всѣки случай, тая часть на етнографскитѣ проучвания е застжпена у Кжнчова съ ценен материалъ, Обръща вниманието на Кжнчова и една такава старинска черта, как-

*) СбНУН. IV, 29, 39, 47, X, 504, XI, 225. XII, 234

**) СбНУН. IV, 14, 27, 78, 94, IX, 660, X, 503, 514, XI, 200, 1235, 249, XII, 261, XIII, 351; Библиотека VI, 51, Български Прегледъ V,VII, 61.

вато е носенето *перчимъ* на бръсната глава въ Петричко или с. Броди. *)

Минувайки къмъ обичаи на населението, Кънчовъ си отбелѣзва интересното надбѣгване, надскачване и надборване по празници и сватби. Въ с. Аканджии, Поленинско, той заваря всички селени сбрани на хорището — младежитѣ въ игра, старитѣ на сѣнка подъ голѣми дървета. Докато се гощаватъ на трапеза, ето, че на единъ зеленъ клонъ навързватъ до 15 селски кърпи — награда за победителитѣ въ надрипване и борене. Скачатъ и се борятъ момцитѣ, като се почва отъ най-младитѣ и като последни излѣзатъ голѣмитѣ майстори. Борбата се следи съ затаенъ дъхъ, и всеобщи похвали и най-голѣмата кърпа получава победителя надъ всички. Тия игри сж на голѣма почить особено у помацитѣ, гдето цѣлото село дава награди за първитѣ въ надтичване. **)

Кънчовъ присжтствува не само на веселби, но и на тжжни празници, на погребение. Въ с. Банско той наблюдава какъ роднинитѣ на покойника обличатъ найхубавата си премѣна, мжжетѣ се бръс-атъ, булкитѣ стиватъ съ вѣнчалното си облѣкло, черно никой не носи, следъ погребение първата нощь не се спи въ кжщата (защото се връща душата на покойника), прави се тогава, и нѣколко пжти презъ годината, особено на св. Духъ гощавка на гробищата.***)

Отъ другитѣ обичаи и вѣрвания Кънчовъ си отбелѣзва: ходенето на оброчища извънъ село, на нѣкое високо мѣсто, гдето се прави курбанъ, селски или еснафски; излизането на покръсти, съ молитви за дъждъ на Илиндень; повѣрието, че духъ-покровитель, „сайбия", пази зидоветѣ на стара крепость и се явява въ видъ на грозно животно; народнитѣ танци на „леса", въ два реда, съ пѣене и отпѣване на двѣ групи моми; пѣснитѣ на Гергьовдень преди изгревъ слънце въ Поленинъ; обучението на просецитѣ-пѣвци въ Недобърско; и пр.****)

Изобщо, т. н. „фолклорни" данни не държатъ голѣмо мѣсто въ изучванията на Кънчова, географа и

*) СбНУН. XI, 200. 249.
**) СбНУН. IX, 675-6, X,504, XI. 250, XII, 240.
***) СбНУН. XII, 261.
****) СбНУН XII, 267, 271, 230, IX, 666, 675, 651, X, 504, XI, 201, 249,

етнографа. За обреди, народна вѣра, поезия, устни традиции той не успѣва да разпита, и най-многото, което е могълъ да узнае при тѣзи си пѫтувания, то сѫ нѣкои предания за исторически мѣста, лица и странни названия, каквото етмоложкитѣ легенди за „Небой се куло!", Белча кале, с. Градоборъ, с. Женско, с. Лиса, скалата Еленскокъ, Преспанското езеро, гр. Мелникъ, скалитѣ Светицитѣ въ Момина клисура, последния български патриархъ Арсений въ Охридъ, и др.*)

Силно впечатление прави на Кѫнчова първобитното състояние на медицинската помощь въ Македония, гдето по-голѣмата часть отъ страната е лишена отъ образовани лѣкари и гдето все още се шири всемощно изкуството на врачкитѣ и суевѣрното ходене на болни ту при нѣкой езически жертвеникъ въ планината, ту при гроба на св. Наумъ въ черквата му**). Тъй наречените „доктори" въ по-малкитѣ градове сѫ обикновено недоучени шарлатани, които гледатъ само да скубятъ населението. То сѫ най-често гърци и власи, които отиватъ за година-две въ Атина, да следватъ въ медицинския факултетъ, и после се връщатъ, успѣватъ чрезъ лукавство да си издействуватъ отъ турскитѣ власти позволение да лѣкуватъ, и ставатъ „най-отчаянитѣ и безсъвестни грабители" Кѫнчовъ казва за тѣхъ:„ За 5 или 10 лири рушветъ нѣма никой докторъ да се откаже да даде свидетелство на единъ здравъ човѣкъ, че е утрепанъ отъ бой, или напротивъ ще потвърди, че единъ удушенъ е умрѣлъ отъ разривъ на сърдцето". Кѫнчовъ навежда и тоя случай. Пѫтувалъ съ единъ атински докторъ отъ Битоля за Охрида. По пѫтя имало прахъ, и докторътъ почналъ да се оплаква, че прахътъ много му вредѣлъ на желудъка. Напразно Кѫнчовъ обяснява на ученият лѣкарь, че при дишане прахътъ отива въ бѣлия дробъ; гъркътъ остава на мнението си, че прахътъ се превръщалъ на калъ въ стомаха и пакостѣлъ много на хората! Градскиятъ хекиминъ въ Петричъ, — обикновенъ любитель, усвоилъ занаята си отъ практика при нѣкакъвъ си военен лѣкарь, — пущалъ кръвь, вадѣлъ зѫби, лѣкувалъ рани както си знае. Книжаринъ въ Сѣръ продавалъ,

*) СбНУН. IV, 29, 33, 60, 80, IX, 649, 652, 673, X, 470, XI, 213, XII, 212, 229, 248.

**) СбНУН. IX, 653, IV, 86.

наредъ съ книгитѣ си, разни лѣкарства, наредени на поличка, и никой не му пречалъ да търгува доходно съ своята „спицерия", продавайки каквото отбира и каквото не отбира*).

VII

Значително мѣсто държатъ въ дѣлото на Кънчова художественитѣ описания на мѣстности, които сж го възхитили съ хубостьта си или унесли въ блѣнове съ историческитѣ си спомени. Кънчовъ има не само хладния интересъ на географа, но и развития вкусъ и възторгъ на естета. Кога пътува, той държи смѣтка за онова, което би било материалъ за характеристика на терена или населението; разпитва за минало и настояще, за старини, икономически въпроси, национални борби; но той не пропуска никога да бѫде и човѣкъ на съцерзанието, достѫпенъ за внушения отъ една величествена гледка; да съчетае прозаическото наблюдение съ упития, унесенъ погледъ на поета. Щомъ се реши да напусне градища и скучни хора или досадни грижи, той се преобразява въ лоното на природата, и, вдишайки чистия въздухъ на планина или поле, той започва да се любува на линии, багри, освѣтление, на перспективи и на естествени феерии, става мечтателенъ, изпада въ лирически настроения; и когато после обработва въ кабинета си факти и спомени отъ посетенитѣ мѣста, въображението му възкресява видоветѣ, и той има продуктивнитѣ преживявания на поета, и стилътъ му — сухъ, стѣгнатъ, трезвенъ, кога трѣбва да се говори за сериозни нѣща, — добива колоритния и емоционаленъ тонъ, присѫщъ на художествената проза. Описания и разкази за изпитано въ такива случаи загатватъ поета у Кънчова — поета на вживяването и на искреното възхищение отъ дивната природа.

Едно отъ първитѣ му описания въ пътописа е посветено на Охридското езеро и на неговитѣ околности. Какъ лесно намира Кънчовъ думитѣ и образитѣ, съ които ще ни наложи впечатленията си, ще предаде картината! „Грамадното езеро стои като стъклена маса предъ очитѣ ни", — ние го гледаме отъ високия хълмъ на града, нареченъ Горни-Сарай. Обиколено съ планински вериги отвредъ, то изглежда като „великанско корито,

* СбНУН. IX, 664, X, 494, XI, 201.

дъното на което е потънало въ вода". Въ тихо врѣме езерото сѣкашъ е „излѣно отъ синкавъ кристалъ"; а когато подухне южень вѣтрецъ и се разклатятъ синитѣ води, то „се люлѣе като буйна нива". Въ бурно врѣме езерото става дивно: „то шуми, бучи грозно, ...като че се гнѣви на всичко", бѣснитѣ му грамадни вълни „се разбиватъ на най-ситни капчици отъ каменнитѣ скали". „Воднитѣ птици грозно пищатъ тогава и се пръскатъ по всички страни.... Тежко на ония чунари, които се намиратъ въ Охридското езеро!" А въ ясна тиха нощь, „когато звѣздитѣ се оглеждатъ въ езерното дъно, когато една омайна свѣтлина се разлива по синята повърхность на езерото" — тогава охридчани знаятъ да пируватъ на нѣкой чунъ до полунощь, плѣнени отъ чудния часъ*).

Охридското поле, усѣяно съ градини и ниви и надарено пребогато съ плодородие; Линския полуостровъ, покритъ съ вѣковни гора и купове развалини отъ стари постройки; монастиръть Св. Наумъ, на високата тераса предъ езерото, построенъ отъ царь Бориса; гиздавата Струга, която надминава всичко по мѣстоположение и която говори за вкуса на основателя си, царь Самуила — това сж плѣнителни гледки, спомена отъ които не се заличава никога**). Така и Преспанското езеро — съ богатата панорама къмъ Пелистеръ, Горбецъ и островчето Градъ, „което възбужда стари възпоменания за бурното Самуилово врѣме". И посетилъ тоя Градъ, който и сега стои гордо всредъ тихото езеро, газилъ неговитѣ диви буренаци и разорени дворци и черкви, обикалялъ надъ стръмнитѣ му скали край гладкитѣ води и спомнилъ миналото му величие — Кжнчовъ патриотътъ се предава на лирическа импровизация: „Тукъ царь Самуилъ е почивалъ подиръ дългитѣ борби съ старитѣ непріятели на българщината. Тукъ той е събиралъ воеводитѣ на пиръ и на съветъ. Тукъ, всредъ най-дивната красота, която го заобикаляла, е намиралъ, вѣроятно, едничкото утешение въ злочестинитѣ, които го сполетѣха кжде края на неговия животъ"***) Отъ величието оа миналото, което изпълня сърдцето съ носталгия за нѣщо безвъз-

*) СбНУН. IV, 49-50.
**) СбНУН. IV, 49, 73, 81, 85.
***) СбНУН. IV, 31, 35.

вратно загубено, Кънчовъ се връща къмъ идилията на настоящето, свързана сжщо тъй съ сърдечна мжка, при мисълта за робството. Въ с. Койнско край Преспанското езеро той посещава задругата на Иванъ Секула, гдето 22 души могатъ да работятъ, а 20 сж маловъзрастни. Две голѣми постройки, между тѣхъ гумното, кошоветѣ и всички домашни уреди. Цѣлата огромна челядь се събира вечерь на ядене; почетно мѣсто е оставено за старитѣ, момитѣ слугуватъ, а децата, събрани на една голѣма купчина, весело гребатъ отъ две дървени паници. Чичо Тасе, най-стариятъ, командува като кметъ, баща и сждия надъ тая кжща. По-многобройна е кжщата на дѣдо Алексо въ с. Ахилъ*).

Вододѣлътъ на Охридско и Преспанско езеро, високата 1602 м. планина Петрино, горе на която има равнина и букова гора, крие друга хубость. „Отъ дветѣ страни лежатъ две корита, които по красотата си могатъ смѣло да се равнятъ съ най-гиздавитѣ мѣста въ Европа". На западъ се види Охридското езеро, и албанскитѣ плинини, на истокъ Преспанската равнина, „съ своето езеро, което въ нищо не иска да отстжпи на Охридското", на юго-истокъ Горбецъ пл. и селата на Преспа. И въображението на туриста подиря перспективи въ историята. „То види славния Самуилъ, който напъва всичкитѣ си сили да очисти тѣзи славянски мѣста отъ чуждото иго, отъ гибелната култура на гнилата Византия; то види онзи вѣротърпимъ господарь, който съчувствуваше на свободолюбивото учение на богомилитѣ; онзи юнакъ, който стотина пжти бѣ излагалъ живота си на опасность, а не можа да пренесе теглилата на обезобразенитѣ свои храбри войници отъ жестоката ржка на Василия!" Но въображението се връща бързо отъ екскурза си, отъ това ободрително видение, и погледътъ спира на по-новъ моментъ, на грубата действителность днесъ, когато „най-магьоснитѣ кжтове на Балканския полуостровъ" сж станали най-злочеста земя, въ която „фанариотътъ е унищожилъ всичкитѣ останки отъ славното минало. Турчинътъ е преобърналъ Самуиловитѣ потомци на слаби безнадежни роби. Арнаутинътъ е унищожилъ високото благосъстояние на тоя

*) СбНУН. IV, 30, 38.

благословенъ отъ Бога край и е довелъ народа до най-голѣма сиромашия!*) И това елегично настроение завладѣва Кѫнчова все тъй болезнено, остро, когато той въ члунъ по Преспанското езеро, въ прохлада презъ най-горещитѣ юлски дни, плува отъ с. Шурленци до с. Койнско, 3 часа пѫть. „Члунътъ леко пълзи по повърхнината... Слаби вълни шарятъ езерото. Тихъ, приятенъ вѣтрецъ подухва. Душата на пѫтника обладава едно неопредѣлено чувство. Нѣщо приятно упоително, нѣщо тежко мѫчително. Предъ очитѣ стои красивата природа въ пълното си величие: Койнскиятъ ридъ покритъ съ гѫста зелена гора, грамаднитѣ планински скали отъ Галичица си спущатъ нозетѣ въ водата; хубавитѣ селца отъ наоколо пленяватъ пѫтника; но тежки възпомичания за миналото смущаватъ веселото настроение на българина“.**)

Навредъ този упоителенъ дъхъ на природата и този страшенъ сънь на загубеното щастие, въ непримиримъ контрастъ. И често — пълна противоположность между природата-рай, създадена за радость, за творчески трудъ, за размахъ на свободенъ народъ, и черното робство, тежката неволя, отчаянието. Ето въ Солунското поле напр. какъвъ чудесенъ черноземъ, гдето вирѣятъ всички култури на по-топлия умѣренъ климатъ — памукъ. сусамъ, жито, и т. н. Какъвъ чуденъ видъ къмъ залива, кога го гледате отъ височинитѣ на Ново село: морето тихо, спокойно, „свѣтло-синкаво като небето“, слънчовата свѣтлина при изгрѣвь-слънце посипана по гладката повърхность, „като че ли водата е осѣяна съ чуденъ огънь“, а върховетѣ на Бѣласица, право на сѣверъ, „като че облѣни въ злато“. И „цѣлъ роякъ птици хвъркатъ изъ нивитѣ и цепятъ въздуха съ пѣснитѣ си“. И все пакъ — населението тукъ въ крайна бедность, „селата иматъ печаленъ видъ“, пѫтникътъ не вижда бѣлосана кѫща, двороветѣ нѣматъ ни едно зелено дръвче, кѫщичкитѣ, ниски, схлупени, сѫ наредени въ дълъгъ оборъ. Защо този сиромашки видъ и тази мизерия? Причината е проста: $^4/_5$ отъ земята на Солунското поле е собственость на спахии, които обиратъ народа; злоупотрѣбитѣ при данъчното облагане довър-

*) СбНУН. IV, 100-101.
**) СбНУН. IV, 29.

шватъ останалото. Селянинъ отъ Тенско казва Кънчову: „Нашата земя е много харна. Какво хвърлишъ въ нея сѣ става. И жито, и ечимикъ, и памукъ, и сусамъ — всичко дава Господь, ама ние сме си сѣ сиромаси; работимъ за другиго. Единъ черекъ ако ни остаяше отъ берекета, не щѣхме да сме такива голи! Всичко отива въ чуждо гърло". Така и другаде, въ разкошнитѣ поли на Родопитѣ и Пиринъ: между богата природа живѣе единъ окаянъ народъ, който буди живо състрадание у пѫтника.*)

Все тъй възторжено настроенъ, както предъ Охридското и Преспанското езеро, е Кънчовъ и кога посещава Поленинското езеро. Околностьта е потънала въ зеленина, разкошна, буйна, поразителна по обилието си. Лозята му напомнятъ Веслеца край Враца. „Тѣ приличатъ на богати градини, пълни съ всевъзможни плодовити дървета: смокви, сливи, ябълки череши се виждаха на всѣка стѫпка ..."

„Колко е хубаво!" провикватъ се пѫтницитѣ изъ единъ гласъ когато внезапно се открива предъ тѣхъ отъ рида кръглото езеро, покрито надвечерь съ нѣкаква „прозрачна, дивна покривка", и заобиколено отъ зелени планини. Особено подножието на западнитѣ хълмове. „Такива буйно зелени, такива красиво засмѣни долини и бистри потоци азъ рѣдко срещахъ въ Македония. Долината на р. Вода при Воденъ едва може да конкурира съ тая мѣстность". Пролѣтьта е окичила дърветата съ цвѣть, покрай питомнитѣ овошки се редуватъ диви круши, глогини, ясени; нивитѣ си граничатъ съ диви лози и павити, и най-разнообразни цвѣтя въ тая чародейна околность пълнятъ въздуха съ меризъ.**)

Но ние нѣма тукъ да предаваме всички подобни впечатления на поета живописецъ, ще изоставимъ и описанията на гр. Мелникъ или на Кресненската клисура,***) и ще завършимъ съ две картини на буря въ планината, както тя изненадва уморения пѫтникъ. Въ Рупелския проходъ, именно, Кънчовъ бива заваренъ отъ черни

*) СбНУН IX. 648—649, 652, XII, 249.

**) СбНУН IX, 655—658, 669.

***) СбНУН. X, 210, XI, 227—228, *Библ. Св. Климентъ* XIII—XIV (1890), 85 нт.

облаци и дждъ. „Иде порой", извиква другарьтъ му и бързо го извежда отъ дола на едно по-високо мѣсто. И както се смѣсва шумътъ на придошлата рѣка съ гърмотевицитѣ, изведнажъ се задаватъ грамадни водни маси изъ урвата и съ дивъ трѣсъкъ и ревъ се пренасятъ за единъ мигъ край изплашенитѣ хора. „Дървета, изкубани отъ коренъ, изтрошени клонове и грамадни камъни се носѣха отъ бѣсната стихия", казва Кжнчовъ, и ниви и ливади на толкова злочести селяни биватъ опустошени отъ тоя мимолетенъ океанъ, който следъ половинъ часъ отстжпва на мирна Струма, която може да се гази. — Втори пжть такава буря застига Кжнчова край р. Брегалница, преди да влезе въ гр. Щипъ. Непрозиренъ мракъ надвисва наоколо му, мълнията става все по-честа, вѣтърътъ ечи грозно, дърветата се превиватъ доземи, и само нѣкаква червенина отъ пожаръ въ далечно село покрива небосклона. „Една остра свѣткавица" показва най сетне на капналитѣ пжтници че тѣ сж вече въ Щипъ, гдето ги лисналъ и измокрилъ до кости пороенъ дъждъ.*)

Ясно е отъ тѣзи примѣри, какъ рисува пеисажи Кжнчовъ и какъ той ни увежда въ настроенията на момента. Така говори само роденията поетъ, и ние нѣмаме право да отричаме на автора несъмнената поетическа жилка, изявена особено въ повеститѣ му, за които тукъ не говоримъ. Красивитѣ долини на Разлошко, полето на Ресенъ или на Битоля, монастиръть Св. Петко между Охридъ и Преспа, селскитѣ гробища край с. Женско, живописната панорама отъ върха на калето край Поленинъ, изгледътъ на гр. Сѣръ, тия и други мѣстности сж предадени съ сигурнитѣ щрихи на добъръ акварелистъ и будятъ твърде живи нагледи.**) Фантастичното нощно освѣтление около самоковитѣ въ Горно Броди, Сѣрско, гдето се добива желѣзо, му напомня „Плутоновата подземна ковачница".***)

И все тъй съ щастливъ замахъ, издавайки дарбитѣ на белетриста, е Кжнчовъ кога рисува съ хуморъ портрети и сцени на срещи съ оригинални личности отъ

*) СбНУН. XI, 197, XII, 308.
**) СбНУН, XII. 250, 265, IV, 20, 28. 100, IX, 651, 672, X, 491.
***) СбНУН. XI, 242.

народа — сѫщо тъй една природа, която той улучва съ проницателенъ погледъ, разкривайки малкото характерни външни черти и своеобразния темпераментъ (на бай Изана лихварина отъ Банско, на самородния философъ Спиро отъ Старчища, и др.*)

Пѫтописитѣ на Кѫнчова сѫ истинска рудница за оногова, който и чрезъ книгитѣ дири допирни точки съ живота на народа и съ разнообразната природа въ Македония. Тѣ заематъ достойно мѣсто наредъ съ тия на Иречека въ научната ни литература и на Вазова въ поетическата, и трѣбва да бѫдатъ включени въ оная съкровищнита на хубавитѣ български книги, която не може да се похвали съ изобилие на образцови творения.

*) СбНУН. XII, 265, XIII, 327, XII, 232—234, 249,

Д-ръ С. Даневъ

Василъ Кънчовъ

(Спомени)

Познавахъ го доста отдавна по неговитѣ научни трудове. По близко познайство съ него направихъ въ едно пжтуване отъ София до Вратца презъ Елисейна — Згориградъ. Всичкото време, отъ последнята желѣзопжтна станция до Вратца, думата имаше той. Всичко го интересуваше и за всичко намираше по нѣщо интересно да разправи. Той обичаше природата. Хубоститѣ на Балкана между Искъра и Згориградъ го просто пленяваха. Съ възхищение той ни сочеше чудницѣ романтични изгледи, които ни се изпречваха по пжтя. Направи ни впечатление, че съ сжщото увлечение той ни разказваше за всичко нѣкогажъ видено и чуто отъ него. Въ расказа си той влагаше топлота и задушевность и въобще умѣеше, тъй да се каже, да оживотворява и най сухитѣ предмети.

Не много следъ това ние съ голѣми усилия едвамъ успѣхме да го склонимъ да влѣзе въ хомогенния кабинетъ на прогресивната партия презъ м. Декемврий 1901 год. Тоя успѣхъ се дължи най-вече на покойния М. К. Сарафовъ, нѣкогашенъ другарь на В. Кънчева отъ просвѣтителната имъ деятелность въ Македония. Въ политиката В. Кънчевъ бѣше девственъ въ сжщинската смисъль на думата. Политическото му вѣрую бѣше яко закотвено. Съ него той компромиси не правѣше. Но той отбѣгваше активната политика, защото се отвръщаваще отъ дребнавото партизанство. Ето защо срѣщахме голѣма мжка да омаловажимъ неговитѣ възражения противъ влизането му въ министерството. За тая цель трѣбваше форменно да му се обещае, че той ще ожде властенъ да не обръща внимание на никакви партизански домогвания. Впрочемъ, това бѣше изобщо нашето схващание относно задачитѣ на управлението. И тъй кабинета се състави отъ мене като председатель и министръ на външнитѣ дѣла и отъ покойнитѣ сега М. К.

Сарафовъ на финансиитѣ, А Людскановъ на вѫтрешнитѣ дѣла, А П. Радевъ на правосѫдието и В. Кънчовъ на народната просвѣта. Още сега го гледамъ, бедния Кънчовъ, свѣнливъ по природа, смутенъ отъ вълнение, да се отправя къмъ министерската маса въ Народното Събрание. Назначението на В. Кънчева подигаше престижа на кабинета, защото съ своята дългогодишна деятелность като учитель, човѣкъ на науката, писатель и общественникъ, той се ползуваше съ добро име, несамо помежду нашитѣ приятели, но и въ срѣди вънъ отъ нашата партия.

И наистина, В. Кънчовъ бѣше една отъ свѣтлитѣ фигури въ тогавашния нашъ общественъ животъ. Въ очитѣ на всички той се издигаше високо, защото вмѣсто да учителствува спокойно въ свободна България, той предпочиташе, макаръ при неособенно благоприятна обстановка, да просвѣщава младитѣ поколѣния въ пробенитѣ български крайща. За него това бѣше цѣлъ апостолатъ. Нему той се отдаваше съ цѣлата си пламенна душа. Макаръ тѣлесно слабосиленъ, той незнаеше умора. Напротивъ, може да се каже, той развиваше трѣскава деятелность. Но нѣщо повече: като не го напълно задоволяваше учителствуването, той се посвѣти, подъ рухото на екзархийский училищенъ инспекторъ, на всестранно изучване на Македония. И действително, той успѣ да я пропѫтува въ всички направления и да я изучи въ всички подробности. За неговото наблюдателно око не остана нищо скрито въ нейнитѣ недра, защото въ сѫщность той я захласнато обичаше. География, фолклора, история, статистика, стопанство, просвѣта, — всичко го интересуваше. Мнозина преди и следъ него сѫ изучавали тая нещастна область, но на-да-ли нѣкой я изцѣло тъй добрѣ познава, както той. Издаденитѣ отъ него трудове и сега още се ценятъ като сигуренъ източникъ за всестранно запознаване съ Македония.

При това В Кънчовъ бѣше майсторъ на перото. И най-сложнитѣ въпроси той умѣеше да предаде прегледно и изчерпателно. Мъглявости не търпѣше. Стилътъ му бѣше легкъ, усѣченъ, но точенъ и ясенъ въ изразитѣ.

Съ особенъ интересъ В. Кънчовъ следѣше стопанското развитие на страната. Той не преставаше да вели

чае всички, които на дѣло се бѣха отличили въ това направление. Тъй напримѣръ, той обичаше да сочи за примѣръ покойния предприемчивъ вратчанецъ М. Орозовъ, който основа първата модерна коларница въ България.

Споредъ него бждащето на България се намираше въ зависимость отъ нейния културно стопански подемъ

На това поприще В. Кънчовъ, кристаленъ въ помисли и дѣла, работи преданно и безъ спиръ до самата си смърть. Въ служба на народа, въ изпълнение на своя дългъ животътъ му биде преждевременно покосенъ отъ фаталния ударъ на единъ неуравновесенъ типъ.

Съ право той биде оплаканъ отъ всички добри българи.

София
На Богоявление 1927

Проф. А. Иширковъ.

Едно отъ желанията на покойния Василъ Кънчовъ.

Малцина сж българитѣ, които се отличаватъ съ голѣма любознателность и родолюбие и прилежание сжщевременно, както бѣше трагично загиналия преди 25 години Василъ Кънчовъ. Първо като учитель въ Солунската българска гимназия (1888-/89 г.), директоръ на Сѣрскитѣ български училища (1891-1892), директоръ на Солунската мжжка гимназия (1892 1893 г.), и после като екзархийски чиновникъ — главенъ инспекторъ на българскитѣ училища въ Турция (1893-1897 г.), той има възможность да препжтува въ гжста мрежа Македония, която бѣ обикналъ като своя родина. Той бѣше добъръ наблюдатель, приятенъ събеседникъ, лесно се сближаваше съ мѣстнитѣ хора и бързо имъ внушаваше довѣрие, което бѣше тъй необходимо въ царството на Хамида, пълно съ шпиони, и при голѣмата недовѣрчивость и мнителность на българина. Тия ценни качества на Кънчева му помогнаха много да събере вѣрни и изчерпателни сведения по всички въпроси, които го интересуваха. А неговитѣ интереси бѣха многостранни: той се интересуваше еднакво за особеноститѣ на македонската земя и за проявитѣ у живота на населението и въ миналото и сега.

Всѣко Кънчово пжтуване, било по служба или подбудено отъ научень интересъ, му доставяше ценень материялъ за описание на нѣкое село, градъ или монастиръ, на нѣкоя покрайнина съ нейнитѣ планини и рѣки, народни обичаи, пжтища за съобщение, училища, исторически сведения за народното възраждане.... И захванаха да се редятъ негови статии въ „Книжици за прочеть“, издавани въ Солунъ, въ сп. „Св. Климентъ“ (София), „Периодическо списание“, „Сборникъ за народни умотворения“ и пр. „Библиотека“ (Пловдивъ), „Български прегледъ“, Трудове на бълг. Природоизпитателно Дружество и други. Кънчовъ издаде приживе и отдѣлни

съчинения, отъ които най-важно е *Македония*. Етнография и Статистика, София 1911, 8⁰341 съ 11 карти. Той бѣ издалъ сѫщо и нѣколко учебници по отечествена география за отдѣленията и класоветѣ.

Много отъ научнитѣ трудове на Кѫнчова се отличаватъ съ грижлива изработка и пълнота; това може да се каже особено за цитираната по-горе книга и за статията му „Скопие", печатено въ 1898 г. въ Периодическо Списание, кн. 55 - 56, стр. 156.

Василъ Кѫнчовъ, колкото и скроменъ да бѣше, можеше вече въ края на 19 вѣкъ съ гордость да погледне на своята припозната плодотворна георгафска, етнографска, историческа и вестникарска книжовна дейность и оправдана бѣше неговата смѣла мисъль да издаде едно пространно съчинение за Македония, което да има характера на проф. Иречековия наученъ трудъ „Княжество — България" въ две части. По-голѣмата часть отъ материяла за такова съчинение бѣше готова. Ядката му щѣше да образува, несъмнено, споменатата по-горе книга „Македония". — Етнография и Статистика. Печатани бѣха още редица пѫтувания изъ Македония,*) пѫтнитѣ съобщения въ тая страна**), градоветѣ Скопие,***) Велесъ,****) Крушевоъ,*****) Кичево,******) Драма*******) и други.

Рѫкописитѣ, които покойниятъ Василъ Кѫнчовъ остави подиръ смъртьта си, готови за печатъ и недовършени, показватъ ясно, че той се бѣ погрижилъ планомѣрно да изработи и ония дѣлове отъ замисленото съчинение, които бѣха нужни за неговата пълнота. Орохидрографията на Македония (у него Топография), която издаде подиръ смъртьта му (въ 1911 г. Българската Академия на наукитѣ подъ моя редакция, бѣше готова; тя щѣше да представя първия дѣлъ на съчине-

*) Битолско, Прѣспанско и Охридско, печатано въ Сборникъ за народни умотворение кн. IV—3; Великденска разходка въ Поленско, Сборникъ etc., IX — Пѫтуване по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница, Сборникъ кн. X, XI, XII, и XIII.

**) Издание на Воененъ журналъ, София 1898. год.

***) Периодическо списание, кн. 55—56; — Библиотека, II кн. XIII (1896.)

****) Периодич. Спис., год. VIII, кн. XXXIX и XL.

*****) *Библиотека*, год. II, кн. XI (1896).

******) Библиотека. год. I, кн. III (1894)

*******) Библиотека год. II, кн. XII (1896).

нието, Сѫщо въ ръкописъ, недовършени, бѣха останали още много по-голѣми и по-малки дѣлове, които е трѣбвало да влѣзатъ въ проектираното съчинение, като Кавала—Драма—Сѣръ - Солунъ (пѫтуване), Библиография на Македония; Стара Македония и други*).

Въ разговоръ съ менъ Кѫнчовъ говорѣше свѣнливо, но сѫщевременно решително за плана на своето съчинение върху Македония. Както бѣ сторилъ проф. Иречекъ, искаше и той да помоли специалисти да му напишатъ отдѣлитѣ геология, флора и фауна на Македония. И ако не бѣше падналъ мъртвъ отъ куршума на умопомраченъ типъ отъ оная земя, на която той преданно служи, щѣше да изкара до честитъ край своето намѣрение, което отъ блѣнъ въ първата година на неговата работа преминаваше вече въ областьта на действителностьта: да издаде пълно съчинение върху Македония, каквото ние още нѣмаме за България.

В. Кѫнчовъ бѣ боленъ, тѣлесно слабъ, но неговата воля бѣ голѣма и силна, а упоритостьта, съ която той приготвяше своето замислено дѣло, — несъкрушима ненадмината.

Василъ Кѫнчовъ не бѣше специалистъ ни по история, ни по География или етнография (той бѣ училъ въ Мюнхенъ Химия), но неговиятъ здравъ умъ, голѣма наблюдателность, схватливость, интуиция, упоритъ трудъ и преданость, съ която се залавяше за всѣка работа, му помогнаха да ни даде образцови съчинения, които до сега ни служеха за поука, а въ бѫдаще ще станатъ важни източници за изучване на македонското минало.

Менъ ми се струва, че днесъ, когато по случай 25-годишнината отъ смъртьта на покойния Василъ Кѫнчовъ си спомняме съ почетъ и умиление за него, е найсгодно време да усвоимъ неговата честита мисъль: да се събератъ, подредятъ неговитѣ печатни и ръкописни трудове върху Македония и се издаде едно пространно съчинение върху тая страна. Съ това дѣло ний би издигнали най хубавъ паметникъ за нашия милъ покойникъ.

Много отъ трудоветѣ на В. Кѫнчовъ сѫ вече недостѫпни за четцитѣ, защото нѣкои сѫ изчерпани ве-

*) Гледай В. Д. (Дяковичъ). Василъ Кѫнчовъ. Биографически бележки. Трудове на българското Природоизпитателно Дружество год. II (1904) стр. 22.

че, а други се намиратъ въ списания, които сж библи
ографска рѣдкость, както е случай съ солунскитѣ „Кни
жици за прочеть“, основани отъ покойния.

Много изказани отъ В. Кжнчовъ мисли не отгова-
рятъ вече на днешнитѣ по-специални изучвания на Маке-
дония, но редакторитѣ на единичнитѣ дѣлове ще се
погрижатъ подъ черта или въ отдѣлни бележки да по-
сочатъ установенитѣ вече различия. Вѣрвамъ, че мно-
зина почитатели на Кжнчова на драго сърдце биха се
заели да напишатъ ония отдѣли, които липсватъ въ
неговитѣ трудове, за да стане съчинението му върху
Македония пълно и съвършенно.

София 12 I 1927 год.

Приятелю!

Ох кога ще се сетиш мой пишеш! Ох кажи ми
и задоми не се пощуваш очи мене пишеш. Нека
сега Ви ми честита сладка буква ва ми даде
Господ да вопълнить желанията и предсказа!

Преди да пристигнеш дошлите ръбове. Нека
Ви ми напиеш едно писмо, както е-правило хо-
ще ви в моятед града. Господ, приятелю, е прек
лемъ врагуса и клетвицата първата Ви ще ни
чини. Или много трябва се направиш нещо
бъдеш и добри ми при всичко отношението Ду
ни врагаледъ е пристигал на първа клетва Отче
врагуса учень нещо не трябва Ви е явил

Чилингировъ

Сждбата на вратчани.

На 18 мартъ 1888 год. Василъ Кжнчовъ пише отъ „Meran in Tirol (Yila Posch) буквално следньото до своя приятель и съгражданинъ Митьо Орозовъ:

„Господъ, приятелю, е проклелъ Вратца и клѣтвата трѣбва да си има причини. Или много грѣхове сж направили нашитѣ бащи и дѣди, или пъкъ вѣчно опозиционния духъ на Врачанетѣ е причина на тази клѣтва. Отъ Вратца ученъ човѣкъ не трѣбва да се яви! Ти знаешъ ли това? Щомъ като вратчанинъ престжпи предѣлитѣ на България съ цель да се награби съ наука въ цивилизования свѣтъ, на часътъ се събиратъ болести: чума, холера, охтика и дяволъ знае още какви, направятъ засѣдание както сопаджиитѣ въ станьова дукянъ и рѣшаватъ: може какво може тоя или Вратчанинъ да се премахне отъ свѣта, или поне да му се направи препятствие за по-нататъшно учение. Мицовь, Николаевъ и Подбалкански сж жертва на тези стихии. Диковъ нѣма да довърши, понеже отъ една страна е слабъ съ здравето си, а отъ друга — нѣма пари. Иордакиевъ — може. но съмнително и той страда отъ безпаричие и ако идущата година не получи стипендия, ше се върне. Но, а я, я щѣхъ бѣзъ малко да хвърля подковитѣ! Власитѣ се даватъ на край Дунава. Така си е то“.*)

По-нататъкъ В. Кжнчовъ съобщава, че още преди три месеци трѣбвало да свърши своето образование, но че дяволътъ му „попречилъ“ пжтя. Ненадейно той се разболѣлъ отъ ревматизъмъ, който билъ така силенъ, че цѣли десеть деня го държалъ закованъ на кревата. Болестьта изплашила и лѣкаритѣ, които посъветвали Кжнчова да зарѣже и учение, и всичко и да се лѣкува. Така и направя: оставя Щутгардъ и отива въ Тиролъ, въ малкия градецъ Меранъ, дето се стичатъ на лѣкуване хора отъ цѣлия свѣтъ. Следъ двайсеть деня той се оправя съвсемъ: може да ходи, да яде, да пие. Не му е позволено само едно: да чете и да пише.

*) Правописътъ е строго запазенъ С. Ч.

А това е най-голѣмата мѫка за Кънчова, който ведно съ хората на своето време мисли, че нашата родина, къмъ която сѫ устремени всичкитѣ му блѣнове и въжделения, ще се оправи само тогава, когато се намножатъ хора на умствената дейность, и когато духовната природа на българина намѣри сгодни условия за развитие. Но въ тоя общобългарски устремъ къмъ областитѣ на духа той би желалъ първото мѣсто да се падне на неговитѣ съграждани — врачанитѣ. За нещастие, обаче, орисията е предопредѣлила така, че който врачанинъ се заподеме все по-високо и по високо къмъ слънчевитѣ селения на духа, създалъ отъ себе си гордость на Враца и отъ Враца гордость за България, ще падне, безъ друго, подъ ударитѣ на тази орисия, било като му прерѣже тя нишкитѣ на живота, било като го приведе подъ товара на нѣмотията и, отчаянъ, го повърне тамъ, отдето е тръгналъ. Това убеждение е пускало толкова дълбоки корени въ главата на Василъ Кънчова, както си признава самъ въ началото на писмото — че нищо и никой не е въ състояние да го избие изъ нея. Но този фаталистиченъ гнетъ съвсемъ не влѣче следъ себе си, както бива обикновено, и фаталистично примирение. Напротивъ, вмѣсто да скръси ржце и покорно да чака края на своя животъ и живота на своитѣ съграждани, сломени отъ ударитѣ на тази страшна ористь, В. Кънчовъ препоржва работа и борба. Той вѣрва, че, въ края на краищата, ще победи, все пакъ, човѣкътъ, който работи, който вѣрва въ себе си, и който, срещу предопредѣленията на сѫдбата си противопостави своето: *искамъ, следователно, мога*. Тогава... тогава сѫдбата ще неще трѣбва да отстѫпи, защото тя повече се намира въ ржцетѣ на човѣка, а по-малко вънъ отъ неговитѣ щения и възможности. Но това отстѫпление на сѫдбата ще бѫде толкова по-сигурно, колкото повече врачани съпоставятъ волитѣ си противъ нея. И Враца ще победи. Тя ще роди и ще отгледа хората, които трѣбва да я направятъ едно отъ първитѣ срѣдища на българския духъ.

Увѣренъ въ това, В. Кънчовъ застава на чело на младитѣ и ведно съ тѣхъ основава мощното днесъ дружество „Развитие“, на което посветява своята младость. За него мисли и работи, не само когато е въ Враца, но и когато е на хиляди километра далечъ отъ нея. Съкъ-

ровената му мечта е да види „Развитие“ закрепнало, авторитетно и мощно да подържа добритѣ духовни заложби у вратчанскитѣ граждани. А такова ще стане то, когато има средства. И ето този, който самъ гладува като студентъ, мисли, какъ могатъ по-лесно да се развържатъ кесиитѣ на съгражданитѣ му за дѣлото на „Развитие“, и какъ чрезъ него могатъ да се нахранятъ духовно гладнитѣ. И такова средство намира, което, макаръ и наивно, го плени толкова много, че В. Кжнчовъ бърза да го съобщи по единъ най-възторженъ начинъ на приятелитѣ си, стълбове и крепители на „Развитие“. Ето самото средство въ този видъ, въ който го излага първо му:

„Рачевъ, днесъ ми дойде на умъ една мисъль отъ съвсемъ практическа стойность. Бързамъ да ти я изложа дорде е рано.

„Тазъ година великденъ въ насъ е много късно, на ли? — Каква практическа стойность може да има великъ-день, ще кажешъ — почѣкай малко. Голѣма си, гурность се има че времето ще бжде хуваво, защото пролѣтнитѣ дъждове нѣмогътъ да стигнатъ до 24 и Априлия. Хубаво. Неможе ли Дружество Развитие да направи единъ гешефтъ въ този случай? Азь мисля че може и то много просто и лѣсно. Това ще изложа въ настоящето писмо.

„Настоятелството на Д-то повиква по 2-3 ма отъ всеки еснафъ и имъ излага, че главната цѣль на Д-то е направата на зданието, за което и дѣцата знаятъ въ Вратца. Излага имъ, че толкозъ и толкозъ пари има Д-то и че му трѣбватъ още много. Излага имъ, че отъ едно такова здание ще има полза цѣлия градъ, а особено еснафитѣ, които ще иматъ право да си правятъ тамъ засѣдания, ако искатъ. Подиръ всичко това излага имъ, че за тази цель дружеството иска да събере една помощь, но не въ пари, пази Боже, тѣ ще бѣгатъ ако имъ се каже въ пари — въ натура. Кундурджиитѣ ще подаратъ нѣколко чифта обуща отъ различни видове. Терзиитѣ, кой басма, кой нѣкои панталони, кой маниста гердани, обеци кой що може; Абаджийтѣ. — калцуни шаекъ двама въ купъ нѣкой патуре. Послѣ ще се пойде по бакалскитѣ дукяни и ще се сбира кой какво даде: мотика, вила, лопата, желѣзо, стомана, орисъ, солъ,

ножъ, пищовъ, кой какво може, разбира се събирачетѣ трѣбва да бѫдатъ очовадници. Всѣки предметъ щомъ се получи, предъ очитѣ на подарителя се залѣпва на него една книжка на която стои написано: „Подарено отъ Ив. Петковъ“. Не само чаршията но и краищата се посѣщаватъ.

„Подиъ това купуватъ се 300-400 ефтини винени стъкла съ гѫбени запушалки и се напълватъ отъ 40 души съ хубаво вино, 10 стъкла вино да даде единъ човѣкъ, не струва нищо. Освенъ това за 40 50 лева се купуватъ разни лъскави дреболиий. Нѣколко стъкла съ ракия и пр. и пр. и пр.

„Когато всичко това е готово Дружеството избира едно мѣсто блиско около хорото. Ископва единъ трапъ за стъклата съ виното. Направя отъ платно една сѣнка нареджа всичкитѣ нѣща, на които висятъ книжки съ нумера.

„Въ една торба стоятъ лотарийни билети. Билетитѣ се продаватъ по 1 грошъ или по 30 пари или както се намѣри за мунасипъ. Ще се глѣда цѣната да не е много висока.

„Както и да е 200—300 лева може по тоя начинъ да паднатъ.

Ако намирате това за удобно, предложи го въ едно засѣдание на разглѣдване.

„Азъ силно вѣрвамъ, че за великъ день ще сѫмъ въ Враца.

„Кой нѣма на великъ-денъ да рискне съ 1-2 гроша да си опита честьта?“

Срещу тая сѫдба е решенъ да противостои и самъ. И то да противостои мѫжки, не поколебимо, може би, не толкова отъ суетното желание да се създаде като личность въ нашия културенъ животъ, колкото отъ предвкусваната гордость да подреди и родния си градъ между градоветѣ на България, успѣли да дадатъ преди и следъ освобождението редица изпъкнали деятели въ една или друга область на живота. Сигурниятъ пѫть, по който може да постигне това свое съкровенно желание, мисли и вѣрва той, е попрището на писателя, къмъ което чувствува не само влѣчение, но и призвание. Поне така трѣбва да се тълкуватъ думитѣ му, взети и отъ втората часть на току-що цитуваното писмо: „Ако бѣха мирни и тихи вре-

мената то азъ бихъ ималъ единъ прекрасенъ приходъ отъ моето перо". Той вече е превелъ една органическа химия, а има още и нѣкои и други нѣща, готови за печатъ. Но... „Но — заключава самъ — сега това не е за мисление понеже и Тургеневъ съ своето таланливо перо би умрѣлъ отъ гладъ въ България". Все пакъ, ако не намѣри служба, подходна за неговото здраве и за ревностно събиранитѣ му познания, той е решилъ да опита „честьта си на литературното поле".

Така и стана. Василъ Кѫнчевъ „опита честьта си" на литературното поле и създаде отъ себе си едно име, което е достойна гордость колкото за Враца, толкова за България. Отъ талантливото му перо излѣзоха редица вдъхновени работи, които ни спомогнаха да опознаемъ много отъ българскитѣ земи и селища — на първо мѣсто Македния, която той обикна като втора своя родина. Дори В. Кѫнчовъ така здраво си свърза името съ тая многострадална и поребена часть отъ нашето общо отечество, че той и до днесъ сѫществува въ съзнанието на мнозинство отъ българитѣ като македонецъ, а не като мизиецъ отъ Враца. Но това съзнание не намалява значението на Враца, която Кѫнчовъ блѣнуваше да види като родина на български първенецъ, а го усилва още повече. То иде да покаже на всинца ни, че и този прибуленъ отъ мъгли градъ може да роди слънчеви лѫчи, за чиято родина може да се смѣта не единъ кѫтъ отъ населенитѣ съ чисти българи земи.

И Кѫнчовъ победи сѫдбата: — той ѝ се наложи. Но и тя жестоко му отплати. Отплати му чрезъ ржката на българинъ македонецъ, чрезъ лошото у насъ, което отъ исконни вѣкове не може да търпи духовни първенци въ срѣдата си.

Отплати му и... направи отъ голѣмия духовенъ вождъ на племето ни единъ голѣмъ мѫченикъ.

П. Т. Първановъ

Споменитѣ ми за него.

Отъ най-ранното си дѣтинство го знаехъ, преди да бѣхъ тръгналъ на училище. Мѫжъ среденъ ръсть, съ цѣла подстригана брада, изрядно облеченъ, всѣкога съ бѣла корава яка и вратовръзка, съ мека сукнена шапка и винаги съ бастунъ въ рѫка. Това бѣ голѣма рѣдкость тогава, да не кажа рѣдко изключение. Винаги си го спомнямъ въ това време, съ другари заобиколенъ: Мито Орозовъ, Тако Бѣлмустаковъ, Димитъръ Рагевъ, Тачко Кръскиевъ и други, но неговата фигура бѣ като фокусъ, около когото се групираха всички; все него си спомнямъ да говори и другитѣ съ интересъ го слушатъ.

Бѣ ми казвано, че това е *Василъ Кѫнчовъ*, синъ на бѣденъ кацарь, но е най-ученията врачанецъ. Изглежда, че често е говорено у дома за него, защото го познавахъ и си мечтаехъ да се обличамъ така хубаво, когато порастна, Той минаваше по 2—3 пѫти на день изъ нашата улица, понеже пѫтя му за тѣхъ бѣ покрай насъ, а пъкъ и нѣкой отъ приятелитѣ му живѣеха въ нашата махла.

На менъ сѫдбата бѣ отредила, още преди да тръгна на училище, да остана кръгълъ сиракъ и да непомня почти майчина и бащина милувка. Отгледваше ме баба ми, която на времето си бѣ една отъ най-рѣдкитѣ грамотни и любознателни бабички въ града, а пъкъ най-голѣмия приятель на Василъ Кѫнчовъ въ Враца — Мито Орозовъ, бѣ братовчедъ на баба ми. Отъ тамъ, види се, Кѫнчовъ винаги поздравляваше баба ми, когато бивахме на улицата, а Мито Орозовъ се спираше понѣкога да говори съ нея и ме погалваше съ нѣкоя дума, което правѣше и Василъ Кѫнчовъ, когато биваше съ Орозовъ. Това ще е ласкаело честолюбието на баба ми и тя ще ми е говорила често за Василъ Кѫнчовъ, че макаръ и да е синъ на най бѣдни хора, но е уменъ и любознателенъ човѣкъ, изучилъ се е и сега е най-ученията човѣкъ въ града, като съ това е искала да запали въ менъ любовь къмъ училището, съ което често ни плашеха тогава.

Следъ това за дълги години Кънчовъ изчезна отъ Враца, но азъ не преставахъ да чувамъ по нѣщо за него, отъ врѣме на врѣме. Сега въ къщи за него се говорѣше отъ зетя ми, народенъ учитель, който бѣ колега и близъкъ приятель на Димитъръ Атанасовъ, сестринъ синъ на Василъ Кънчовъ. Азъ вече знаехъ, че той е учитель и инспекторъ въ Македония и най-важното, — че той е станалъ *писатель*. Съ каква наслада и радость, а сѫщеврѣменно и гордость, си спомнямъ че четехъ *„Вуйка ми и азъ"*, — *„Иманяри"* и други негови очерци, защото сѫ написани отъ човѣкъ, когото лично познавахъ и се отнасяха за моя роденъ градъ и за нѣща той близки до менъ! . . .

*

Бѣхъ вече ученикъ въ горнитѣ класове на гимназията. Единъ день презъ ваканцията, заедно съ една компания народни учители, бѣхъ отишелъ и азъ на лозето на Димитъръ Атанасовъ, което е близо до „Хаджи-Мановия ханъ." После обѣдъ, къмъ 5 часа, ненадѣйно дойде тамъ Василъ Кънчовъ. Това ни очуди всички и се страшно смутихме, защато се бѣхме разсъблѣкли и изуми брси, а главно, — бѣхме вдигнали страшна гюрултия. Изведнъжъ той се изправи предъ насъ усмихнатъ, съ пардесю премѣтнато на рамо, въ едната ржка шапката, а въ другата — бастунъ. Ние знаехме, че Кънчовъ е въ Враца, но никой не очакваше, че ще дойде и ни свари така разпилени неглиже на лозето. , .

За да ни избави отъ видимото смущение, въ което бѣхме изпаднали всички, ржкувайки се съ насъ най-любезно, той ни обясни, че отивали съ Мито Орозовъ на лозето му съ кабриолета и, понеже знаелъ че тукъ има компания отъ млади хора, отбилъ се да ни види и после да продължи пеша пѫтя си до Митовото лозе, тъй като отъ тукъ нататъкъ, дѫбравитѣ покрай Дѫбника му много харесвали.

Схващайки нашето смущение, той помоли племянника си Димитръ Атанасовъ да му покаже пчелина си и се отдалечиха двамата само. Всички бѣхме вече обути и облѣчени, когато се завърнаха при насъ, а главно, бѣхме се окопитили отъ първото смущение. Завързаха се вече разговори съ всички, като намираше да пита

всѣкиго за нѣщо и следъ отговора — той на дълго и увлекателно говорѣше по поводъ на казаното.

Не си спомняма какъ стана на дума, та единъ отъ компанията, тогава учитель въ едно село, разказа за единъ обичай въ това село, при който на Връбница, момитѣ и момцитѣ узнавали: — кой коя ще вземе и кога ще се ожени. Расказа на учителя бѣ сухъ и безинтересенъ, обаче Кжнчовъ тъй задаваше въпроси и тъй обясняваше отговоритѣ, че ни увлече и въ края на крайщата заинтригува всички ни, да виждаме въ този обичай едно смислеио и разумно пророкуване за бждащата женидба на младитѣ моми и момци въ селото. На край той помолн учителя да опишс подробно този обичай и му го изпрати, за да го напечата нѣкждѣ. Учителя се смути и цѣлъ пламна, но Кжнчовъ почна да разказва, че за всѣкиго отъ начало е трудно да напише нѣщо за печатане, обаче това не трѣбва да плаши никого. Расказа ни, че дори голѣми писатели, които сж написали десетки томове книги, пакъ често, по 2—3 пжти, преписвали и преработвали произведенията си, до като се решатъ да ги печатвтъ. Всичко се расказваше отъ него съ такава кротость и убѣдителность, щото учителя обеща да опише разказания обичай и му го предаде написанъ.

Разбира се, азъ който бѣхъ най-младия въ компаниятв, почти не се обаждахъ, а само слушахъ. Но Кжнчовъ не ме забрави: той намѣри случай да ме попита, въ кой съмъ класъ, пропадалъ ли съмъ до сега и слѣдъ свършването на гимназията, мисля ли да продължавамъ образованието си. Слѣдъ като на всичко му отговорихъ задоволително, той ме посъвѣтва: хубаво да внимавамъ при избирането на специалностьта си, като за разрешението на този голѣмъ въпросъ — взема и мнѣнието да по- възрастни близки хора.

Бѣ се вече захладило и той тръгна да отива при своя приятель Мито Орозовъ, чието лозе е на около единъ килоиотръ отъ тукъ. Ние всички единодушно изявихме желание да го придружимъ до тамъ, защото ни се искаше да продължи милата приятна бѣседа съ него; пъкъ и нѣмаше смисъль вече оставането ни сами, следъ този праздникъ на душитѣ ни. . . . Нѣколко пжти се спирахме изъ джбравитѣ, за да ни покаже прелеститѣ на картинитѣ, които се криятъ въ хълмистите гънки на

нашитѣ лозя, които картини до тогава много пѫти бѣхме гледали, но не виждали. Съ него, сѣкашъ, прогледнахме!

*

Свършвахъ Софийската гимназия и за Великдень си бѣхъ дошълъ въ Враца. Единъ день презъ „праздна недѣля“ се свикваше нѣкакъвъ митингъ на площада предъ Ботевия паметникъ. Море отъ народъ се бѣ стекълъ на площада, защото се очакваше, че Василъ Кѫнчовъ ще говори.

Появи се една пияна шайка отъ 20—30 души, за да пречи и смущава. Съ нея вървѣха и нѣколко стражари. Мнозинството отъ гражданитѣ — митингаджии — веднага образува единъ кордонъ отъ гѫсти редове около тази страна, отъ кѫдѣто идѣха шайкаджиитѣ, за да не имъ позволи да влѣзатъ всрѣдъ народа. Пияната тълпа почна да вика и да псува. Завърза се споръ съ нѣкои отъ митингаджиитѣ. Поставиха маса въ срѣдата на народа и на нея се качи нѣкой, та откри митинга и даде думата на Василъ Кѫнчовъ, който се изправи на масата. Следъ продължителна френезия отъ „ура!“ — всички се смълчаха, и той започна да говори...

Нѣкой отъ шайкаджиитѣ се провикна силно, други му извика да мълчи; обадиха се още шайкаджии и... се вдигна страшенъ шумъ... не се разбираше вече нищо. Кѫнчовъ спре да говори и само гледаше усмихнатъ надъ главитѣ на събрания народъ, който жадуваше да чуе неговото искрено слово. Хилядния народъ почна да се вълнува като море отъ гнѣвъ и негодувание срещу пияната шайка, която бѣ шепа хора. Излѣзоха 50—60 души по-смѣли и подгониха шайкаджиитѣ, които веднага побѣгнаха въ една отъ страничнитѣ улички на площада. Митинга можеше да продължи, защото смутителитѣ бѣха прогонени, обаче смѣлчагитѣ, които прогониха пияната шайка, не останаха при тѣхъ да ги задържатъ, а се повърнаха при мнозинството. Шайката почна отново да настѫпва къмъ площада. Отъ тукъ се раздвижиха всички и масово се насочиха отново срещу смутителитѣ. Последнитѣ дадоха единъ вистрелъ. Настѫпи смущение.

Подиръ малко се зададе откъмъ полицията околийския началникъ на конь, следванъ отъ десетина конни стражари. Нѣкои почнаха да се оттеглятъ отъ площада,

а мнозинството по-гъсто се събра около масата, на която още стоеше Кънчовъ. Тогава, като тръбенъ зовъ, ясно се чуха негозитѣ думи: *„никой да не бѣга, а всички по мѣстата си стойте!“* ...

Въ това време долетѣ отъ нѣйде парче, керемида, която удари околийския началникъ въ лицето, и веднага отъ носа му рукна кръвь Той изгърмя съ револвера си, който бѣ въ ржката му; започнаха и следващитѣ го стражари да гърмятъ въ въздуха. Стана голѣма суматоха... Мнозинството се разбѣга и около Кънчовъ останаха малцина. Той поиска да слѣзе отъ масата, обаче падна върху тѣзи, които бѣха до него.

Припадна му, получи нервенъ ударъ...

На ржцѣ го внесоха въ Стефанакьовото кафене, където доста време бѣ въ безсъзнание. Заливаха го съ вода и го разтриваха. Следъ като дойде на себе си и прогледна, веднага се усмихна и каза:

— Слоши ми се, не можехъ повече да гледамъ тия маскарлъци!...

Двама души, държейки го подъ мишницитѣ, заведоха го въ дома на Стефанаки Савовъ

А шайкаджиитѣ, съ полицията заедно, бѣха вече разчистили площада отъ митинкаджиитѣ...

*

Като студентъ въ София — бѣхъ членъ на Славянската беседа и почти всѣки следобѣдъ ходѣхъ въ богато наредената й читалня. Редовно тамъ се срещахъ съ Кънчова, който идваше да чете чуждитѣ вестници.

Единъ день четѣхъ тамъ нѣщо отъ руската енциклопедия на Брокхусъ и Ефронъ, която още не бѣ излѣзла цѣлата. Кънчовъ, минавайки покрай менъ, се спрѣ и ме попита, до коя буква е излѣзълъ последния томъ. Казахъ му, обаче той се спрѣ до менъ, взема книгата, попрелисти я и ме попита не ползувамъ ли се отъ другъ чуждъ езикъ, освенъ отъ руски. Зачервихъ се цѣлъ, но си признахъ, че въпреки четири годишното ми изучаване на френски езикъ въ гиназията, не мога да се ползувамъ отъ него, като дори и въ този моментъ продължавамъ да слушамъ лекции по него. Кънчовъ седна до мене и съ непристореность и благость ми заговори другарски, че чуждъ езикъ не може книжно да се научи и усвои,

освѣнъ да бѫде човѣкъ въ срѣда, кѫдето само този езикъ всички говорятъ, че това не е само до менъ, а е общо явление. Посъветва ме ме да отида да живѣя въ нѣкое французко семейство, каквито ги имаше въ С фия, или пъкъ да замина за странство и прекарамъ 2—3 семестра въ Франция или Белгия.

— „Въ никой случай, обаче, не бива да останешъ безъ да знаешъ и се ползуваш отъ единъ чуждъ езикъ; ти си младъ и ще имашъ време това да сторишъ!" — бѣха заключителнитѣ му думи на този ни разговоръ.

Като народенъ представитель, а следъ това и министъръ на Народната просвѣта, не напусна привичката си да идва следъ обѣдъ или привечерь въ читалнята на Славянската беседа. Спомнямъ си много добре, че тамъ го поздравихъ съ министерския постъ, като изказвхъ предположението си, че сега по-рѣдко ще се виждаме. поради многото работи, които му предстоятъ. А той, пакъ съ свойствената му кротость и блага усмивка, ми отговори, че министерството нѣма да му измѣни навика да идва въ Беседата, защото си е той сѫщия, какъвто е билъ до сега.

*

На 24 януарий 1902 год. подир пладне отивахъ на лекция въ университета за 4 часа. Пѫтя ми бѣ покрай Министерството на народната просвѣта, което тогава се помѣщаваше въ едно здание срещу французката легация — по между старата поща и Народната Банка. Видохъ тревожна тълпа изъ улицата и предъ Министерството. Нѣщо ме бодна като лошо предчувствие.

Наб рзо узнахъ, че министра Василъ Кѫнчовъ тъкушо е убитъ отъ единъ учитель — македонецъ по рождение Въпреки стражата, която заемаше входа на министерството азъ успѣхъ да влѣза вѫтре, съ нѣкои отъ високопоставенитѣ тогава хора, и видохъ страшната картина: министра Кѫнчовъ падналъ въ средата на кабинета си на гръбъ и подъ него локва кръвь, а убиецъ седи мъртавъ въ едно дълбоко кресло!.. Последния, следъ като убилъ министра, сѣда въ едно кресло и се самоубива съ вистрелъ въ устата...

Каква печална ирония на сѫдбата! — Човѣкътъ, музиецътъ Василъ Кѫнчовъ, който като никой другъ, най-

компетентно и авторитетно работи презъ най-хубавитѣ години на своя животъ за брата робъ въ Македония, да загине отъ братски куршумъ!...

*

Грандиозностьта на дѣлото му за цѣлокупната Родина бѣ му спечелила безпредѣлна обичь и уважението на цѣлъ народъ, а за родния градъ Враца, той бѣ най свидното чедо. Една необикновено внушителна делегация отъ родния градъ замѣстваше, при погребението на Василъ Кжнчовъ, отдавна починалитѣ му бѣдни родители; заедно съ единствената му дъщеря, дѣте тогава, истински оплакваше своя незамѣнимъ любимецъ цѣлъ единъ градъ, а заедно съ тѣхъ — и цѣлокупното българско племе, защото всички се чувствуваха еднакво осиротѣли!...

гр. Враца, 14 януари 1927 г.

Д-ръ М. Панчовъ.

Василъ Кжнчовъ

(Спомени)

25 години вече отъ насилствената крайно преждевременна смърть на този отличенъ, рѣдъкъ, добъръ българинъ отъ старославния градъ Враца.

Тежка загуба за всички, защото той бѣ прозорливъ, дѣенъ, работенъ мжжъ и всичко проучено, преживѣно не оставаше да заглъхне у него, както това е тъй обикновено у много наши просвѣтени хора, а го предаваше на печатъ и оставяше за поука на съвременници и потомства.

Запознахъ се съ него презъ една отъ ваканциитѣ които азъ всѣка година прекарвахъ въ родния си градъ Ломъ, а още повече се сближихме презъ 1882 г. въ Враца, кждѣто станахме добри приятели и такива си останахме до последния моментъ. Той бѣ първенеца по успѣхъ на първия випускъ на Ломската реална гимназия. Приятна ни бѣ дружбата; той се отличаваше съ рѣдка природна интелигентность и бърза схватливость; открита искрена душа, приятенъ, убедителенъ събеседникъ, жаръкъ патриотъ. Въ всички препирни краежгълния камъкъ за него бѣ Родината и общочовѣшкото благо. Отъ тѣхъ изхождаше винаги и съ тѣхъ завършваше. Идеална любвеобична душа въ истинския смисълъ на думитѣ. Той не знаеше да мрази, а само да обича. Не можеше да търпи нещастници около себе си; самичъкъ крайно бѣденъ той кжсаше отъ залъка си, за да го сподѣли съ нуждаещи се, и извънредно страдаше, че не може на всички да помогне.

Презъ 1885 г., като студенти се срещнахме пакъ въ софийскитѣ казарми. Той понасяше безропотно несгодитѣ въ казармата и не сподѣляше сърднитѣ на други наши другари срещу забрана да ходимъ нощно врѣме изъ града.

Отъ октомврий 1893 г. до юлий 1895 г. азъ бѣхъ учитель въ солунскитѣ гимназии — Кжнчовъ току-що бѣ

напусналъ Солунъ и заелъ длъжностьта Главенъ инспекторъ при Екзархията въ Цариградъ. Той идваше твърде често въ Солунъ и проявяваше тамъ живъ интересъ преди всичко къмъ общитѣ национални работи. Особено наблѣгаше за доброто преподаване на отечественитѣ предмети: Български езикъ, Отечествена история и География.

За нещастие послѣднитѣ два предмета можеха да се предаватъ само подъ формата на Османска история и География. Бѣше изработилъ много добъръ учебникъ специално за географията на Македония, по който се предаваха този предметъ.

По едно врѣме ме запозна съ единъ италианецъ —Мелио се казваше, мисля, който бѣ дошълъ да събира стопански и други мѣстни произведения за нѣкаква изложба въ Италия — въ Милано. Кънчовъ насоя-ваше да съберемъ и му дадемъ колкото е възможно по-пълни материяли, въ които да се отрази предъ обладаващия български характеръ на страната.

Отнасяше се съ голѣма почитъ къмъ Михаилъ Сарафова, който тогава — 1893/94 до 896/97 г. бѣ директоръ на българскитѣ ученици въ Солунъ, а фактически се тачеше и отъ българи и отъ турци едва ли не като единъ негласенъ министъръ на просвѣтата за цѣла Македония.

Кънчовъ бѣ съсрѣдоточилъ главната своя дѣйность изъ провинцията, която постоянно обикаляше, будѣше народния духъ и събираше всички възможни материяли за да установи нейния български обликъ по единъ несъмненъ начинъ.

Отъ солунскитѣ български граждани особено почиташе извѣстния *Наста Стояновъ*, заради неговия патриотизъмъ и заслуги къмъ българското учебно и черковно дѣло. Както е извѣстно, този самоукъ, слабограмотенъ, българинъ отъ Крушево, заселенъ въ Солунъ като дѣтечиракъ още къмъ 1852 г. бѣ единъ отъ главнитѣ виновници за откриване на българска църква и училища въ Солунъ.

Кънчовъ изобщо проявяваше голѣма почитъ къмъ добритѣ българи, и тѣ му отплащаха съ сѫщото.

Обичаше сѫщо и Анастасъ Наумова, заради неговия гъвкавъ умъ и преданна служба на народното дѣло.

Много бѣ огорченъ отъ така наречените тогава „сепаратисти“, които започнаха да проповѣдватъ още тогава тѣсенъ патриотизъмъ подъ етикета: „Македония за Македонцитѣ“ и проявяваха неприязънь къмъ всички учители, дошли изъ Северна България, като ги апострофираха: северняци, културтрегери, натрапени отъ Екзархията, за да се хрантутятъ на гърба на македонцитѣ и да ги правятъ насила българи. Фактически, обаче, тѣ не бѣха прави, защото мѣстното македонско население не обичаше почти нищо да жертвува за своитѣ черкви и училища; често даже доста заможни председатели на български общини настоятелно искаха, да се настанятъ децата имъ като стипендианти, и ако имъ се откажеше, заявяваха веднага, че ще ги пратятъ въ сръбскитѣ училища, дѣто не само ги приемаха на безплатно учение, но и плащаха на родителитѣ извѣстна субсидия, само да си оставятъ дѣцата въ тѣхнитѣ училища.

И тукъ трѣбва да забѣлѣжа, че докато у нашитѣ училища се даваха твърдѣ оскждии познания по отечественитѣ предмети, защото бѣха забранени отъ турскитѣ власти, въ сръбскитѣ училища се изучаваха почти изключително само сръбски езикъ и сръбска история и всаждаха въ съзнанието на дѣцата убеждението, че тѣ сж били въ миналото, пъкъ и сега сж — „прави сърби“.

И дѣйствително, македончетата излѣзли изъ сръбскитѣ училища сж се отличавали винаги като фанатици и убедени сърбомани, докато нашитѣ—повече или помалко бѣха индеферентни къмъ родното име и слабо издържаха препирня съ фанатизиранитѣ сърбомански ученици по националнитѣ въпроси.

Презъ 1897 г. В. Кжнчовъ напусна Цариградъ, поради горнитѣ причини, и се срещнахме съ него наново въ София. Следъ кратко пребиваване въ Враца, той се настани окончателно въ София, дѣто по-късно си купи и една малка кжщица на улица „Неофитъ Рилски“; започнахме по-често да се срѣщаме, вече като стари приятели. И двама се числѣхме къмъ Прогресивно-либералната партия, но съчувствувахме и на Демократическата и желаехме сливането на тия двѣ партии, понеже не виждахме разлика въ тѣхнитѣ принципи, а чувствувахме голѣмитѣ злини отъ разкжсването на народа на многобройни партии.

Кжнчовъ си бѣ поставилъ главна задача да приведе въ редъ всички свои бележки изъ Македония и ги издаде. Той проектираше да издаде едно обемисто съченение, което да обгръща всички що е писано и що е той проучилъ за нея.

Слабото му здраве, грижитѣ му за неговото ед-ичко дѣте, което той извънредна обичаше, и все по-силното увличане въ партийния животъ не му даваха възможность да работи интензивно върху тая своя мечта.

Въпрѣки недоволството му отъ така наречените „сепаратисти", той си оставаше жарътъ привърженикъ на Македония; повече македонецъ отъ болшинството македонци, отдаваше поведението имъ на заблудени, неразумни нейни синове и работѣше усилено за нейната просвѣта и освобождение, но безъ сътресения. Той бѣ противъ революционното движение, предчувствувайки, че то ще завърши съ погромъ, съ закриване на училища и черкови и съ избиване и прогонване на найдобритѣ нейни синове. Чрезъ просвѣта и икономическо повдигане, той се надѣваше, че Македония, въ непродължително врѣме, ще се откжсне безболезнено, като узрѣлъ плодъ отъ Турската държава. И дѣйствително, въ това именно врѣме отъ 1890 г. насамъ — въ учиищща и черкви кипѣше буенъ животъ; българскиятъ елементъ все повече се издигаше и засилваше.

Кжнчовъ, въ нашитѣ чести срѣщи, обичаше да ни разказва не малко свои приключения, които бѣ прѣживѣлъ въ своитѣ обиколки изъ Македония. Въ Сѣресъ веднажъ е билъ повиканъ отъ Мютесарифина за нѣкакви обяснения предъ Междлика. Той се държалъ твърде свободно и отговарялъ на български, понеже турски знаеше колкото за пакость. Това дразнѣло пашата и, по нѣкакъвъ случай, последниятъ строго му извикалъ по турски: — „Познавашъ ли ме кой съмъ азъ?" Кжнчовъ благодушно му отговорилъ, този пжть по турски: — „*Бенъ сени танамамъ*", като разбиралъ, че лично не познава пашата, и останалъ смаенъ, когато пашата силно разгнѣвенъ повторилъ нѣколко пжти неговитѣ думи: — „сенъ бени танамазсънъ" ти не ме признавашъ и заповѣдалъ да го хвърлятъ въ затвора. Намѣсили се слѣдъ туй българскитѣ първенци, разяснили на мютесарифина недоразумението и Кжнчовъ билъ освободенъ.

Като партизанинъ Кънчовъ бѣ идеаленъ: той не можеше да търпи демагогията и вулгарното партизанство, но бѣ принуденъ да ги търпи, като необходимо зло. Единъ пѫть му правя упрѣкъ--защо търпятъ около си единъ доленъ типъ М, който бѣ уличѐнъ въ нечисти сдѣлки, който експлоатираше безогледно партийнитѣ си връзки, за да върши гешефти. Той ми призна, че самъ се е възмутилъ отъ дѣлото на този партизанинъ и е говорилъ на дѣдо Цанкова да го изхвърлятъ изъ партията; но дѣдото му забелѣзалъ, че такива партизани сѫ необходими за успѣха въ изборитѣ. „Такива хора ще избератъ и тебе и мене. Безъ такива личности, които обикновено се сравняватъ съ масата, гѫделичкатъ я, чернятъ я, лъжатъ я, — нито ти, нито азъ ще бѫдемъ избрани. Масата иска да я лъжешъ, да я заблуждавашъ". „Такава е горчивата дѣйствителность" — признаваше покойния.

Кънчовъ извънрадно обичаше природата и всѣки свободенъ праздниченъ день бѣгаше отъ столицата, повикваше обикновено по-близки приятели и се отдалечаваше въ красивитѣ близки и по-далечни кѫтове, и тамъ се отдаваше всецѣло на природата.

Презъ 1898 г. той устрои задружно сѣмейно лѣтуване въ Вършецъ отъ нѣколко близки приятели. Той самъ предварително бѣ ходилъ тамъ и ангажиралъ нѣколко съседни стаи въ едно помѣщение за приятелскитѣ семейства, Доколкото помня, участие взеха: той съ щерка си и баба си, Андрея Тошевъ и азъ; съ семействата си бѣха тамъ и покойнитѣ Пенчо Славейковъ и инженеръ Цанковъ и други негови приятели отъ Враца.

Лѣтуването не излѣзе приятно; тогава презъ августъ настанаха страшни дъждове и наводнения изъ цѣлата страна. Рѣкитѣ придодоха и отнесоха всички послаби мостове и всички гости се разбѣгаха. Другъ пѫть, вече като министъръ, ходихме пакъ задружно до Черепишкия манастиръ и прекарахме цѣлия день извънредно весело въ красивитѣ околности на манастиря.

Презъ 1901 г, наскоро преди да стане министъръ, той дойде еднажъ у дома силно загриженъ и ми съобщи, че го канили за министъръ; искаше съветъ какво да прави, като искрено изповѣда, че би желалъ да отбѣгне тази чаша. Едно, поради своето слабо здраве, а най-много, че ще бѫде принуденъ да се прости съ

своята мечта: да издаде своето капитално съчинение върху Македония. Не му се искаше и заради туй, че цанковисти и каравелисти не можеха да се съгласятъ за общъ кабинетъ. Съветвахъ го да приеме и да работи отвжтрѣ за сближението и сливането на двѣтѣ тѣзи партии. Ако остане отвънъ, по-мжчно ще може да работи за това. Не зная доколко моя съветъ е повлиялъ за решението му да приеме този сждбоносенъ постъ, но винаги чувствувамъ едно угризение да тежи на душата ми, че косвено съмъ допринесълъ, може би, и азъ за тжжната преждевременна кончина на този скжпъ и незамѣнимъ синъ на България, незамѣнимъ особено за Македония.

И печално е, че той стана жертва на единъ извънредно доленъ типъ, каквито рѣдко една страна отгледва. Каранджуловъ бѣ отъ ония продажни уроди, които за материялни облаги търгуватъ съ всичко свето. Той бѣ отъ онази група македонски синове, които бѣха привлѣчени отъ сръбската пропаганда и настанени въ Българскитѣ училища. Нашиятъ тогавашенъ представитель тамъ, ако се не лъжа, Михалаки Георгиевъ мислѣше, че върши голѣма дипломация, като убеждава нѣколко отъ тѣхъ да дойдатъ въ България, дѣто ги пръснаха по разни наши срѣдни училища и имъ дадоха и стипендии. Каранджуловъ попадна въ Ломското педагогическо училище. Натрапенъ бѣ въ III курсъ безъ всѣкакъвъ изпитъ. Бѣхъ тогава тамъ учитель и неговъ класенъ наставникъ. Боледуваше постоянно отъ нѣкакви загадъчни болести и прекарваше въ пълно бездѣлие. Въ училище почти не идваше; нѣмаше и необходимата подготовка.

Въ 1893 г. азъ заминахъ за Солунъ и го оставихъ въ Ломъ — безъ да завърши III курсъ. Останахъ изненаданъ, когато узнахъ по-късно, че е завършилъ дори нашето вище училище.

Кжнчовъ бѣ такава възвишена благородна душа, че и най-закоравѣлия престжпникъ предъ неговото благодушно лице би се стжписалъ, не биималъ дързостьта да посегне на неговия животъ. Той имаше при това такива велики заслуги къмъ Македония, че още по малко би било допустимо да извърши това единъ истински синъ на Македония. Престжплението е не само отвратително, но и необяснимо.

Миръ на праха ти, скжпи приятелю, позоръ вѣченъ на твоя отвратителенъ убиецъ!

Г. Губидѣлникова-Кжнчова.

In memorium.

Снѣженъ зименъ день. Въ затоплена стая играятъ нѣколко дѣца. Използвайки отсжтствието на голѣмитѣ въ кжщи, тѣ свободно сж дали просторъ на своитѣ невинни дѣтски игри. Никое отъ тѣзи малки сжщества не подозира причината, поради която сж ги забравили сами, не подозира страшната драма, която току що се е разиграла не далечъ отъ тѣхъ, никой не подозира, че тѣхната малка приятелка, у която тѣ сж дошли на госте и съ която тъй весело играятъ е вечно.. сираче. Жестоката сждба току що е грабнала единствената й подкрепа въ живота Единъ безсърдеченъ човѣкъ е посегналъ върху своя благодетель, върху този, който многократно бѣ слагалъ на рискъ живота си за неговото отечество. Дѣцата играятъ, нищо не подозиратъ, па и какво ли биха могли да разбератъ отъ всичко това? Въ тѣхнитѣ наивни чисти души нѣма още мѣсто за злобата и завистьта. Тѣ нѣматъ още понятие отъ живота и не познаватъ жестокия смисълъ на думата сираче Тѣ ще се върнатъ следъ малко въ кжщи, тѣхъ ще ги посрешне неженъ майчинскя погледъ и тѣ никога не ще узнаятъ, колко е тжжно детство безъ ласки и нежности, безъ закрила и любовь. Тѣ нищо не подозиратъ малкитѣ и наивни дѣца, тѣ скачатъ и лудуватъ, но ето че настжпва смущение въ кжщи. Всички почувствуватъ, че нѣщо се е случило. Нѣкакъ страшно имъ става на всички, безъ сами да знаятъ защо. Всички бързатъ да се разотидатъ. Тѣхната приятелка тоже на бързо отвеждатъ нѣкжде. Тя самата изплашена долавя по лицата на околнитѣ за случило се нещастие Хиляди страшни мисли изпълватъ малката глава. Тя не смѣе нищо да попита, и все пакъ тя е далечъ да подозира най-страшното, да подозира истината. И настжпиха дни самотни и безрадостни за дѣтето . .

. . . . . .

Бждете винаги снизходителни и добри къмъ дѣцата, лишени отъ топлотата на родителската ласка, къмъ

онѣзи, които сж лишени отъ най-ценното въ живота, отъ майчинска нежность и бащинска подкрепа. Помжчете се да надникнете въ тѣхнитѣ души и ще констатирате единъ затворенъ вжтрешенъ животъ, защото тѣ не сж имали кому да повѣрятъ малкитѣ си дѣтски радости, нито у кого да подирятъ утешение за раннитѣ дѣтски скърби. И помжчете се да сподѣлите тѣхнитѣ радости и скърби. Това ще ви струва толкова малко, а на тѣхъ, лишени отъ всичко, ще имъ стане тъй добре. Страшенъ е самотния вжтрешенъ животъ, страшно е да се чувствувашъ чуждъ на всечки, лишенъ отъ всичко. Страшенъ самотенъ животъ, който слага своя отпечатъкъ въ характера и манталитета на вече възрастния човѣкъ

. . . . . .

Събитията минаватъ, отлетяватъ днитѣ. Всѣкидневнитѣ грижи сж по-силни отъ спомена. Предъ тѣхъ той почва да бледнѣе, заличава се и постепенно минава въ забвение. И сега, следъ 25 години, неизказано голѣма е признателностьта на дъщерята на Василъ Кжнчовъ спрямо всички онѣзи, които сж запазили споменъ за честния и безкористенъ животъ на нейния баща и на сж забравили вѣрния и преданъ служитель — Василъ Кжнчовъ, който винаги бѣ вьодушевенъ отъ най свѣтлитѣ и възвишени идеали.

Проф. В. Н. Златарски.

Материали за историята на гр. Враца.

Една отъ първитѣ и главни придобивки, която българитѣ успѣха да извоюватъ отъ грѣцкото духовенство презъ времето на църковната си борба бѣше това, че въ чисто български епископии почнаха да се поставятъ епископи българи. Пръвъ такъвъ билъ ловчанскиятъ епископъ Иларионъ, родомъ отъ едно еленско село, който на 11 май 1850 год. билъ ржкоположенъ отъ търновския тогава митрополитъ и екзархъ на цѣла България, известниятъ Неофитъ Византийски, защото епископиитѣ ловчанска, врачанска, русчушка и старозагорска били подвластни на търновския митрополитъ.

Вториятъ епископъ българинъ билъ врачанскиятъ епископъ Доротей, родомъ отъ Копривщица, който билъ ржкоположенъ въ началото на 1853 год., а до тогава билъ протосингелъ на своя предшественикъ-гръкъ епископъ Партений. Обаче епископъ Доротей поради своя буенъ характеръ и голѣмата си алчность за богатство още отъ 1854 год. влѣзълъ въ конфликтъ съ врачанскитѣ първенци. И по своитѣ причини, и по своя характеръ тоя конфликтъ не се отличавалъ отъ борбата на българската интелигенция съ фанариотскитѣ владици въ другитѣ епархии. Особено се засилили спречкванията между врачанци и епископа въ края на 50-тѣ години на миналия вѣкъ, когато противницитѣ на еп. Доротея се твърде увеличили и до толкова се засилили, че почнали вече да мислятъ за неговото „дигане отъ Враца“. На чело на борбата съ владиката сега застаналъ влиятелниятъ и смѣлъ врачански първенецъ, Николчо Павловъ Занкинъ, когото поддържали и други видни врачанци*).

*) Какъ е избухналъ тоя конфликтъ, какъвъ характеръ той е носилъ и какъ се е развивалъ до края на 1859 год. т. е. преди да се породи мисъльта у врачанци за изгонването на еп. Доротея, *Йорданъ п. Георгиевъ* е изложилъ доста подробно въ своята студия „Градъ Враца“ въ СбНУКн., кн. XX (1904), стр. 63—68.

Най първо тѣ рѣшили да насочатъ своитѣ оплаквания противъ еп. Доротея къмъ тогавашния търновски митрополитъ Григория (1857—1867) като къмъ неговъ непосрѣденъ началникъ. Затова врачанци изпратили една депутация начело съ Николча Занкинъ въ Търново, за да действува непосрѣдно предъ търновския митрополитъ за по-скорошното „дигане на Доротея отъ Враца". Въ Търново депутацията престояла седемь месеци безъ всѣкакъвъ резултатъ: митрополитъ Григорий три пѫти писалъ на Доротея да дойде въ Търново за обяснение и дори еднажъ изпратилъ свой нарочитъ човѣкъ, за да го доведе, но Доротей категорично отказвалъ, като казвалъ, че тъй не признавалъ търновския митрополитъ за свой ничалникъ и дори показвалъ писмо отъ Цариградъ, респ. отъ патриаршията, писмо, въ което му се казвало да не отива въ Търново. Тая смѣлость и упоритость Доротей черпилъ отъ поддръжката на изгонения търновски митрополитъ Н-офита Византийски, който се намиралъ сега въ патриаршията, като отплата, задето Доротей въ борбата на тоя последния съ търновскитѣ първенци държалъ неговата страна, т. е. на гръцкия владика *).

Презъ времето на своето престояване въ Търново Николчо Занкинъ и неговитѣ другари и съмишленици намѣрили голѣмо съчувствие въ търновскитѣ първенци, които ги посъветвали да пренесатъ въпроса въ Цариградъ и, следъ като изложатъ въ едно заявление действията и поведението на своя епископъ Доротея до патриаршията, да искатъ отъ нея направо вдигането на последния отъ Враца. Тогава била образувана нова депутация, съставена отъ Николчо Павловъ Занкинъ, дѣдо Василъ Николаевикъ (Кръстеняковъ?) и Димитъръ Цачовъ (Бошняковъ?), която отъ името на врачанската и плѣвенската общини заминала съ горната цель отъ Търново за Царитрадъ. Тая депутация била снабдена съ препоржителни писма 1. отъ търновския митрополитъ Григорий до негови приятели и, както изглежда, влиятелни лица, нѣкой-си Панайотъ и Василъ Каркочъ и 2. отъ търновскитѣ общинари-първенци до хаджи Николи Д. Минчоглу**), тогава търновски представитель въ Ца-

*) Тия подробности се установяватъ отъ съдържанието на писмо II отъ обнародванитѣ тукъ десеть писма.

**) По-подробно за него вж. тукъ писмо I, бел 1.

риградъ по църковния въпросъ, за да се отнесе съ надлежното внимание къмъ дѣлото на врачанци и да окаже на депутацията нуждното съдействие и помощь както предъ патриаршията, тъй и предъ турското правителство —Високата порта, ако се яви нужда, за по-скорошното разрешение на въпроса по изгонването на Доротея отъ Враца. Депутацията пристигнала въ Цариградъ на 14 мартъ 1860 г.

Обнародванитѣ тукъ за пръвъ пжть десеть писма се отнасятъ тъкмо къмъ времето, когато споменатата втора врачанска депутация се намирала въ Цариградъ и ни рисуватъ съ най-голѣми подробности дейностьта на нейнитѣ членове презъ всичкото време на престояването имъ въ турската столица, защото, ако се сжди по съдържанието на последното — 10-то писмо, депутацията се завърнала въ Враца презъ юлий сжщата 1860 г. Тъкмо поради тая своя пълнота и последователность тия писма сж отъ голѣма важность, защото тѣ ще запълнятъ съ своитѣ данни една твърде чувствителна близна въ историята на гр. Враца и въ частность историята на врачанската епархия презъ XIX вѣкъ. Но наредъ съ това тия писма ни съобщаватъ нѣкои данни и по развитието на общобългарския църковенъ въпросъ презъ знаменитата 1860 год. и поради това нашитѣ писма иматъ и общо значение.

Писмата отъ 1-во до 5-то и отъ 7-мо до 10-то сж адресирани до учителя Никола п. Златарски, който въ това време заемалъ длъжностьта секретарь на търновската градска община и водѣлъ цѣлата кореспонденция и по църковния въпросъ съ Цариградъ. Поради това той билъ твърде полезенъ за врачанската депутация, както съ своето посрѣдничество и ходатайство предъ хаджи Никола Д. Минчооглу, съ когото Никола Златарски се намиралъ въ много близки връзки, но и съ това още, че той се отнесълъ напълно съчувствено къмъ дѣлото на врачанци, защото много добре познавалъ нрава и характера на еп. Доротея, и въ всичко имъ съдѣйствувалъ, както се види най-ясно отъ съдържанието на самитѣ писма.

Писмата отъ 1-во до 4-то и отъ 7-мо до 10-то сж писани отъ ржката на Николчо Павловъ Занкинъ; 5-то и 6-то сж писани отъ ржката на дѣда Василъ Никола-

евикъ и подписани само отъ него и Димитъръ Цачовъ, а 6-то отъ 2 май 1860 г. е и адресирано до Николчо Занкинъ, защото последния се намиралъ отъ срѣдата на априлъ до срѣдата на май въ Търново, кѫдето билъ отишълъ съ писмо отъ патриаршията за вдигането на Доротея отъ Враца и изпращането му въ Цариградъ*). Писма пъкъ 8-мо, 9-то и 10-то сѫ подписани само отъ Николчо Занкинъ и отъ Димитъръ Цачовъ, защото дѣдо Василъ Николаевикъ билъ изпратенъ на 23 май с. г. за Плѣвенъ и Враца, за да присрещне въ Видинъ новия великъ везиръ Кѫбрѫзлѫ Мехмедъ паша, който бѣ предприелъ въ това време своята обиколка по Румелийската область**) и да му врѫчи отъ тритѣ кази на врачанската епископия — врачанска, плѣвенска и орѣховска (сега раховска) махзари противъ еп. Доротея, който сѫщо така билъ извиканъ да се яви въ Видинъ***).

Нашитѣ писма сѫ издадени тукъ точно тъй, както тѣ сѫ написани въ оргиналитѣ си; но, понеже Николчо Занкинъ не употрѣбявалъ никакви препинателни знакове и сливалъ цѣли думи, предлози и частици въ едно, поради което се затруднява твърде много не само разбирането смисъла на писмото, но и самото четене на писмата, ние си позволихме да раздѣлимъ слѣтитѣ думи, предлози и частици за по-лесно четене и разбиране; сѫщо така и за сѫщата цѣлъ поставихме въ скоби ( ) случайно изпуснати по недогледъ срички и букви въ думитѣ.

Най-сетне ние се опитахме да дадемъ, доколкото можахме, къмъ всѣко писмо обяснителни бележки за ония личности, които се споменуватъ въ писмата, за да бѫде по лесно разбирането и използуването съдръжанието имъ; сѫщо така преведохме турскитѣ думи и изрази, защото сегашното поколение вече не разбира турския езикъ, съ който нашитѣ дѣди и прадѣди си служиха и въ разговоръ, и въ писма.

София, 30. януарий 1927 г.

---

*) Вижъ тукъ по-долу писма V и VI.

**) За тая везирска обиколка вж. бѣлежката 2 къмъ VIII.

***) Вж. тукъ писма VШ, IX и X.

I. Господину Николае П: в: Златарски въ терново

Почтеному Господину Никола П: в: Златарски въ тарново.
1860: марта 20: въ цариградъ

днеска като приемнахме вашето честно писмо й разумехме содержанието му и са много возблагодрихме найпаче за вашето драгоценото ви здравие и ния слава Богу сосъ благополучие пристигнахме въ Цариградъ предъ идущия вторникъ и са претставихме при негово Благородие Г: х. николи..[1]) Г: христо тапчилеща ймги (-и имъ) дадохме писмото и са собраха на собранието та го четоха й са благодариха но понеже беше патриката боленъ неможахме да идемъ сосъ Г: х николи при него наскоро но имаме намерение да (и) демъ днеска привечерь да са представиме сосъ писмата заедно — но ако питате какъ видохме работата нашитѣ Болгаре малко одобраваха дорътей но катомги (= като имъ) доказахме неговитѣ харакете (постжпки) сичкитѣ са склониха на(й)паче Г: Христо тапчилеща й прати въ неделя та ни вика у дома си й ни задаржа три сахате при него й са много благодари от назе й ще да ни следватъ на работата но господинъ х. николи Богъ да му даде здравие той три пати сосъ назе ходи на патриката но понеже беше патрико боленъ й неволею) не можахме да влеземъ а сега е по добре ужъ й при макариополски[2]) ходихме и дадухме му писмото но нищо не можа да ни докаже — й целувахме на старецо[3]) светая десница и да

[1]) Хаджи Николи Д. Минчооглу, зеть на известния хаджи Минчо Цачовъ, виденъ търновски гражданинъ, който отъ 1855 г. бѣ застаналъ начело на народната партия въ Търново въ борбата противъ гръцкия владика Неофита Византийски, а отъ 1856 г. се установилъ за винаги въ Цариградъ, отдето продължилъ борбата до изгонването на тоя владика отъ Търново. По-сетне той бѣше представитель на търноашката община при развитието и рѣшението на българския църковенъ въпросъ.

[2]) Епископъ Иларионъ Ст. Михаиловски, възведенъ въ епископски санъ на 5 X. 1858 г., а въ това време билъ предстоятель на българската църква (метоха) въ Цариградъ.

[3]) Тукъ, както и въ всички следни писма, подъ *„старецо"* се разбира тогавашният търновски митрополитъ Григорий, питомецъ и приемникъ на Неофита Византийски и последенъ гръцки владика въ Търново. При всичко че той билъ човѣкъ кротъкъ и добродушенъ, все пакъ билъ изгоненъ отъ тамъ презъ януарий 1867 г.

му кажешъ защо са намерихме сосъ киръ панаиотъ и сосъ киръ василия каркочъ[1]) й са разговаряхме пространо и то(й) ни рече сосъ х. николи да идеме при патрико да видимъ каковъ чивапъ (вм, джевапъ — отговоръ) ще даде та после рече ще да са учиме но да кажешъ на старецо да му пише на василия й брат му[2]) нема йоще да е дошелъ йотъ митилинъ й да речешъ на първио человекъ сосъ: д: Б:[3]) да са моли на киръ стати дипотатино[4]) да пише на господинъ х: николи защо мина харота за но(е?)го усети са.
да поздравишъ максусъ Г: стати дипотатъ й Г: х: димитаръ[5]) Г: георги кабакчийолу[6]) й прочи приятели кой пита за насъ и работата сосъ Божията воля е въ добро состояние й пакъ непремено да ни пишете и да ни не заборавите й ния сме сосъ горещa любовъ къмъ васъ проче йостаяме ваши йскрени приятели

(подп.) *николчо занкинъ*
василъ николаевикъ
димитаръ цачовъ

---

[1]) Киръ Панайотъ и киръ Василий Каркочъ сж били, вѣроятно, приятели на търновския митрополитъ Григория въ Цариградъ, до които д-путацията е имала така сщо писма. Вижъ тукъ писмо III.

[2]) Братътъ на сщия митрополитъ Григория, който билъ родомъ отъ о-въ Митилинъ.

[3]) Кой се крие тукъ подъ :0:0: за когото се споменува въ всички наши писма, не можахме да отгатнемъ или да намѣримъ нѣйде обясн ния, а отъ съдържанието на писмата не може да се разбере, кой е тая личность; но отъ това, което се говори за него въ нашитѣ писма, става ясно, че той билъ духовно лице и кандидатътъ на врачанци за епископската катедра следъ отстраненлето на Доротея. Вж. тукъ по-долу писма III и IV.

[4]) Това е Статъ Селвели, единъ отъ най-видните търновски граждани и търговци, чиято кжща е работила съ Цариградъ и Виена подъ фирма: Минчооглу. Селвели и С-ие. Но поради борбата съ гръцкия владика въ Търново тая кжща се разорила, Статъ Селвели подиръ това се изселилъ въ Виена, дѣто и умрѣлъ въ голѣма бедность като комисионеринъ. Вж. П. Кисимовъ, Исторически работи. Моитѣ спомени. ч. I. София 189-, стр. 87, бел. 1.

[5]) Хаджи Димитъръ х. Ничовъ — единъ отъ най-почтенитѣ старѣи въ Търново, разуменъ и съ голѣма инициатива гражданинъ, добъръ ораторъ и членъ въ търновската градска община.

[6]) Георги Н. Кабакчооглу — голѣмъ и почтенъ търновски търговецъ, сжщо членъ въ търновската община

II. Почтеному господину Никола П: в: Златарски съ честию въ терновó

Почтеному господину Николае П: в: Златарски въ терновó
28 марта въ цариградъ

И подиръ нашето любезно поздравление перво идемъ да питамъ за доброто ви здравие й ния слава Богу у добро здравие се намерваме й второ ви явимъ пространо нашата работа пощо дойдохме у цариградъ на марта 14: патриката[1]) беше боленъ отъ болгарската болесъ[2]) и не можахме наскоро да йдеме при него но слетъ йосемъ дни то естъ у вторникъ утидохме на патриканата й синодъ беше са собралъ й като влезохме цалувахме рака на патриархо и му дадухме мазарете и писмото на терново[3]) — й той ни рече патриархо турски добре дошли й ния му отговорихме й той ни попита утдека сте а ния му рекохме от враца й от плевенъ а той ни попита защо сте дошли тука (язе николчо му) рекохъ защо сме дошли не знаете ли че ния седамъ месеци седимъ на тарново та са плачемъ от врачанскио владика[4]) й тука сме затова дошли а патриархо рече тая работа е на тарново[5]) защо я нейзвиде той но ви е трошилъ дотука тая е негова работа а ясъ му рекохъ ния ако не бихме знаяли че е негова работа ния седамъ месеци не щехме да седимъ на тарново! но и терново[3]) какво да направи три пати му писа да дойде на тарново а той нещея да дойде а патриархо рече защо да му пише да си е пратилъ човеко й да го е вдигналъ а язе му рекохъ и човеко си прати единъ патъ и той пакъ нещея да дойде й казва защо язе терново[3]) не познавамъ й показва защо отъ цариградъ има писмо да не йде на тарново и тия фанаха да се згледватъ помежду си владицитѣ и неофитъ[6]) са све затри йзаварна си гла-

[1]) Патриархъ цариградски въ това време билъ Кирилъ (-1850)
[2]) т. е. поради българския църковенъ въпросъ.
[3]) т. е. на търновския митрополитъ, понеже врачанскиятъ митрополитъ се намиралъ негова власть.
[4]) Доротея.
[5]) т. е. на търновския митрополитъ.
[6]) Неофитъ Византийски изгонванятъ въ 1857 г. търновски митрополитъ който, очевидно е писалъ на Доротея отъ името на патриарха да се не подчинява на тогавашния търновския митропо-

вата на страна й нещеяха да ма попитатъ кой му е писалъ да не ходи на тарново ако беха щехъ да реча че неофитъ ймги па рекохъ прилично ли е ния толкова човечи да седиме седамъ месеци у тарново сосъ толкова мазаре й да го викаме да дойде а вия да го подкрепвате оттука а синодо пакъ замалча азъмги пакъ рекохъ ния сме сега дошли тука от вазе дживапъ (джеввапъ — отговоръ) сакаме каковъ ще ни дживапъ дадете ния доротея не сакаме но сакаме други добаръ владика а вия ни кажете каковъ дживапъ ще ни дадете че не можеме ние вече да чурусваме нито тукъ нито на тарново какво ще га ни кажате кажете защо има у назе мазаре много й ния ще да мислиме кадето требва тамо ще да ги дадеме й ще са отарвеме от тоя заламинъ (залиминъ — угнетитель) защо не можемъ вече да го терпимъ а патриархо рече от вашите некои казватъ че е добаръ азъ му рекохъ кой рече за негово боголюбие че е добаръ то е явно защо е поткупенъ от доротея сосъ пари затова го оправдава а не за истина і й пакъ рекохъ патрикъ ефенди кой ще да оправдава доротея да дойде тука на синодо й ния неговите харакете що ще му ги представиме сигорни сме и да ги усведочиме по име и да дадемъ сенетъ (разписка за взети на заемъ пари) ния сосъ кефило си заедно ако не излезатъ тия харакете единъ да е ексикъ (да липсва) ния да му заплатимъ харчо (разноски) й да теглиме чезата (черта) както сме й на тарново[1]) дали таковъ сенетъ й така да даде й неговъ който ще да му е подкрепителъ и той да дэде таковъ сенетъ та че ако йзлеземъ ния прави и той да ни заплати харчо й ния си сакаме налозо(?) а тия замалчаха а патрико рече мазарете ви са болгарски й ще ги дамъ да ги превадатъ на гречки да видимъ що пише у нихъ какви харакете има й ще да ви са сва(р)ши работата а язъ му рекохъ у мазарете ако гледате тия харакете то нищо не е ако сакате да ви изкажа неговитѣ харакете то за единъ денъ не са сваршва но кога останете празни а вия ни сторете хаберъ да дойдеме азъ да ви казвамъ й вия да пишете й ния отдоло емза (имза — подписъ) да удариме сущитѣ ако нема какво ще-

---

лигъ Григорія и го поздържалъ като награда, можe би, зад то Дорогей д ржалъ негов та страна въ борбата му съ търновци.

[1]) т. е. на търновския митрополитъ.

те това ни прав(е)те ако ли има така й него да накажете тогава рече ѐдренелискио владика *джанам* какви са неговите толкова работи а ясъ му рекохъ казах ви защо сосъ единъ денъ са несваршватъ но като сакате отъ малко малко да ви покажа като си ти едренелиски владика синайски пари колко зе отъ епархията си миналата година а той каже немамъ право нито една пара да зема' асъ му рекохъ доротей зема 160000: гроша синайски пари и показваше епистолия че йма от патриканата и митрополитски пари 140000: хиляди гроша от два калеме (отъ две пера) 300000: хиляди гроша като чуха на сичодо това помежду нихъ биде много гюрултия единъ сосъ други гречески хоротуваха й пакъм ги (= пакъ имъ) рекохъ вулитѣ у назе доротей дава отъ педесетъ до :1500: а за четварто венчило за вула отъ: 1000: до:8000: хиляди гроша а на единъ мажъ две жени да води венчани й двете у една каща да седатъ като стопаници отъ 1275: до:4000: хиляди за церква освещаване от три хиляди до седамъ на живи човеци жените жѐни й са пазарй кой даде повече но жената ще не ще на селенитѣ момичетата продава й още такива катомги (= като имъ) казахъ й патриархо рече от сега нема да правимъ мезличъ (съветъ) защо е тая неделя страсната но по воскресение ще да ви сваршимъ работа й ния (и)мъ ги рекохме ния сакаме отъ вазе дживапъ ако ли не' ния ще си дириме на главата лекъ ѐдренелискио владика рече да нѐмате касаветъ (грижа) бадете спокоини работата ще да ви са сварши само неколко дни ще да са позабаите понеже са случи воскресение да сте дошли понапретъ да са е свършило но сега бадете спокоини:

й на другио денъ ходихме при ваирадинъ ефенди та му занесохме мазаро й арзовало (махзаръ — оплакване, арзовалъ — прошение) й той ни приемна сосъ чесъ и ни рече бѫдете рахатъ й му доказахме за сичко й той рече малко ще са забави [работа]та зашто е рамазанъ по баримъ (*вм.* баирамъ?) ще да ви са види работата

й днеска пр(и)емнахме сосъ пощата й отъ ѐреховската каза мазаръ за патриканата й назе врацалитѣ векилъ (представитель) праватъ да го претс(т)авимъ дека треба и да следваме да поздравишъ на старецо целуваме светая десница и да му кажешъ да пише на киръ василие

каръкочъ по великъ денъ кога стане мезличъ а̀ да е тамъ да помогне ѝ да поздравишъ господинъ стати ѝ господинъ хаджи димитаръ господинъ георги кабакчиоглу ѝ прочи приятели кои пите за насъ проче о̀стаяме у здравие ваши искрени приятели

(подп.) *николчо павловъ*
василъ николаевикъ
димитаръ цачовъ

да гледашъ у цанково весникъ що йма
господинъ х николи му благодаримъ много ни претстоява

N. B. На това писмо било отговорено на 5 априлъ 1860 г. отъ Н. и. В. Златарски.

III. Почтеному Г: никола П: в: златарски въ терново.

Почтеному Г: П: в: златарски въ терновѡ
цариградъ априлие — 3:

Перво йдемъ да ви поздравимъ сосъ христостъ воскресе за много години сосъ добро здравие да достигнеме всички дай Боже ѝ второ ви явимъ какво получихме почтеното ви писмо отъ :20: предидущаго ѝ разумехме содержачието му за сичко но ѝ ния потребните ги следваме добре каквото що ще да ги видите у прежното ни писмо що ви го писахме : 28 : предидущаго марта ѝ подиръ онова писмо ходи господинъ х: никола при патрико и са разговаря пространо за нашата работа ѝ патриархо са е обещалъ после светлата неделя да прати епистолия на враца за да вдигне доротея непремено за въ цариградъ полеже не е са покорилъ на терново[1]) да йде ѝ заради да бѫде врацасъ[2]) не ще да е вече но заради новио епископъ още немаме дживапъ или ще оттамъ да баде или ще у терново да стане заради това ви умоляваме господине у прежното писмо ѝ сега да умолявашъ митрополито[3]) да пише непремено на киръ

[1]) т. е. търновския митрополитъ.

[2]) т. е. да бѫде врачански епископъ. Тукъ е употребена сѫщо гръцката ф рма.

[3]) търновския Григория,

василъ каркочо*) и на другите каде треба да варнатъ работата на тарново да са рукоположи епископъ за враца както е било отвехто ѧдетъ защо ние сме на това много дикатъ (внимателни) така и киръ х: николи за в терново за да рукополо(жи) ѐпископъ за враца защо тука мнозина има та си остратъ за забите ѐпископе й нашите болгаре секой сака по единъ ѐпископъ да направи заради това ви умоляваме да предстоите на терново да се ржкоположи ѐпископъ когото желаеме всички : д : б : усети са ния за него много следваме но на господинъ х: николи мустинилъ (?) не сме рекли за него защо не уйдисва той ни попита ѐдинъ патъ кого да поставимъ ѐпископъ за враца а ния му казахме за кого речешъ ваша милосъ ния сме склони ѧ той тогава рече ва рилецо**) не знамъ да ли е ученъ ѧ ния рекохме като речешъ ваша милосъ назе е кабулъ (приемаме) й после пакъ единъ патъ ни попита дали може да са отговори на патриката о богословията нещо рилецо**) и ния рекохме ния като го видехме ученъ человекъ е й той рече да видимъ оня да падне та после ще да видиме кое (е) мунасипъ (удобно) затова ваша милосъ да го потканяте сосъ сека поща й да поздравишъ : д : б : да се моли Богу да го ѳбрадва Богъ й него й назе: и ваша милосъ да не ни забравите никога
и за неофитъ***) ни питате ходихме ли при него; не сме ходили нито ще да идеме костаки****) ни два пати видва не ни се йобади й ния му се не обадихме й му пущихме ѐдна мерисъ течулъ и доходилъ при макариополски та му рекълъ той да земешъ врачанете да ги доведешъ при старецо***) да са видатъ защо не дохождатъ чакамъ й макариополски му рекалъ тия не са деца да ги доведа азе й много страхъ има неофитъ: й друго що ни пишатъ

*) Виж. писмо I бѣл. 4.

**) Подъ „рилецо" тукъ се разбира таксидиотина на Рилския мънастиръ въ Търново — рилскиятъ духовникъ Архимандритъ Григорий, който билъ така сжщо между кандидатитѣ на врачанската епископия на мѣстото на Доротея. Вж. П. Кисимовъ каз. кн. стр. 91.

***) Византийски. вж. писмо II. бѣл. 4.

****) Костаки Мегавули, зеть, съветникъ и секретарь на Неофитъ Византийски, докато последниятъ билъ търновски митрополитъ; съ своето поведение той остази много лоши спомени за себе си въ Търново. Виж. П. Кисимовъ, пакъ тамъ стр. 75 бел. 1. 76 и 83.

че си видел писмо от неофитъ*) за два епископе български назе каза г: раде маздракъ олу**) че рекалъ костаки при него а от друго и го не да позправишъ : Г : стати дипломатина Г: х. димитаръ Г: георги кабакчиоглу й старецо проче остаяме у здравие ваши йскрени приятели

(подп.) *николчо павловъ*
васил николаевикъ
димитаръ цачовъ

НВ. На това писмо било отговорено отъ Н. п. В. Златарски на 19 априлъ 1860 г.

JV. Почтеному Г: никола:П:в: златарски съ честию

въ терново

Почтеному Г: никола:П:в: златарски въ терново
1860 : априлия : 11 : го въ цариградъ

Й подиръ наше братско поздравление перво йдемъ да ви питаме за драгоценното ви здравие ния слава Богу у благополучно здравие са намерваме
й (в)торо ви явимъ сосъ настояще какво приемнахме вашето чесное писмо отъ: 5: априлия й разумехме содержанието му й са весма возблагодарихме на вашите градоначалници й вамъ й на нашите благодѣтеле
прочее господине ако са(ка)те да са научите за тукашните новини внимай на воскресение на болгарската церква на летургия като стаяше богуслужението негово преусвященст(в)о г: йларионъ***) като да помене патриаршеското йме а народо йзвика у единъ гласъ царското йме да поменешъ й не патриархо й така не дадоха да го помене й пре(зъ) дено на второ воскресение са четоха на болгарската церква евангелита на десетъ езици у понеделникъ вика патриархо господинъ иларионъ та му казалъ това що си направилъ вчера а той му рекалъ азъ какво да права народо не ми даде да помена твой-

*) Византихски, вж. писмо II, бел 4.

**) Ради Маждракооглу търновски влиятеленъ гражданинъ и общественикъ, който се намиралъ както изглежда, по това време въ Цариградъ.

***) Макариополски, вж. тукъ писмо I. бел. 2.

то йме а той му рекалъ ти законо незнаеш ли как писва г: іларіонъ рекалъ азъ помнахъ тайно а патрико рекалъ ти велегласно да си рекалъ г: іларіонъ му рекал ами като бехъ у службата й светите дари на престолю па да беше станало некои кр в пролитие па после а патрико му рекалъ ти мисли й варди са на законо да не станешъ противенъ й стреда като стане богослужение беше ефимери попъ теодоръ и като помена патриаршеското име й пощо пущи църквата а народо го фана едни го биятъ й щеха да го раскасапатъ едвамъ побегна у една ерменлиска кашта та са куртулиса (отърва) й така народо заповеда на г: іларіонъ у църквата да се не помене на патрико името вече защо ти знаешъ і й у патриканата има сега големъ мятежъ помежду нихъ но нищо не можатъ да направатъ й са са много отчаяли сега чернокапците: а за нашата работа ще да са известишъ сосъ грежното наше писмо що е отъ: 4 : априлия оттогава ходихме у субота пре(зъ) светлата неделя на патриканата излезнахме при протосигеро патришки й му рекохме ристозвоскресе болгарски й той ни отговори й като седнахме зафана гарчки да ни хоротува а ния му рекохме гарчки не (з)наеме но турски й хоротувахме й му рекохме ния сме дошли сега за живапъ а той рече дн ска нема мезличъ но у вторникъ да дойдете тогава има синотъ (вм. синодъ) й ще ви са даде кararъ (решение) й като си пойдохме ния му рекохме остая со (з)дравие а той рече болгарски сосъ (з)драве й добро за много години

й друго та умоля ame Г : учтелю да претстоишъ да направишъ две копиета: едното от врачанското општество а едното от плевненското општество содержанието да е и на двете благодарение на Господинъ х: николи отъ општините като направишъ копиетата да намери единъ човекъ максусъ да ги занесе до плевенъ й до враца й да чака като ги напишатъ той пакъ да ги донесе до тарново и да чакъ (вм. чака?) й ваша милосъ да ги запечатишъ у едно плико и двета та ни ги йспроводи сосъ пощита й дамги пишешъ колко повече можатъ потписе да турнатъ у нихъ и да ги сочинишъ копиетата хубаво пространо както знаешъ й да не са бавите й на човеко да кажете й той да са не бави. никаде така ще й ния да пишеме на враца й на плевенъ да ги

не баватъ проче ѻстаяме завсегда й ѐссми ваши искрени приятели

(подпис.) *николчо павловъ*
василъ николаевикъ
димитаръ цачовъ

целуваме на стареца десницата й на киръ милетие и да поздравишъ й на Г: стати Г: х: димитаръ Г: георги кабакчиѻглу

Господинъ учителю писмото пращаме а̀ чакъ (и чакаме?) а̀ ваша милосъ сосъ копието да го[1]) запечатишъ у плико за враца й потписо до ходи мано да е й сосъ сигоренъ човекъ да ги пратите.

Н. В. На това писмо било отговорено отъ Н. п. В. Златарски на 19 априлия.

V. Господину Николаю: З[2]):
в' тарново

Цариградъ : 25 : априлия : 1860:

Почтеннѣйші Господа̀

Прияхме вашето чесно пѝсмо отъ :11: апрїлиа и разумехме що ни пишете и желаеме за вашето д(р)агоценно здравие й ако питате за насъ слава б'гу добре сме и за нови известїя щете да си научите отъ писмото що ви бехме писали и друго от господинъ николчо нашїио другаръ като го изпратихме за тарново съ епистолїй до негово преосвещенство и щете да се известите подробно и за хаджи николи що ни пишете нема таковъ разговоръ от негова милосъ да сме чули й ния сме нужни от васъ за нови вести да ни известите[3]) какво стане работата защо е тамо преручено и тако ѻстаемъ за всегда ваши искреннїи приятели

(подпис.) *василъ николàевикъ*
димитаръ цачовъ

---

[1]) „да го“ въ оригинала повтэрено.
[2]) З л а т а р с к и
[3]) въ оригинала: „извезвестите“.

VI. Господинъ николчо павловичъ въ терново.

Господинъ николчо здравствуй: 2: маїа: 1860:

Прияхме ваѣшето честно писмо и разумехме що ни пишешъ но за дохождане при назе нали знаешъ какво сме се разговаряли кога пойде от цариградъ за терново нали думахме като дигнатъ негово боголюбїе за цари гратъ и ваша милосъ да доидешъ при назе ако ли не доиде немедлено да ни отпишешъ а ния да сторимъ хаберъ (весть, известие) на патрикъ аната та тогава другояче да му са гледа колая и за откаде враца немаме никакво писмо да са научиме какво е станàло - и да поздравишъ даскала: н: з:[1]) и сички прият(ел)и и: д: б: и тако ѳстаемъ за всегда вашъ искренни приятели

(подп) *василъ николѣевикъ*
димитаръ цачовъ

да поздравишъ господинъ бабинъ хаджйкинъ давидъ.

VII. Почтеному Г: никола златарски въ терново.

1860; маия: 16: цариградъ

Почтенй Г. никола златарски въ тарново

Перво йдемъ да ви питамъ за драгоценото ви здравие и ния слава Богу у добро здравие са намерваме й второ ви явà какво пристигнахъ сосъ благополучно здравие въ цариградъ въ неделя й са явихме на неколко места й което ни беше за полза све го йзхуротувахме й перво отидохме при господинъ хаджи николи у дома му й са разговорихме пространо за сичко й за ваше й за наше й пощо стигнахъ въ неделя заранта рано научих са от нашита дружина пощо са приемнали моето писмо щомги пишехъ за дорчо[2]) че неще да дойде въ цариградъ тия явили на господинъ хаджия й на другите неколцина на балъ капанъ че казвалъ защо на владиката писали отъ нашите балгари да не дохожда на цариградъ й неште да дойде й пошто приемнатъ моето

[1]) Никола Златарски.
[2]) Доротей.

писмо дружината та докажатъ на тапчилеща й на гешоолу а тия вематъ у шупе понеже бехъмги писалъ че доротей рекалъ претъ хаджи теодосие[1]) докатъ ймамъ азъ такива арки големи у цариградъ като тапчилешта й гешоолу отъ никого ма не е страхъ нито може некой да ма дигне й тия фанали да шаватъ тогава й думали защо меша назе но вия потарпете ния ще да запратимъ башта му[2]) со наше писмо да го доведе — така й азъ като бехъ на господинъ Х: у дома му подушилъ тапчилеща христо моето дохаждане й той дойде у господинъ х николи й зафана много политика да ни прави като шупелия но й азъ какъто пу са отговорихъ той самъ си знае й му показахъ сичките патишта за сичко но ако сакате да са научите какво самъ хурутувалъ сега немамъ време да ви пиша нито може две харти (листа) да ги собере й той сосъ молба ни са моли много сте тарпели още петънаесетъ дни да потарпите ния ще да пишелъ едно писмо й да пратимъ башта му[2]) да го доведе й пощо дойде нема да е враца[3]) тай й господимъ х николи й оттамъ ходихме на друго место, кое то нашата работа зависи оттамъ и мги доказахъме й ни рекоха бадете слободни работата ви са сварши но тарпете до четири петъ дни нигде са не явете нито давайте писмото митрополитско на патриканага — и патриархо си даде оставката преди четири дни[4]) й на местото му още не миналъ други — днеска азалъ (азълъ уволненъ) стана й везиро — й балгарскитѣ работи са воспреха отъ капията й тай стой — въ тоя сахатъ приемнахъ ваше ѐдно писамце от господинъ хаджи николи й разумехъ що ми пишешъ за господинъ цветанъ й за

1) Хаджи Теодоси Хорозовъ — архимандритъ и игуменъ въ това вр·ме на Калифарския мънастиръ, сѫщо единъ отъ тогавашнитѣ кандидати за епископъ врачански на мѣстото на Доротея. Вж. тукъ по-долу писмо Х.

2) Бащата на Доротея билъ хаджи Иванъ Спасовъ сестринъ синъ на извѣстния нашъ народенъ будитель Найденъ Геровъ, богатъ абаджия, устабашия въ Хамбаря — кроячница и щивачница на военни дрѣхи въ Цариградъ (Балкапанъ), въ която работницитѣ били изключително бѫлгари отъ индустриялнитѣ прибалкански местности, считани за царски хора и затова се ползували съ особени привилегии. Вж. П. Кисимовъ, пакъ тамъ, стр. 73-75. — Иорд. п. Георгиевъ. пакъ тамъ, стр. 59.

3) т. е. врачански епископъ.

4) Патриархъ Кирилъ си подалъ оставката отъ патриаршеството на 11 май 1860 г, а споредъ това место излиза на 12 май.

бай карско*) че са дошли в тарново и какво са доказали защо доротей сакалъ да стане папищашъ й неговите приверженици нека стане й циганинъ а за протестото що си мги направилъ копието добре е станало й поскоро да го йспратъ (вм йспрататъ?)
й да кажешъ на :д:б: да йде при киръ стати и при кабакчиолу и при карагьозоолу**) и при х: павли***) да направатъ єдно писмо до х: николи да са потпише и дедо х димо за : д : б : да стане враца****) а не други защо тукашните балгарето кандарисвали (убеждавали) за други некоси антимъ тай й ваша милосъ дамги докажешъ на тия господино(в)ци й това сосъ тая пошта да пишатъ на х николи пространо проче остаяме ваши искрени приятели и да поздравишъ : д : б : мак(с)усъ.

(подпис.) *николчо павловъ*
василъ николаевикъ
димитаръ цачовъ

целуваме на старецо светаята десница й Г: стати да поздралишъ й дедо х: димо и Г: х: димитаръ и Г: георги кабакчиолу и Г: стефанъ**) и прочи приятели й да поздравишъ максусъ киръ мелетии й киръ георги граматикъ

VIII. Сіе писмо податися Г: никола п: в: златарски съ честию

въ тарново.

1860: майя: 23: въ цариградъ

Почтени Г: никола златарски въ тарново

Перво йдемъ да ви питамъ за доброто ви здраве й кия слава Богу у добро здравие се намираме й второ ви ява какво приемнахме вашето чесно писамце й разумехме що ни пишете заради работата да гледаме часъ по-скоро но какво да правимъ с кого да я гледаме тука па-

*) Кои се споменуватъ тукъ „господинъ Цвѣтанъ" и „бай Карско" не можемъ да опредѣлимъ.

**) Стефанъ Карагьозооглу — търновски гражданинъ първенецъ (чорбаджия), много влиятеленъ особено предъ турскитѣ власти.

***) Хаджи Павли Ивановъ — голѣмъ на времето си търговецъ и виденъ гражданинъ въ Търново.

****) т. е в ачански епископъ.

трико си даде оставката на капията й още нема от капията дживапъ*) кабулъ сториха ли я йли не и тай стой така и везиро са азалъ направи у понеделникъ у вторникъ стана везиръ кабразли мехметъ паша й у стреда са определи да йзлезе пованъ за тевтишъ (ревизия) за сащо й тай презъ ноштa утиде за варна сосъ ванпоро й о(т)тамъ за сзаде**) заради това сичкитѣ работи са воспреха тука та и нашата но ако й да се забави времето сосъ Божията воля по добре ще да стане та заради това йзъпращаме дедо василъ за плевенъ й за враца да пресрешнатъ везиро сосъ мазаре каде-да-е й днеска го испратихме сосъ вапоро***) а ния останахме тука като влезе новъ патрикъ ния ще да дадемъ писмата и ще ни се сварши работата а колко що ни пишешъ за: д: б: че не може да спи да са не утеснява да баде рахатъ (спокоенъ) защо назе не лови санъ ама що да правиме въ тоя азалакъ са йзмениха много работи тука й да поздравитѣ сичките чорбаджи кой пита за насъ й: д: б: максусъ (нарочно) проче остаямъ вашъ йскрени приятелъ

(подпис.) *николчо павловъ*
димитаръ цачовъ

---

*) Оставката на патриархъ Кирила била приета само на 5 юний отъ „капията“— тъ Високата Порта или турското правителство.

**)Великиятъ везиръ Кжбржзлж Мехмедъ паша, изпжлвайки като реформаторъ още на третия день следъ встжпването си въ длъжность, съ съгласието на султанъ Абд ул-Меджида (1839—1861), който му далъ пълномощни права (вж. тукъ писмо X), предприелъ своята многошумна везирска обиколка, за която по-горе споменахме. Маршрутътъ му билъ Цариградъ — Варна — Русчукъ — Видинъ и — презъ Македония — Солунъ. Целта на тая обиколка била да ревизира самъ лично турскитѣ области въ Европа и въведе нужнитѣ подобрения между християнското, респек. българско население, което тогава най-много не мирувало. Великиятъ везиръ се придружавалъ отъ трима виши чиновници християни при „Високата порта, между които билъ и нашиятъ съотечественикъ Гаврилъ Кръстьовичъ Ефенди. Но и тая везирска обиколка, както и по-раншнитѣ двѣ султанови, не оставила никакъвъ споменъ добръ между българитѣ и нищо добро за тѣхъ не последвало, още повече че Кжбржзлията Мехмедъ паша не останалъ дълго време везиръ, защото отъ августъ 1861 г. той билъ замѣстенъ съ Али паша — до тогава министръ на Външнитѣ работи (вж. тукъ писмо IX, бел. 4) — Ср. П. Кисимовъ, пакъ тамъ с. р. 66, — и 66 само той погрѣшно отнася везирската обиколка къмъ 1861 г.

***) За това вж. тукъ по-горе, а сжщо и следнитѣ IX и X писма.

IX. Сїе писмо да вручится Г: никола П. вас: златарски съ честно

въ тарново.

1860 майа 30 въ цариградъ
Почтени Г: никола златарски въ тарново

Перво идемъ да ви питамъ за доброто ви здравие й второ ви явa какво приемнахме вашето чесно писамце отъ 24: миналого месеца й разумехме що ни пишете й се возрадвахме за писмата ви що сте ги писили до господинъ х. николи така й ния сме му доказали за: д: б: й пакъ ще му докажемо защо нашето седене е повече за него но понеже станаха толкова изменения в цариградъ й нищо не са чини йджира (иджра = изпълнява) затова й нашата работа не взема никаковъ конецъ да не мислите защо само седимъ й спимъ но й за обетъ немаме време да едемъ й една капия не сме оставили й арзовалъ дадохме на али паша[1]) тензиматъ раизи (тензиматъ реиси = председатель на комисията за реформи) й на везиро е (онъ векилинъ[2]) но доде не дойде везиро о(т)ванъ нищо нема йджира да стане а работата ни е добра = така й на балгарската работа седи безъ никакъвъ конецъ така й на патриканата седи безъ патрикъ досега нищо немги решено така й много работи други по-голѣми све седагъ заради това са й ния размислихме и испратихме дедо василъ за плевенъ й за враца да направатъ мазаре й да пресрещнатъ везиро ванка й надаме са сосъ Божията воля поскоро да се сварши

[1]) Мехмедъ Емине Али паша, роденъ 1815 г. въ Цариградъ още въ 1833 г. билъ 2-ри легационенъ секретарь въ Виена, въ 1838 легационенъ съвѣтникъ, 1840—44 посланикъ въ Лондонъ, 1846—52 министъръ на Външнитѣ работи. 1852 великъ везиръ, октомврий 1852 султански намѣстникъ въ Бруса. мартъ 1855 по дипломатически работи въ Виена, юни 1855 великъ везиръ (при него бил издадено Хатти-Хумаюнътъ отъ 18 февруарий 1856. 1 ноемврий 1855 министъръ безъ портфейл, януарий 1856 за 3-ти пѫть великъ везиръ, за 4-ти пѫть отъ августъ до ноемврий 1861 г., отъ тогава пакъ министъръ на Външнитѣ работи. февруарий 1867 за 5-ти пѫть великъ везиръ, презъ лѣтото регентъ; той е билъ душата на реформаторската дейность на турското управление и незабравимъ крепитель на българитѣ въ църковната борба и виновникъ за издаването на султанския фирманъ.

[2]) презъ времето на везирската обиколка Али паша е замѣсиялъ Кѫбѫрзлѫ Мехмедъ паша.

защо му е далъ царо власъ на сичко какво направи бива направено й така може да дойде й на тарново и ще са известите о(т) дедо василъ à колкото що ми пишешъ за: д: б; че иска да дойде сега не требва защото са не знае работата да са не свърши о(т) тарново но àко дотребва ния щемъ би телеграфъ да дойде à сега да не дохож(д)а че доде не дойде везиро у цариградъ нищо нема да се одобри никому проче òстаямъ вашъ искрени приятелъ

(подп.) *николчо павловъ*
димитъръ цачевъ

X. Сïе писмо да вручится Г: никола П:в: златарски съ честию

въ терново

1860 : іуния 27 : въ цариградъ
Почтеному Г: никола по: б: златарски въ терново

Перва йдемъ да ви питаме за доброто ви здравие й ния слава Богу у добро здравие се намираме й (в)торо ви ява понеже приемнаѫме вашето чест(н)ое писамце отъ 21: текущаго месеца й разумехме содержанието му ѫко добре но да ни опростите защо ви не писахъ две пощи писма понеже са отъ господинъ х николи научихъ че са ви определили отъ гратска страна да идете и ваша милосъ на свиштовъ да предадете жалбите на негово превозходителст(в)о велики везиръ та не ще да бадете въ тарново*) à второ понеже немахме никакво писмо о(т) дедо василъ или отъ плевнелите причината

*) Наистина, тогава и въ Търново сѫщо решили да се възползуватъ отъ преминаването на великия везиръ и да му подадатъ въ видъ на прошение исканията отъ търговско-икономически характеръ, за по-насяне на това прошение била избрана една депутация, която съставяла отъ чорбаджи Георги Анагноста, като калийски представитель (казавекили) и членъ (аза) въ управителния съветъ (Идаре-мезлиши), чорбаджи Георги Н. Каоакчоолу, градски представителъ (мемлекетъ векили), васкалъ Никола п. В. Златарски, секретаръ на градско-училищната община и П. Кисимовъ, членъ на сѫщата община; Никола Евтимовъ и Хр. Дюстабановъ отъ Габрово. Депутацията отъ Търново заминала за Свищовъ, дето причакала вел. везиръ, идещъ отъ Русчукъ на параходъ, и му е представила. Описанието на това представление на депутацията въ Свищовъ вж. П. Кисимовъ, пакъ тамъ. стр. 60-63.

не знамъ що е — йли е кога йспро(во)дихме дедо василъ понеже му много зарачахме да ни пишатъ сосъ сека поща йли телеграфъ да теглатъ за секояче — йли жалиха книгите й мастилото та не писаха но чини ми са найповечето е о(т) небрежениетомги й на дедо василь й на плевнелите защо у месецъ й половина о(т) как сме го йспроводили само ѐдно писмо зехме кога стигна у плевенъ й потребнитѣ ще ги следватъ ѐто й днесъ при(е)маме второ писяо о(т) плевенъ й ни яватъ какво са утишли на видинъ „19: на текущаго сосъ мазаре сосъ много печате й отъ трите кази й владиката[1]) е виканъ за видинъ строго но какво решение е станало немаме известие само толкова ни пишатъ й ореховскио мазаръ е билъ сосъ :700: печати й са калабалакъ утишли ѐтъ казата

а̀ колкото за нашата работа като питате много е добра ѐ(т) секоя страна й отъ капията[2]) й отъ каде патриканата й о(т)каде балгарската церква сичките капий кандисаха на назе а̀ доротей фулатъ й му са скаса о(т)тука работата све нему й неговите приверженици но само що (вм. то?) ще са позабави време понеже днеска тука на капията за такива дави(и) нема никакво решение както ни й харджието (министерство на Външнитѣ работи) рече доде се незавърне везиро въ цариградъ нема нищо да са реши никому и ни каза бадете рахатъ ния ще а̀залъ да направимъ вашиа владика но потрапете така й патриканата седи ѐще безъ патрикъ нито може да стане други дорде не дойде везиро така рекоха на ерондите[3]) нито на балгарете нищо ще да се реши доде не дойде везиро въ цариградъ й понеже са не знае на везиро кога ще са завърне на стамболъ а̀ заради това са и ния разговорихме сосъ господинъ х- николи та го остаяме векилъ о(т) наша страна а̀ко би са случило да допрати везиро дорчо[1]) на цараградъ а̀ той да го закачи за аладжиците (дълговете му) ще му оставимъ й сенето и щомъ дойде везиро въ цариградъ а̀ той да ни тегли телеграфъ на плевенъ й ния незабавно ще дойдемъ пакъ но сега да не губимъ време тука й харчъ защо може везиро да се забави до два месеци: но ако ли го сега стори а̀залъ на видинъ той ще лесно конецъ да земе и новъ ѐпи-

[1]) насмѣшливото име на еп. Доротея.
[2]) т. е. на Високата Порта — турското правителство.
[3]) старцитѣ т. е. владицитѣ членове на съвета при патриаршията.

копъ ще да стане на тарново защо са разговарахме сосъ Г: х: никола за: д: б: да бѫде той и така да му докажешъ да бѫде спокоенъ й да нема грижа само да е здраве ако и да се забави време малко но какво да правимъ само ния да сме то е цвеке ами толкова дави(и) (сѫдебни дѣла процеси) седатъ така а нашата работа е най сваршена само едно решение за новъ епископъ сакаме заради това ймаме ниетъ (намѣрение) по петровденъ въ среда да си идемъ за враца но само чекаме й тая пощa о(т) видинъ везиро какво ще реши дорчо ка зememъ (кога зememъ) пощата азъ ща да ви пиша сичко й да поздравишъ максусъ: д: б: и да баде рахатъ да нема сумнение нищо й да му кажешъ за хаджи теодосие*) що беше тука защо много мета опашка около мене й често дохождаше на нашио ханъ при назе й си подаде краката сака да ни стане епископъ й азъ му казахъ защо безъ да испитаме не ще да сакаме човекъ й безъ да го знаемъ каковъ е й той като о(т)бра работата а той си утиде.

й да поздравишъ сичките чорбажии максусъ кой пита за насъ проче остаямъ у здравие вашъ искрени приятелъ

(подпис.) *николчо павловикъ*
димитаръ цачовъ

максусъ целуваме на старецо светая десница да поздравишъ Г: милетие й Г: георги граматикъ.

N.B. На това писмо отговорено отъ Н. п. Златарски на 5. юлий 1860 г.

*) Архимандритъ хадж Теодоси Хорозовъ — игуменътъ на Килифарскиятъ мънастиръ. Вж. тукъ по-горе писмо VII. бележ. 2

Проф. С. С. Бобчевъ.

Единъ исторически документъ.

(Бележка за документа отъ 1800 г. юний 26, подписанъ отъ Йосифъ Иеромонахъ.)

Този документъ е намѣренъ въ архивата на Василъ Кънчовъ, незабравимия български географъ и етнографъ, бившъ министръ на Народното просвѣщение, трагично загиналъ на 24 януарий 1902 г. Документътъ е отъ време на царуването на бележития турски реформаторъ Султанъ Селимъ III (1789—1807), Това царуване бѣше изпълнено съ най-хубави стремежи за преобразования отгоре, и съ най-грозни вилнения, смутове и разбойнически насилия надъ християнскитѣ населения отъ еничари, кърджалии, делии и капасъзи.

Първиятъ въпросъ, който се поставя, при едно прочитане на документа, е непосочването: отъ кое мѣсто и кому се отправя той? Безспорно е, че това е писмо отъ иеремонахъ изъ Света Гора, че то се пише до мънастиря, до неговото „съборно“ братство, въ което е „служитель“ иеромонахътъ Иосифъ, Но кой е тоя мънастиръ? Отъ кое мѣсто се изпраща писмото?

У насъ е имало монаси-духовници и таксидиоти главно отъ двата мънастиря въ Света-Гора: Зографския — винаги български, и Хилендарския, въ който винаги е имало „сослужители“ българи. Въ случая може да се предполага повече, че се касае за Зографския мънастиръ, тъй като нашиятъ иеромонахъ казва, че пращалъ „писма на духовника Киприана Ватопедски“, а Ватопедскиятъ (гърцки) мънастиръ е билъ и е до сега въ най-близки отношения и сношения именно съ Зографския мънастиръ, както и съ руския.

Мѣстото, отъ гдѣто се изпраща, писмото трѣбва да бѫде нѣкой градъ или паланка недалечъ отъ Жеравна, напр отъ Котелъ, защото въ него се говори, че Ж. „е изгорена“ отъ половината повече; а „Панаира“ може да е Узунджовския.

Иером. Иосифъ иска „дано ми се прати една полица до петь-шесть - стотинъ гроша да ви я изплатимъ, оти на панаира нема никой откаде Света Гора". Тази „полица" трѣбва да се разбира въ смисъла, който е вложенъ въ редоветѣ на Дановия „Лѣтоструй" отъ 1869 г. (стр. 175.): „Днесъ търговцитѣ отъ гдѣто тръгватъ запознаватъ ся съ нѣкой честенъ търговецъ, комуто предаватъ имането си и зематъ отъ него полица, съ която си приемжлъ парити на мѣсто, гдѣ щжтъ да иджтъ"

За характеристика на епохата важни сж даннитѣ въ писмото: 1. — че „Жеравна отъ половина повече изгориха, а человѣците се разбягаха кой накаде виде". и 2. — „ако питете какво е и що е — никакъвъ здравъ хаберъ какво ще да стане до есень. Туку седиме на трънѣ, турци зинали за пари, че да изедатъ человецитѣ са съдрехите. Ката день напълняватъ затворите са съ християни".

Следъ втората победоносна турска война на Екатерина II (1787-1791) и Яшкия миръ, който даде на Русия териториално разширение на югъ, и войната на австрийцитѣ, завършена съ Свищовския миръ (1791), християнитѣ въ Турция все още „чакаха" нови важни събития, при които да се подобри тѣхната сждба. За такива „очаквания„ се отнасятъ вѣроятно думитѣ: „какво ще да стане до есень?"

Размирнитѣ години отъ края на XVII в. и началото на XIX, когато се издига и Пазвантооглу, като автономенъ, независимъ паша, сж вълнували и дълбоко смущавали населението по цѣлия полуостровъ. Грабежи, пожари, поразии всѣкакви вършели кърджали и еничери на длъжъ и на ширъ по цѣлия Полуостровъ. Данъци се събирали по нѣколко пжти отъ разни управници, аени, паши и субаши. Това време е описано „простичко", но вѣрно, отъ Врачанския епископъ Софрония, въ неговото „Житие и страдания грѣшнго Софрония", завършено въ първото десетилетие на 19 в.

Документи, като тоя на Иосифъ Иеромонахъ — като оставимъ на страна филологическата имъ стойность — сж важни въ това отношение, че тѣхниятъ сборъ може да освѣтли отъ българско гледище нѣкои моменти отъ миналото на България, за които не се срѣщатъ достатъчно данни въ чуждитѣ лѣтописни и исторически трудове.

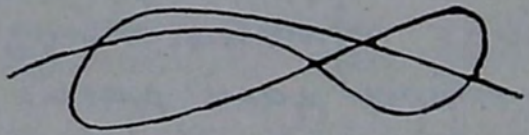
София, януарий, 1927.

Пратихъ писма по духовникъ Киприана
вато пърски ако вися прiишлй хъбаво; ако ли
несй ато тъка тiша пакъ да номи пратите
една полица до петъ шесъ стотини грошо
давиа йстлатимъ сiти напанайро нема ни
кои ѿ каде ста гора, йдрътъ ѳравна ѿ
полодинь подеуе йзгорiха ачловецитѣ са
разбегаха кой какадѣ видѣ, попъ герасимъ
йска дасй дойде оумонастиръ йасъ незна
какво дамустора дали датъ задърѳадамъ
йлй датъ тъсна дасй дойде, даноми йзвест
йте какво дастора, йѿтецъ симеѿнъ ако
оумонастиръ детомъ бехъ наръчалъ за
онайзи дещъ даноми йзвестй какво сто
ачколине прицелъ ато кога дойде стастане
мъкаетъ дасъдърши тайзи посла.
друго ачкопитате какбое йщое нама никако
зарадъ хаберъ какбоще дастане доесень.
тъкъ седиме като натърнѣ, търци зинали
запари чѣ дайзедатъ человецитѣ сасъ дрехи
те ката день напълнавать затворете
сасъ христiане — като дiоклитианъ сасъ
стый мъченицы.

1800 — йюния — 20 днь

йѡсифъ iерѡмонахъ сашь сослужитель

Сіѣ извѣстительное
мисьмцѣ примѣте
и прочтѣте съборно.

Съдържание.

стр.

Предговоръ — отъ Комитета „В. Кѫнчовъ“ . . . .

Иманяри — отъ В. Кѫнчовъ. 3

Сегашното и недавно минало на гр. Велесъ — отъ В. Кѫнчовъ 15

Изъ България — пѫтни бѣлежки отъ В. Кѫнчовъ . 49

Народно тържество — отъ В. Кѫнчовъ 62

Отецъ Герасимъ отъ с. Търсия — отъ В. Кѫнчовъ . 67

Василъ Кѫнчовъ — Биографически очеркъ отъ Б. Секуловъ. 69

Василъ Кѫнчовъ и пѫтуванията му въ Македония — отъ проф. М. Арнаудовъ. 91

Василъ Кѫнчовъ — Спомени, отъ Д-ръ С. Даневъ . 130

Едно отъ желанията на покойния В. Кѫнчовъ — отъ проф. А. Иширковъ. 133

Сѫдбата на врачани (по писмата на В. Кѫнчовъ) — отъ Ст. Чилингировъ 137

Споменитѣ ми за него — отъ П. Т. Първановъ . . 142

В. Кѫнчовъ (Спомени) — отъ Д-ръ М. Панчовъ . . 149

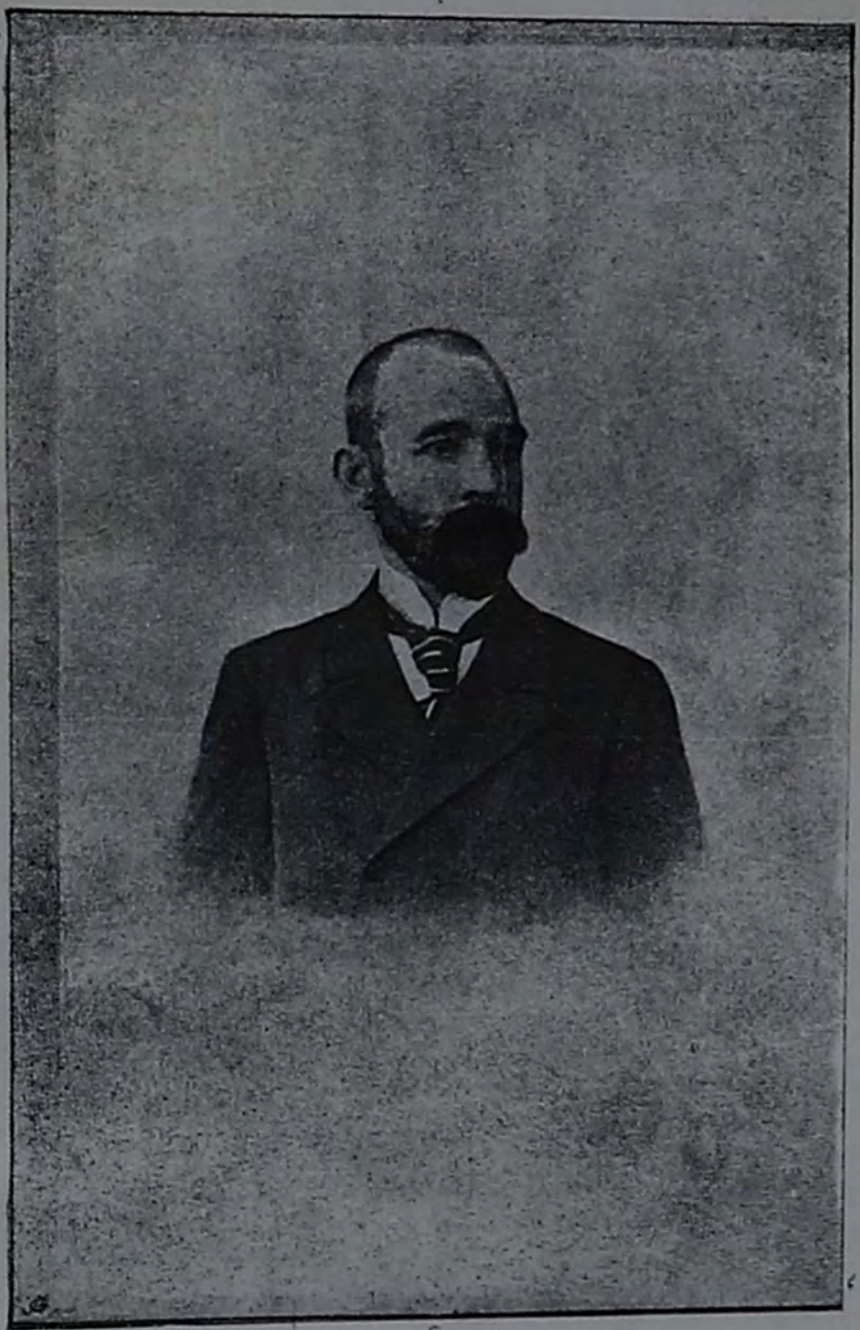
In memorium — отъ Н. Губидѣлникова-Кѫнчова . . 155

Материяли за историята на гр. Враца — отъ проф. В. Н. Златарски. 157

Единъ исторически документъ — отъ проф. С. С. Бобчевъ 170

Забелѣзани печатни грѣшки.

На стр. 130 отъ горѣ 9 редъ думата всичо да се чете — всичко
„ „ 132 „ „ 11 „ е изпусната запетайката помежду думитѣ дългъ животътъ.
На стр. 139 отъ горѣ 14 редъ името Рачевъ да се чете — Рагевъ
„ „ 143 „ „ 12 „ думата той да се чете тъй.
„ „ 143 „ „ 20 „ изуми брси да се чете— изули боси
„ „ 144 „ „ 3 „ думата спомняма да се чете — спомнямъ
„ „ 144 „ „ 11 „ думата смислеио да се чете — смислено
„ „ 144 „ „ 21 „ думата печатвтъ да се чете — печататъ
„ „ 146 „ „ 5 „ запетайката помежду думитѣ парче керемида е излишна
„ „ 146 „ долу 12 редъ името Брокхусъ да се чете — Брокхаусъ
„ „ 147 „ горѣ 15 „ вмѣсто изказвхъ да се чете — изказахъ
„ „ 151 „ „ 2 „ вмѣсто започнахъ да се чете — започнаха
„ „ 156 „ „ 11 „ „ всечки да се чете — всички

B. K. Bruce

Д. Матовъ, Д-ръ Татарчевъ и В. Кжнчовъ